

Р₂ 84(2=4112)
ААТ)
Г-71.0

М. Горький
БАЛА ТУЖЫ

О Б Л А Ц И З Д А Т
1 9 4 8

79139

Германия, Саксония Область

• БИБЛИОТЕКА •

C. 12

Handwritten text, mostly illegible due to blurring. Some faint characters are visible, possibly including "C. 12" and "12/12/12".

Г 71

М. ГОРЬКИЙ

49

79138

БАЛА ТУЖЫ

Алтай тилине Сууралткова Б. С. ла Бардин
кбчиргендер

ГОРНО-АЛТАЙСКАЯ ОБЛАСТЬ
* БИБЛИОТЕКА *

1953 г.
№ 15040
15040.1

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ ОБЛАСТЫНГ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ

1948

84(2-411.2)

7710

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

Ярымдай жарык тапчы комнатада, көзнөктинг алдында, полдын үстинде ак кийим кийдирип салган менин адам алдындагыдай эмес жатты; онын жыланаш Будынын сабарлары сан-башка тарбайып калыптыр, төжининг үстине түс салып койгон эрке колынын сабарлары база ондой ок корчок эптир; онын сүгүнчилү көзинн Жес акчанын тегериктериле бек этире بازیрып салгандый, карарып калган эрү чырайы ла ырсайып калган тиштери мени коркыдып турды.

Энем жарымдай жыланаш, кызыл юбкалу, тизелене туруп алала, мен арбузтардын терезин жылбиркеп киреелеп туратам кара таракла адамнын узун, жыжак чачын мандайынан житкези жаар тарал турды, энем тудушла жоон, кыркырууш униле неви де айдып турды, онын тижинн калган боро көзининн жажы жаан тамчылап агып турды.

Жаан башту, жап-жаан косту, каткымчылу бешпек тумчукту течпек жаанам мени колымнан тудуп турды; ол бастыра бойы кара, этенир, кайкамчылу кижин болгон; ол энеме канайда да сүрекей жакшы жомоп база ылап, мени адам жаар ийде салып, бастыра бойы тыркыражып турды; мен тескерленип, онын кийинни жаар жажынып турдым; меге коркымчылу да, эби жок то болгон.

Жаан улустын ыйлаганын мени качан да көрбөгөм, жаанамнын канча катап анткан сөстөрүн аайлап болбогом:

— Аданла эзендежип ал, оны энди качан да көрбөзүн, ол көөркий бойынын ойи, чазы жеткелекте өлүп калган...

Мен тын оору болгом — жаңыла өрө туруп баскам, оорып турар тужымда, — мыны жакшы биледим — адам мениле сүгүнчилү уружыд тураган, онын соңында кемегийин ол жоголып калган, оны дезе сан-башка кижин, жаанам солыган.

— Сен кайдан келген? — деп мени жаанамнан сурагам.

Ол карузын берди:

— Устинен, Нижнийден, жойу келген эмезим, кемеле келгем! Суула кижин жойу келип болбойтон, шиш!

Бу каткымчылу ла кижин аайлап болбос неме болды: өрө, турада, жаан сагалдулар ла будукталган персияндар жаткытаган, подвалда дезе койдын терезин садып турган сары кал-

мык болгон. Тепкиштиң тудунчыгына айра минип алала, төмон түжерге де кем жок, ол эмезе качан жыгылган, тоголоно берерин. — мыны мен јакшы билетем. Је мында суу не керек? Бастыразы јастыра база соододып булгаган.

— Мен мениң керегинде шиш?

— Табыштанып турганың учун, — јаанам база каткырып айтты.

Ол эркек, сүгүнчил, эптү куучындады. Мен баштапкы ла күндөрдөн ала оныла таныжып алдым. Энди мениң бу компатадан оныла кожо кайшагай сала берер күнүм келип турды.

Мени эмем санааркатты; онын көзүнүн јажы ла ий сыгыды мени токуналы жок јаны санаага түжүрдү. Мен онын мындың жүрүмүн баштапкыла катап көрүп јадым. — ол мынын алдында жаантайын кату. ас куучындайтан болгон; ол ару-чек, вт ошкош, жылмаар, јаан болгон; онын эди-каны кату, колы коркушту чакту болгон. Энди дезе ол бастыра бойы кананда да эби жок тижип база самгарап, онын кийген кийими ошозы жүртылып калган; бажындагы јаан бөрүктөй чебер јаткан сары чачы јылаганш ийининде јайылып, јузи јаар түжүп калган, тулуң эдиң өрүп салган келтегейи дезе салбандап, уйуктап калган адамның јүзине тийип турды. Мен компатада удаан турдым, је ол бир де катап мен јаар кылчас эдиң көрбөди, адамның чачын тарап, тудушла өксөп ыйлап ла турды.

Эжиктен кара эр улустар ла будочник-солдат* көрнгилеп турды. Ол чугулданып кыйгырып турды:

— Кайшагай кедери эдигер!

Көзүөкти кара шаяла көжөгөлдөй тартып салган; ол байкан чылап тостойып калган турды. Бир катап мен адамла эки бакканду кемеле барганыбыс. Кенетийин күкүрт чыдырт этти. Адам каткырала, мени тизезиле бек кыпча тудуп, кыйгырган:

— Кем жок, коркыба, Лук!

Энем кенетийин полдоң уурзынып турала, ол до тарийен катап отурма, полды чачыла јалмай тартып, чалкойто јэтти. Онын ак чырамы көгөрө берди, ол, адам чылап, тижин кайта көргүзүп алала, коркушту үниле айтты:

— Эжикти жабыгар... Алексейди кедери эт!

Јаанам мени ийде салып ийле, эжик јаар тап эдиң барала, кыйгырды:

— Балдарым, коркыбагар, тийбегер, кудайдың учун барыгар. Бу — ходера эмес, бала табар ой келген, быйынзыгар, өрөкөндөр!

* В русском — жандарми полицейский (жандар).

Мен кайырчактын кийинине карануи толыкка жажынып алала, оной энем онтоп, тижин кыжырадып, канайда полдо толголып турганын коруп отурдым. жаанам дезе оны айландыра эмгектеп, эркелу де сугунчилу куучындап турды:

— Аданын ла уулдын адм учун! Чыдашсан, Варюша! Агару кудаидын энези, болушчызы...

Меге коркушту болуп турды; озор полдо адамнын жанында тытпакташкылап, ого тийип, онтоп, кыжырып турдылар, ол дезе бир де киймык жок, каткырып тургандый жатты. Полдогы тытпакташ узакка тартылды; энем оро бут бажыга канчала катап туруп, ойтоло жыгылып турды; жымжак жаан кара шардый жазнам комнатадан турген чыкты; онын кийининде карауйда кенетийин баланын ыйы угылды

— Мак сего, кудаи,—жаанам айтты.—Уул!

Свечини куйдурди.

Мен, байла, толыкта уйуктап калган ошкожым, мынан башка нени де билбей турым.

Менин санаама экинчизинде кирип турганы—жаашту кун, соок салтан жердин эин толыгы; мен адамнын соогин салган оро жаар коруп, жалшычак балкашту жердин жылбыркай тостогинде турдым; оронун тубинде коп суу, бакалар да бар эмитир,—эки бака межиктин сары какнагына чыгып калыптыр.

Соок салган жерде мен, жаанам, сууга одуп калган будочник база колында кункту эки чутулчы эр кижи турдыбыс. Ончобуска, жини ошкош, оогош, жылу жааш жаап турды.

— Кюмигер,—будочник туура барып жада айтты.

Жаанам бажындагы платтыгучына жузин жажырала, ыйлай берди. Эр улустар энчейеле, межиктин устине тобыракты мендешту чачкылай бердилер, суу мачылдай берди; бакалар меежиктен тужуре калыгылайла, оронун стенизи жаар уландылар, оорды жердин болчок балкаштары оронун туби жаар жыга соккылап турды.

— Лёня, туура бар, —мени жаанам ийинимнен тудуп айтты; мен онын колынн алдынан чупчыла бердим, барар кууним жок болды.

— Бу сен, кудаи,—жаанам меге бе, эмсе кудаига ба комудады, онын сонында бажын томон эдил алала, узак турды; оро жерле тендежип клеетти, ол дезе эмдиге ле турганча.

Эр улустар кункеле жерди тында тактап турдылар; салкын кирип, жааш токтой берди. Жаанам менин колымнан тудуп алала, ыраакта коп кара крестердин ортозындагы церкве жаар апарды.

— Сен не ыйлабай турын?—Чеденнен чыгып аларыбыста, ол айтты.—Ыйлап алган болзон!

— Ыйлаар кууним келбейт,—мен айттым.

— Је күүнүн келбей турган болзо, керек жок, — ол араайын айтты.

Бу бастыразы кайкамчылу болды: мен каа-жаа ла шйлап туратам, је оорункайдан эмес, јанысла тарынганымнаи, менин көзимнии јажына адам јаантайын каткырып туратан, энем десе кыйтыратан:

— Ыйлаарым деп сананба!

Ошш кийининде бис кара-кызыл туралардын ортозыла сүрекей балкашту јалбак оромло абыралу јортул отурдыбыс; мен јаанамнан сурадым:

— Бакалар чыгып болбос по?

Жок, эмди чыгып болбос, — јаанам карузын берди. — Кудай одорло!

Адам да, энем де кудайдын адына југаш мынайып јаантайын адабайтандар.

Бир кнпча күндер откон кийининде мен, јаанам ла энем пароходло кичинек кютада барып јаттыбыс; јаны чыккан менин карындажым Максим өлсөп калган, апагаш бөсдө чуулайла, кызыл кајула ороп салган, столдын үстинде јатты.

Мен түүнчекке ле қайыртакка эштеп туруп алала, аттын козине түйнөй тостойып калган тегерик хөзгөк јаар корсуп турдым, суулу шилдин ары јанында тоозынду, көбүктү суу тудушла төгиллп, кезикте чарчалып, шилди јалагандый јунуп турды. Мен болгобой, пол јаар калып ийдим.

Коркыба, јаанам айдала, мени јымжак колына јенил көдүреле, түүнчекке катап тургузып салды.

Суунын үстинде чыкту, боро туман турды; кайда да ыраакта јер карара көрүннп келеле, катапла туманда ла сууда јулыыйп турды. Айландыра немелер ончозы тыркырап турды. Јанысла энем колын бажынын кийини јаар эделе, стениге јолонип алган, бир де эмеш кыймыктабай бек турды. Онын чырайы темирдий каразымак, козин бек этире бектейле, бир де неме айтпай турды, бастыра бойы кандый да өскө, керек десе онын кийип алган јаны платьези де меге таныш эмес болды.

Јаанам ого канчала катап аразй айдып турды:

— Вая, сси нени-нени бир кичинек јип алган болзон, а?

Энем увчукпады да, кыймыктанбады да.

Јаанам мениле шымыранып куучындап, энемле десе тын, је канайыпта чебер, коркумчылу база сүрекей ас куучындап турды. Меге ол энемнен коркып турат деп бодолот. Онызы меге јарт болуп, јаанамла јууктатты.

— Саратов, — энем кенетийн тын, ачынп айтты. — Матрос кайда не?

Је онын сөстөри де сан-башка, өскө: Саратов, матрос.

Көк кийим кийген, талазак бүдүмдү буурайган эр кижичинек межик тудунып алган кирип келди. Жаанам межикти алып, карындажымнын сөөгүн ого салала кол бажына тудунганча эжикке апарды. Же ол, жоон неме, каютаанын тапчы эжигинен жанысла тууралап өткөдүй болуп, онын алдында каткырынын турды.

— Эх, эне, — энем кыйгырып ийеле, межикти алды, оңоң омор экилези жоголып калдылар, мен десе каютада көк эр кижини аяктап артып калдым.

— Карындажын туура сала берди бе? — ол меге бөккөйлө айтты.

— Сен кем?

— Матрос.

— Саратов кем?

— Город. Көзүңкөн көрзөн, түкү ол!

Көзүңкөн ары жанында кара бийик жарат жылып турды, ол жаныла быжырган өтпөктөн кезип алган жаан жартыкка түнөй туманга танкылап турды.

— Жаанам кайдаар барды?

— Кызынын балзынын сөөгүн жуурга.

— Оны жерге көмүп салар ба?

— Айса, канайдар? Көмүп салар.

Мен матроско адамнын сөөгүн жууп туурада, тынду бакаларды канайда тирүүге көмгөнүн куучындап бердим. Ол мени кол бажына көдүрүп, бойына тыг жаба тудала, окшоп айтты:

— Ох, карындаш, сен нени де аайлап болбой турун. Бакаларга килебес керек, кудай оморло! Эиеңе киле, кор, ого кандый сүреен ачу-корон табарган!

Бистинг үстибисте ке де күзүлөп, огыра берди. Бу пароход деп билетем болгом, коркыбадым, матрос десе мени полго түзүрүп, туура калыпала, айтты:

— Жүгүрөргө керек!

Менин де качып жүгүрөр күзүм келип турды. Мен эжиктен чыктым. Бүрүңкий тапчы жерде кижичинек жок, куру болды. Эжиктен ыраак жок баскыштын тепкижинде жес жалтырап турды. Мен оро көрүрүмде, анда колында жүктөнчик ле тууңчектер тудунып алган улустар көрүндү. Пароходтон ончозы баргылап турганы жарт болды, айдарда меге де барарга керек.

Ле качан мен кыймыражып турган эр улусла кожо пароходтын бортында, суунын жарадына чыгатын күрде болуп каларымда, ончозы меге кыйгыргылап турдылар:

— Ол кемнин? Сен кемнин?

— Билбезим.

Мени узак иткилеп, силкигилеп, тудуп көргилеп турдылар. Учунда ла, буурайган матрос келеле, мени тудуп, жартып айтты:

— Бу Астраханнан, каютадан...

Ол мени жүргенче каютага экелип, тўшнчектерге отур-
гызала, сабарыла кезеди, жүре берди:

— Сеге мен берерим!

Ўстиндеги табыш жүргеери токтоп, пароход чарчалып, суу-
га мачылдабай турды. Каютанын козлогин кичдий да чык-
ту стее туй бектеп алды; ончозы эби жок жаман болды. тўшн-
чектер мени кыстап, тостойо жаандап тургандый болуп,
життуу карагуй боло берди. Айса, мени жаныскап куру па-
раходко жаангайын мынайда артыргызып салар болор?

Мен эжикке келдим. Ол ачылбай турды, онын јес тутка-
зын эбирип болбодым. Сўтту болуштопты алгала, мен тутка
орто бастыра бар чагымла соктым. Болуштоп оодыла берди,
сўт менин будыма төгиллип, сапогымнын ичи жаар ага берди.

Эжикти ачып албаганыма ачынып, тўшнчектин ўстине
јада ла, араай ийлзи, кўзимнин јакын агыза уйуктап калдым.

Качан ойгонып келзем, пароход катап ла мачылдап, чар-
чалып турды, каютанын козлогин, кўн ошкош, кўйўп турды.
Јаанам менин јаныма отурып алган, нени де шымыранып,
јўзи чырчыйтып, чачын тарап турды. Онын чачы тог огкўре
кору болуп, онын ийинин, тожин, тизезин корўибес этире
бектеп, каразымак кўгўлтирим огдў болуп калган полдо јат-
ты. Ол чачын полдон бир колыла орў кўдўрип, кол бажына
тудала, тиштери арјаш агаши таракла калын чачын јўк арай-
дап тарап турды, онын эрди тыртыйып, кара кўзи ачимчы-
лу јалтырап турды. јўзи дезе мындый койу чачтын ортозы-
на каткымчылу, кичинек боло берди.

Ол бўгүн чугулданып тургандый болды, је качан мен
онын чачы нениг учун ондый узун деп сураарымда, ол ке-
чеге јылу ла јымжак ўниле айтты:

Байла, кыйынга кудай беген туры, оморды тарап кўр-
зўг, шлемирлер! Мен јаш тужымда, бу јалла мактанып
туратам, карын береримде, карган турым! Сен дезе уйук-
та! Эмди эрте, — кўн јашыла эмеш кўдўрилген.

— Уйуктаар кўним келбейт!

— Је, айса, уйуктаба, — дивандагы чалкойто тўп-тўс јаткан
энем жаар ол арыктап, чачын орўп, ол ло тарый јўпсинди. —
Сен кече болуштопты кананда ооттыг? Араай куучында?

Ол куучындаганда, сўств канайда да агылу кожондоп
айдып тургандый айдатан, омор эрке, онжик, јулукту чечек-
тер чилеп менин сагыжыма белен киретен. Качан ол кулўм-
зиренгенде, онын кўзинин вишнядый карз чогы жаандап, ай-
дып та болбос јакшынак јаркындалып, база ак, бек тиште-
ри сўгунчилў кўрўнип турды, жаагынын кара терезинде тоозы
жок код чырыштар да болзо, јўзи бастыразы јийт тужында-
гыдый апагаш болды. Оны бу бажы кызыл, жаан ўйтў
бешпек тумчугы сўрекей ўреп турган. Ол мўнгўнле чўмдеген

кара танкы салгыштан тазымай чыгарып, жытап турды. Ол бастыра боны — каразымак, же өзөгинен — кос өткүрө — өчүрүп болбос, сүгүнчилү ле жылу жарыкка жарып турды. Ол коркойо кенеп калгандый энчек, сурекей эттү-канду да болзо, жаан кискө ошкош, женил де, эттү де базып жүрди, — ол база бу эрке аң ошкош жымжак та болды.

Жаанам келгелек тушта, мени карануйда жажырып салгандый болуп, унуктагандый болгом, же ол келип, мени ак-жарыкка чыгарала, учы-бажы жок учукла мени айландыра немелерди бастыразын буулап. жүзүн-жүрү бндү кружева түшүп салгандый болды, ол ол ло тарыйын меге бастыра жүрүшкө нөкор болуп. мениг жүрегиме сыранайла жуук, сыранайла жарт, баалу кижн боло берди, — бу онын телекейди бастыра жүрегинен сүүгени мени уур жүрүм-жадынга бек ийде-күчле тыгыдала, байгызып салды.

Тортон жыл мынаг озо пароходтор араай барып туратан; бис Нижнииге жетире сурекей узак ойгө барганыбыс, ар-бүткенниг жаражын көргөн бу баштапкы күндерди мен эске жакшы алынып турым.

Жакшы айас күн болды; жаанам ла мен эртен турадаг энирге жетире, айас теңеринни алдында, Волганын күсле алтындалып, торколо чүмделгендий жаратарынын ортозында палу-бада турдыбыс, Ак-саары пароход баржаны узун армакчыла сүүртеп алган көк-боро сууны өрө мачылдадып мендебей барып жатты. Баржа боро база күйеге жүзүндөш болгон. Волганын устиле, күн билдирбезипен барып жатты; кажыла час сайын айландыра жагы немелер көрүнип, бастыразы кубулып турды; жажыл кырлар жердин бай кийимине жазаган көбү жуурмаштый болды; сууны жакалай турган городтор ло деревнелер ыраактан жүзүн-жүрү пряниктер ошкош көрүнип турдылар; күски алтын жалбырак сууда агып турды.

— Кандый жакшы, сен көрзөн! — жаанам борттон бортко кечире базып, минут сайын айдып, бойы сүгүнип, көзи дезде жаандап турды

Суунын жарады жаар ол ажыктап турала, мени тудушла ундып салат: колын төжине жаба тудуп алган, борттын жанында туруп алала, күлүмзиренип, унчукпай турат, көзинде дезде жаш айланыжат. Мен онын чечектелген адымду кара юбказынан силкий тарттым.

— Ась? — ол чочый беретен. — Мен үргүлей береле, түш түженген ошкожым.

— Не керегинде айлап турый?

— Онызы, көөркий, сүгүнгениме ле карыганыма, — ол күлүмзиренип айтты. — Мен карып калган ийнем, жайды-жасты өткүрип, алтан жаштан өдө бердим.

Тазымайын жытап алала, меге кандый да ак санаалу тонок-чылдар керегинде, агару улустар керегинде, жүзүн-жүрү аң-

дар ла кормостөр керегинде сан-башка история куучындаарын баштайт.

Ол мениг језим јаар бокойил, көзимди тазырайткан көзиле аяктап, мени көдүрип турар кучти јўрегиме уруп тургандый, чөрчөкти араай, жажытту айдат. Куучындаганда, кожондоп тургандый. куучыны тамла узаган сайын сөстөри эптў, јакшы болуп угылат. Оны угуп отураарга, сүрекей јилбилў болгон. Мен угуп отурала, сурадым:

— База!

— База мынайда болгон: печкениг алдында тураныг ээзи-карыган өбөгөн бойыныг таманын лапшага кададала, јайканып, калактап отурды: „Ой, чычканактар, оорункай, ой, чычканактар, чыдажып болбой турым!“

Јазнам будын өрб көдүреле, оны колыла кабыра тудуп, кол бажына јайкап, оныг бойына оорункайдый, језин каткымчыла чырчыйтып турат.

Јаан сагалду јакшынак матростор оны курчай тургылап алган, уккылап, каткыргылап, оны мактагылап ла база сурагылап турдылар:

— Је, јаанак, база нени-неви куучындазагар!

Оныг сомында айдышты:

— Бисле кожо барып ажаналык!

Ажанарда, олар аракыла күндитеп турдылар, мени дезе арбузла, дынала; бу жажытту эдилти турды: парходто фруктаны јидирбей, оларды айырып, суу јаар чачып туратан кижн барып јатты. Онын кийин алганы будочникка тўней — јес тарылгалу, јангайын эзирик јўрет; оног улустар јажынгылап туратан.

Энем каа-јаада палубага чыгып, бистен туура туратан. Ол тудушла унчукпайтан. Јакшынак бөдүрлў, каразымак јўстў, сары чачын тулуг эдил өрөлө, бажына айландыра ороп алган ийде-күчтў энем туман ол эмезе јарык булут өткүре көрүнгендий мениг санаама кирет, јазнамныг јаан көзиндий боро көзиле цраак база соок көрүп турды.

Бир катап ол кату айтты:

— Слерди эне, улустар электеп, каткыргылап јат!

— Кудан одорло! — јаанам керексинбей, карузын берди. Каткыргылап алгайла, бойлорыныг су-кадыгына амыр болбой база!

Јаанам Нижнийди көрөлө, јаш баладый сүгүнгени санаама кирет. Колымнан силкий тартып, ол мени борт јаар ийдиш, кыгырып турды:

— Корзон, көрзон кандый јакшы! Ол бу, Нижний! Ол кандын кудайлар! Сен церквелерди корзон, учкылап тургандый!

Араила ыйлабай, энемнен сурап турды:

Таздам энемле кожо опчозыныг алында барып жаттылар.

— Варюшка, көрсөн до, кандый эмгир, а? Байла, унды салган болорун. Сүтүнип алгын!

Энем күзүзиребен күлүмзиренди.

Качан пароход жараш горолко одоштой, канча жүс сырапшыкылап калган курч мачталу талчы тургылаган керептердү суушун ортозына токтоордо, көп улус отурган жаан кеме онын бортына келеле. тужүргөн тепкишке каптырала, токтой түшти, улустар бирүан бирүзинин кийининен кемеден палубага чыккылап турдылар. Ончолорунун алдында узун, кара кийимдү алтынды сары сагалду, куштын тумчугундй тумчукту, база көк көстү, саны бирик эмес, каткак карыган өбөгөн капшагай чыгып жатты.

— Ада! — энем тын кыйгырала, тап эдин оноор болды, ол десе онын бажывап тудуп, онын жаагын кичинек кызыл колыла капшагай сыймап, чанурууш үниле кыйгырып турды:

— Не е, теек? Аа-а! Же, ол ло.. Эх, слер-лер-р...

Жаанам ийик чилеп айланжып, бастыразын кабыра кучактап, кнайда да окшоп турды, ол мени улус жаар ийдин, мендеп айдып турды:

— Же капшагай! Бу— Михайло таайың, бу Яков... Наталья женен, бу— карындаштарың, экилеси Сашалар, Катерина сыйыгың, булар ончозы бистин ук-төрөгөнбис, бу канча кире!

Ого таадам айтты:

— Энези, жакшылар ба?

Олор үч катаптан окшоштылар.

Таадам мени көп жуулган улустын ортозынан чупча тартып алала, бажымнан тудуп сурады:

— Сен бу мындый уул кемдин болорун?

— Астраханьнан, каютадан...

— Ол мени айдып туру?—таадам энемнен сурады, же карузын жетире сакыбай, мени тескери ийди айтты:

— Кажары адазындыйы ошкош. Кемеге тужүргер!

Жаратка чыгала, эки жаңдай сыв куустыра саргарып, уужалып калган өлөңдү жараттын ортозына таштар салып жазаган жолло кыр өрө чыктыбыс.

Таадам энемле кожо ончозынын алдында барып жаттылар. Таадамнын сыны энемдийинен жабыс болгон, ол кичинек алтамла түргөн баяп турды, энем десе оны үстинен төмөн көрүп, кейде эжинип брааткандй болды. Олордын кийиннен таайларым унчукпап брааттылар: таадам ошкош каткак бүдүмдү, жылбырайта тарап салган кара чачту Михайл; сары быжыраш чачту Яков; жалтыркай платьедү кандый да тепчек үи улустар база алты кирези ончозы менен жаан, ончозы унчугушып балдар брааттылар. Мен жаанамла база кичинек бүдүмдү Наталья женемле кожо барып жаттым. Кугара бер-

ген чырайлу. чапкыр күстү, жаан ичтү Наталья женем улам сайын токтоп, тыныжы буулып шымыранып турды:

— Ой, барып болбой турым!

— Олор сени не керек түйметкен?—жаанам чугулданып арбанды.—Ээ чаалта, санаазы жок уктулар!

Лаандары да, жаштары да—ончозы меге жарабай турды, олордын ортозында мен бойымды өскө кижидеп бододым, керек десе жаанам да күүн-күч жок болуп, меге жууктабай баргандый болды.

Анчадала меге таалам жарабады; мен тургузала баштуумди сезип, оны сүрекей жибиркеп аяктай бердим.

Кыр өрө чыккан жолдун учуна жеттибис. Онын сырагайла бажында, оң жанында бойы ором болуп башталган жабыс жабынылуу, тостойып калган көзнөктөрлү, кыскалым кара будукла будуп салган бир этаж жабыс тура турды. Оромнон көрөрүмдө, ол меге жаан болуп көрүнгөн, же кичинекей, жарымдай карагун комнатада тапчы болгон, пристаньга чыгардын алдында пароходтогы улус көлзөбөшкөни чилеп, ачынган улус көлзөбөжип, балдар, үзүрлү уурчы боро кушкаштар чылап, ары-бери жүгүрүшүп, кайдала ачкын, башка жыт жытанып турды.

Мен базала көрөм, двордо эмитирим. Двор база ондый ок коомой эмитир: ончозун сууланган жаан чибиректерле туй илип, жүзүн-жүрүн өндү койу суулу чандарла тургузып салыптыр. Оңдо база ла чибиректер жибип жаттылар. Жарымдай жемирилип калган постройкада, толыкта печкедеги одын изү күйүп турды, не де кайнап, бортылдап турды, көрүнбөй турган кижиде сан-башка сөстөр айдып турды:

— Сандал—Фуксия—купорос...

II

Айы-бажы жок, сананып айдып та болбос сан-башка уур жадын-жүрүм башгалала, сүрекей коркушту түргөн өдүп турды. Бу жүрүм сүрекей санаалу кижинин жакшы айдып салган коркушту чөрчөгүндий менин санаама кирет. Откөнин эмди санангамда, мен бойум да ончозы шак онойло болгонна жүк арайдан будуп турадым, көп немеип жаратпай, жайладып салгадай.— „санаазы жок уктулардын“ карагуй жүрүмү тоң өткүрө кату болгон.

Же чындык комыдалдан бийик, мен бойум керегинде айдып турган эмезим, тегин орус кижинин адындагы ла эмдиги күнге жетпире басындырып жаткан жүрүмүн айлаңдыра сананган санаам керегинде айдып турадым.

Таадамнын туразы бойы бойлорына удурлашту өчлө толуп калган болды; жаан улусгардан болгой, керек десе жаш та балдар өштөжип туратандар. Энемнин карындашта-

ри адазынан јоожо ўлежерге, јалтаныш јоктон сурагылап турарда, энем шакла ол кўндерде келген деп соңында јаанамнын куучындарынан мен билгем. Энемнин кешетинин келгени олардыг энчи ўлежип, адазынан айырылар кўсндерин тамла тыштты. Таадамнан энем сурабаи, бойынн санаазыла кижиге барган учун ол ого берилетен энчинн бербей салган. Тааиларым ол энчинн бойлоры ўлешкилеп аларга саангандар. Олор энем эмди энчи сурар болор деп коркыгылап тургандар. Олор кемге городто, Ока суунын ол јашында, Куновина јуртта мастерской ачары керегинде керешкенинен бери удаган.

Бис келгенинн кийининде удаган јокто, кухняда тўште ажанып отурарыбыста, кереш башталды: тааиларым бут бажына кенетийин тура конгылайла, столды ажыра бокойин, таадама, тиштерин ийт чилеп, ирсайтып алган, силкинижип, улып, иркираныжып турдылар. таадам дезе столды калбакла токылдадын, бастыра бойы кызара берген, потўк чилеп, ўнгўр кыйгырды:

— Јер сайын тоскыарым!

Јаанам чырайын, оорып тургандый, тыртытып айтты:

— Адазы, оларго бастыра немелерди берип ийсен, амыр болор, берип ий!

— Тым, болужачы!—Кўзи суркурап таадам кыйгырды, ондын кичинек бойынча, онын ол кире тын кыйгырганы кайкамчылу болды.

Энем столдон турала, кознокко мендебей базип барып, бастыразына арказыла бурылып алды.

Михаил таайым кенетийин карындажыныг јўзине таланып келеле, соктты; онызы огурып ийеле, оныла тыпактажа берди, экилезн кыркылдажып, онтогылап, адылыжып полго тоголонгылай бердилер.

Балдар ыйлашкылады: барлу Наталья јенем кенетийин кыйгырып ийди; мениг энем оны кучактай тудуп алган, кайдаар да апарды; бала алаачы омок, чоокыр јўстў Евгенья кухнядан балдарды чыгара сўрўп турды; отургуштар антарылып турдылар; мастердин болушчызы болуп турган јиит жарынзак Цыганычак Михаил таайымнын ўстине айрамини алды, мастер болуп турган кара очкалу, тас башту жаан сагалду Григорий Иванович дезе таайымнын колын коларткышла манзырабан кўлўп турды.

Таайым мойнын узада чойўп, суйук кара сагалыла полды јыжып, коркушту кыркылдап јатты, таадам дезе столды айландыра јўгурип, ачымчылу кыйгырып турды:

— Карындаштар, а? Тўрўгўн кан! Эх, слер-лер-р...

Мен коркыйла, кереш башталардан озо печкеге чыгып алган болгом, онон Яков таайымнын јара соктырткан јўзиндеги канды јес колјунгыштагы суула жаанам канайда јунуп турга-

ныч коркушту кайкап коруп отурдым; ол ыйлап, будыла жерди токулдада теси турды, жаанам десе жоон унеле айдып турды:

— Шлемирлер, ан ошкош уктулар, билингилер!

Таадам жытылып калган чамчазынын ийивини өрө тартып, жаанама кыйгырып турды:

— Көрмөс андарды не чыгарган?

Яков таайым сала берерде, жаанам толык жаар коркушту сыктап барды:

— Агарудан агару кудайдын энеси, менин балдарымдын санаазын жандыр!

Таадам жаанам жаар тууразынан бурылып турала, ончо немелерин тогуп, агтара тартып салган стол жаар коруп араан айтты:

— Сен, энеси, олордын кийивинен аяктап тур, оной башка олор Варвараны жаманга баштаар, не жакшыга..

— Же болор, кудай севиеле! Чамчангы чупчызан, мен коктөп берейин.

Жаанам онын бажын алаканыла жаба тудуп, магдайынан окшоды; таадам жаанамнан сыны жабыс учун, онын ийивине жүзиле түрттиди.

— Энеси, байла, балдарды башка чыгарарга келижир...

— Керек, адазы, керек!

Олор узак куучындаштылар; озо баштап элту жакшы, сонында десе таадам, согузарга турган потуз чилеп, будыла полды жыжып, сабарыла жаанамды кезедип тын шымыранып турды:

— Мен сеи билерим, сен олорды артык сууп жадын! Сенги Мишкан—мовах, Яшка десе уурчы, жошкын! Олор менин жобжмди ончозын аракыдап салала, ээн жерге тудуп саларлар...

Печкенин устине эп жок эбирилеле, мен уютгы агтарып видим; печкеге чыгатын тепкиштерге ол тийип, ай-баш жок табыштанып, жайытылу көнөккө түже берди.

Таадам тепкишке чыгара калыйла, мени түжүрө тартып, мени баштап ла коруп тургандый болуп, жүзиме коруп турды.

— Сеи печкеге кем отургысты? Энен бе?

— Мен бойым.

— Тогундеп жадын.

— Жок, бойым. Мен коркыгам.

Алаканыла магдапыма араай соголо, ол мени ийде салып ийди.

— Бастыра бой адазындый! Кедери бар...

Кухнядан качып барарына мен сүгүнип турган болгом.

Таадам менин кийимимнен санаалу, курч көк көзүлө аяктап турганын мен жакшы көрүп, ошон көркөп турдум. Бу кижини ортоп тургандый көстөн менин жаантайын жажмар күүнүм келип туратавы санаама кирет. Таадам чугулчы деп меге бодолып туратан; ол кандый ла кижини чугуладандырага кичеенип, шоодып, очоштирип, бастырамыла бөркомчилу куучындажатан.

— Эх, слер-лер-р!—деп ол тудушла кыйгыратан; „рр“ деп чойо тарткан табыш мени жаантайын эриктирер, сооксындырар күүнге тартатан.

Амыраар часта, энирдеги чайлаптан ойинде, качан мастерскойдон кувяга арыгылап калган, сандалла будукталып, купороско куйгилеп калган колду, кажула чачтарын танып алган, бастырамы кувяда толыктагы кудайдын каразымак сурлерине туней таадам, таайларым ла ипчалер келер тушта, шэк бу жеткерлу час тужында таадам меге одоштой отурала, балдарынын оско балдарыла куучындашпай, ололды куйундирип, мениле көп куучындажып туратан. Ол жакшынак, жуунак будуулү болгон. Онын торколо көктогон атласный жиледи элентизи једип калган болгон, ситпадан эткен чамчазы уужалып, штанынын тизезинде јаван јамачылар көрүнип туратан, је ондый да болзо, пиджактар, маниш калар кийип, торко косынкалар мойнына ороп алган уулдарынан ол ару да, јараш та кийинип алгандый көрүнөтөн.

Бис келгенни кийиминде бир канча күндөр одордо, ол мени молитвага үрендарди Оско балдар ончозы менен јаван болуп, Успенский церквенин дьячогында үренгилеп турган эмтир; ол церквенин алтын баштары туранын көзөгөннен көрүнип туратан болгон.

Јобош, коркынчаак, баланын чырайындый чырайлу, сүрекей жарык көстү Наталья јенем мени үредип туратан. Онын көзүнөн өткүрө бажынын кийиминдеги немелерди ончозын көрүп ийгедий деп билдиретөн.

Мен көзимди тивилдетпей, онын көзүнөн көс албай, узак көрүп турарын сууйтем; ол көзүн сыгалайла, ары-бери көрүп, араай сурайтан:

— Је, пожалуйста, айтсан: „Генеридеги адабыс“...

— „Јако же дегени не?“—деп мени сурагамда, ол коркынчылу аяктанала, айдатан:

— Сев сураба, ол коомой! Тегивеле менин кийимимнен „Бистин адабыс“—деп айтсан... Је?

Сураганы менни учун коомой болгону мени токунатпай турган. „Јако же“ деген сөс јажыт учурлу болгон, мен оны билди аларга, өнөтийин јүзүм-јуурлеп оскор, ип айдатан:

— „Јаков же“, „я в коже“...

Кугарып калган јенем күчинбей, тудушла үзилди турар үнүле айдатан:

Михаил таагым кенетийин талайып келде, карындажынын тузине
СОКТЫ.

1953 г.

БИБЛИОТЕКА

Детство

№ 15040

— Лок, сен тегинеле „яко же“ деп айтсаң.

— Же ол бойы да, онын бастыра сөстөри де тегин эмес болгон. Бу мени молитва билип аларына арчамыктап, ачындырып туратан.

Бир катап таадам сурады:

— Же, Олешка, бүгүн нени эттиң? Ойногон! Магдайынның когинен көрүп жадым. Көктү болорына жаан сагын керек эмес! „Бистин адабысты“ үренип алдың ба?

— Женим араан атты:

— Эске ол коомон алчынып жат.

Таадам сары кабактарың сүгүчилү өрү көдүреле, каткырынды:

— Андый болзо, сойорго керек!

Менен катапла сурады:

— Сени адаң сонды ба?

Онын не керегинде куучындап турганын мен аялап болбой, унчукпай туруп калдым, энем десе айтты:

— Лок, оны Максим окпойтон, иега де соктыртпай, токтодып салган.

— Ненин учун?

— Согушла үредип албанын деп айдып туратан.

— Ой, олуп калган Максим, көдүрө керекте теңек болгон, кудай килинчегимди айрыгың!— деп таадам ачынып, жап-жару айдып ийти.

Онын сөстөри мени тартындырды. Ол тарыганымды билип ийди:

— Сен эрдинди не бултайгып алган? Кораби...

Бажындагы мөнүң-сары чачын тезде сымзайла, ол кожуп айтты:

— Мен десе субботто Сашаны оймок учун сойорым.

— Канайың сойотон?— деп мен сурадым.

Ончозы каткырыштылар, таадам десе айтты:

— Сакып ал, корборин.

Мен бойымда сананып турдым: сойор дегени — малдык терезин сойгону болор, чыбыктаар да согор дегени, байла. жатыс аз учур болор. Улус атты, ийти кискени согуп туратан; Астраханьда десе будочниктер персияндарды согуп туратандар, — оны мен көргөм. Же кичинек балдарды онойул сокконун мен качан да көрбөгөм, мында таайларым бойынж балдарынын магдайына, ол эмесе житкезине черткилеп туратандар, — балдар жагысла оорункайла да соктырткан жерлерин тырмагылап, ого керексибейтөндөр.

— Оорункай ба?— деп мен олордон канчала катап сурай туратам.

Олор карузын жаантайын омок беретөндөр:

— Лок, эмеш те оорункай эмес!

Оймук керегиндеги табышту историяны мен билгем. Эгир-гери таайларым ла мастер будуктап салган кыска бөстөрдү бириктире „штуктайла“, ого картонног эткен ярлык бар жаба коктөп отургандар. Жарымдай көзи жетпес Григоринде Михаил таайым кокырлап ойноорго, тогус жашту жеени мастердин оймогойи свечининг одына кызытсын деп жакарган. Саша свечининг бажындагы когын алып саларга, оймокты кыскашка тиштеди, оны сүрекей изү этире кызыдала, Григориндинг колынын алдына билдирбезинен салала печкенин кийинине жажына берди. же бу ла ойдо таадам келип, иште-нерге отурала, кызыдын салган оймокко сабарын бойы сугуп ийдү.

Кухвяда табыш чыгарда, жүгүрүп келеле, көрзөм: таадам ортодун алган сабарыла кулагынан тудуп алган каткымчы-лу секирип, кыйгырып турды:

— Кемнинг ижи, басурмандар!

Михаил таайым столдыг эсти жаар бокөйип алала, сабарыла оймокты тоголодып, оны жүрүп турды; мастер амырынча коктонинг отурды; онын бажынын тас жеринде колөт-колөр секирижип турды; Яков таайым жүгүрүп келеле, печкенин кийинине жажынып, ондо араай каткырып турды; жаанам картошка жыжатап темирге чий картошка жыжып турды.

— Мыны Яковтын Сашказы эткен, — Михаил таайым кенетийин айтты.

— Төгүндөп жадан! Яков печкенин кийининен чыгара калып келеле, кыйгырып ийдү.

Кайда да толыкта десе онын уулчагы ыйлап, кыйгырып турды:

— Ада, ого бутне. Ол бойы мени уреткен!

Таайларым кериккилей бердилер. Таадам ол ло тарый токтоп, жыжып салган картошканы сабарына салып алала, мени бойыла кожо алып, унчукпай сала берди.

Михаил таайым бурулудеп, ончозы куучындашкылап турдылар. Чайлап отурарыбыста оны эмди согор бо, айса сойор бо деп мен таадамнан сурадым.

Керек эди, — таадам мен жаар кылчас эдин көрөлө, ар-оанды.

Михаил таайым столды жудурыктайла, энеме кыйгырды:

— Варвара, бойыннын күчүгинди токтот, оной башка мен онын бажын үзүп саларым.

Энем айтты:

— Тийип көрзөн...

Ондогы улустар ончозы унчугышпадылар.

Энем канайда да кыска сөстөр айдарын билип, бойынаг улусты туура ийдип тургандый болгон, онын учун олар унчуккылабай баратандар.

Энемен ончолоры коркып турганы меге јарт болгон, керек десе таадам бойы да осколорине коро оныла араай куучындажып туратан. Бу меге элтү, јакшы болгон учун, мен кокуп, карындаштарыма мактанып туратам:

— Мениг энем ончолорынан кучтү!

Олор мойношкылабайтандар.

Је суббот күнде болгон керек мени энемен ыратты.

Субботко јетире мен база бурулу болуп калдым.

Бостордин онин јазин улустар канайда элтү кубулткылап турганы мени сүрекей сонуркатты: сары ондү босторди алала, оны кара ондү сууга сукканда, бостор десе откүнкөк ондү боло берет; боро ондүзин саары сууга чайшаарда, ол ыссылтырым ондү боло берет. Эдин турганы күч эмес те болзо, је јарт эмес.

Мениг кандып-бир неме будуктаар куушим келди, мен ол керегинде Јаковтын Сашказына, кату уулчакка, айттым; ол јаандардын көзине јаантайын иле көрүнип, бастыразыла эрке куучындажып, бастыразына уккур болорына белен болотон. Јазин улустар оны уккур ла санаалу учун мактан туратандар, је таадам Саша јаар кыйазынан коруп, айдатан:

— Э-эх, жылбын дууш!

Дактын тостойын калган көзидий көстү, кара бүдүмдү Јаковтын каткак Сашказы сөстөргө туктурулып, мендеп аралы куучындантан, кайдаары да качып јажынарга тургандый, јаантайын билдирбезинен ајыктанып туратан. Онын көзине кара чогы кыммыктанбазган болгон, је качан ол чулданганда, көзине агыла кожо жылыжатан.

Мен оны көрөр куушим јок болгон. Эрикчеен көстү база јакшы кулэмвиреништү, энезине сүрекей тейей Михаилдин јобол Саша деп уулчагы меге көдүрезинен артык јараган. Онын тиштери јараш эмес болгон, олор үстиги энинде эки каттай өзүн, оозынан көрүнгилеп туратандар. Тиштериле ол сүрекей берижетен; тудушла сабарларын оозына сугуп, кийининдеги јерге, деги тиштерин чупча тартарга, јанкап јүретен; ол тиштерин кандый ла кижиге тулуп көрөргө берип туратан. Је мен оной кижин јилбиркеп көргөдүн база нени де таппалым. Улусла толуп калган турда ол јангыскан јадып, јарымдай карануй толыкта, эмирде десе көзноктө отурарын сүзүтөн. Көзноктин алдына ого коштой јуук отуруп алала, эмирдеги кызыл тенериде. Успенский храмнын алтын баштарын айландыра кара таандар канайда учкылап, өрө бийик көдурилип, томон тешкилеп, тенерини кенетийин карарта бектеп ийеле, кайдаар да учкылай берип турганын ајыктап, бөдүн частын туркунына унчукпай отурарга јакшы болгон. Качан мыны көрүп отурзаг, не де керегинде куучындаар куушим келбес, көксине јакшынак эрикчеен толуп турар.

Яков таайымнын Сашазы, жаан улустар чылап, не ле неме керегинде көк куучындап туратан. Менин бос будычы болорго күзүзиреп турганымды билеле, баирам тужында жаниатан ак скатертьти шкафтан алып, оны көк онду эдин буды деп мени јогјоди.

— Ак неме бастыразынан јенил будукталар, мен билерим!—ол сүрекей чыныркап айтты.

Мен уур скатертьти шкафтан алала, оны тудунганча дворго чыгара јүгүрдим, је качан онын кырын өткүш-көк онду бос јаткан чайга сугарымда, меге кайдайда Цыганычак калып келди, скатертьти ушта согуп алала, оны јалбак алаканыла сыхсара тудуп, сенектин ары јанында менин эдин турган ижимди ајыктап турган карындажыма кыгырдим:

Јаанамды кашагай кычир!

Семтер, кара чачту бажып кезедүсө јайкап, меге айтты:

— Је, мынын учун сеге болор ло!

Јаанам јүгүрүп келеле, мени кыркымчылу чугулдап, калактап, ылап та ииди:

— Эх кулутурды сени! Сени өрө кодүрүп, ташгайтан болзо!

Онын кийининде Цыганычакгы мекелеп турды:

— Сен, Ваня, таадага айтпа! Мен керекти јажырып салайын; айса, канайда-кашайда өдө берер...

Ванька сууланган колдорын јүзүш-јүзүр будукту переднигине арчып, санааркап айтты:

— Меге не? Мен айтпазым; көрүгер, Саша коптонып ийбезин!

— Мен ого эки акча берерим,—јаанам мени тура јаар апарып јадала айтты.

Суббот күн, кулайга мүргиирден озо, мени кем ле кухняга экелди; ондо табыш јок база карануй болды. Комнатанын ла сенектин ижиктери бек этире жабулу болгону, көзноктин ары јанында дезе күски эгирдин бүрүшкыйи ле јоғош јааштын табыжы санаама кирет. Печкенин кара оозынын алдында јалбак скамейкада Цыганычак бойына түңей эмес, ачылып калган отурды; таадам толықтагы лоханьнын јанында туруп алган суулу көйөктөгү узун чыбыктар талдап, оларды јергелей салып кемјийле, кейде талайтып сыдырта согуп турды. Јаанам кайта да карануйда туруп алган, газымайын тыг јытап, арбанып турды:

— Сүгүнесин кыйынчы...

Яковтын Сашазы кухнянын ортозында отургышта отуруп алган јудурыгыла козин јыжып, карыган баскын кижини ошкош бойынан суниле эмес, чөңилте айтты:

— Кудайдын учун јаманымды таштагар...

Михаил таайымнын балдары, уулчагы ла кызычагы, ийиндерин түңей тудуп алган отургыштын кийини јанында кыймыктанбай турдылар.

— Чыбыктап алала, — жаманын таштаарым, — таадам, жибиткен узун чыбыкты жудуругун өткүрө сыймай тартып айтты: — Же, штаныңды чунчызан!..

Ол манзырабай куучындап турды, онын кинини тзбыжы да, кызырууш отургушта отурган уулчактын кыймыктанган табыжы да, жаанамнын будынын унжылганы да, ыштаалып калган жабыс потолокту кухнянын бөрүкиийиндеги ундылбаитан тымды не де буспан турды.

Саша туруп, штанынын толчызын чечип, оны тизезине жетиреле, колыла тудуп, коркоймп алган, сүрүлгип, скамейка жаар барды. Онын канаида барганын көрөргө коомой болгон, менин будым база тыркырыжып турды.

Же качан ол скамейкага жүзи төмөн болуп мойнобой жадарда, оной до коомой боло берди. Ванька дече жалбак коларткышла оны колтыгынын алдынан да мойнынан скамейкага жаба буулайла, онын үстине бөкбөнүн, кара колыла онын будынын кажыгынын жанынан тудуп алды.

— Лексей, — таадам кычырдч, — бери жуукта!.. Же, кемге айдып турым?.. Же кор, канаида сонуп жат.. Бир!..

Ол колыла бийик эмес талайала, жыланаш этке чыбыкка согордо, Саша чынырып ийди.

— Төгундеу жадын, — деп таадам айтты, — бу оорункай эмес! Мынайда дече оорункай болор!

Соккон жери ол ло тарый жолдоно кызарын тижип берди, карындажым дече чөйбө багыра берди.

— Тату эмес не? — таадам, колын биркеминге брө көдүрүп, тужүрүп, суралы — сүзбей турмын ба? Бу оймоктын учун!

Ол качан колын талайын көдүргөндө, менин жүрегим оныла кожо көдүрүлүп турды; колы төмөн түшкөндө, мен база бастыра бойым тужүрүп браакандый болдым.

Саша коркушту чичке де угарга жаман чынырып турды:

— Анайтпазым... Скатерть керегинде мен айтпай кайтым. Мен айтпай кайтым..

Таадам, псалтирь кычыргандый, амырыпта айдып турды:

— Жетиргени — актаныш эмес! Жетирегичге баштапкы камчы тийер. Бу сече скатертьтинг учун!

Жаанам мен жаар тап эделе, мени колыла тудуп, кыйгырып ийди:

— Лексенди бербезим! Бербезим, казыр аг!

Ол будыла ижикти тееп, кычырып турды:

— Варя, Варвара!..

Таадам ого тап эдип келеле, оны туура ийдип, мени туткан жерде тактачак жаар апарды. Мен онын колында чакпыланып, сзы сагалып жулуп, онын сабарын тиштеп ийдим. Ол огурып, мени шыкып турды, учында дече менин жүзим-

ди яра соголо, тактачак жаар чачып ийди. Онын коркушту кыйгызы санаама кирет:

— Јаба тая! Олтүрөрим!..

Энемниг ак чырайы ла онын жаан көзи санаама кирет. Ол тактачакты сын куустыра жүгурип, кыркырууш унле айтты:

— Ада, керек жок!.. Беригер...

Таадам мени талганча сойды, мен жагыс көзпөктү, толык-та кудайдын көп сүри турган киоттыг алдына туркускан кызыл, өчпөс ламинадалу кичинек комнатада жалбак изу тө-жөктө көпкөрө жадып, бир канча күндерге оорудым.

Кадык эмес болуп өткүргөн күндөр меге жүрүмнүн көп күндерине бодолды. Ол күндөрдүн туркунына мен сүрекей өзүп, база кандай да сан-башка сагыш алынган болгоды-йым. Ол күндөрдөн ала мен улустарды токуналы жогынап аяктаарын баштадым, жүрегимниг терезин сойуп сал-гандай болуп, бойымнын да, өскө дө улустын кандайла өөркөжине ле ооруи кыйына ол килеикей боло берди.

Озоло баштап мени жаанам ла энемниг керештери сүре-кей кайкатты: комнатанын тапчы жеринде кара чырайлу, жаан бүдүмдү жаанам энемди толыкка, кудайдын сүри жаар ийдиш, мыжылдап айтты:

— Сен оны не айырып албадың, а?

— Мен коркый бергем.

— Мындыл су-кадык неме! Уйалзан, Варнара! Мен карыган да болзом, коркыбай жадым! Уйалзан...

— Токтогор, эне: меге коркушту...

— Жок, сен оны сүзбөй жадып, өскүс сеге ачимчылу эмес!

Энем тыг үндөнип айтты:

— Мен бойум да бастыра жүрүмиме өскүс!

Онын кийининде отор толыкта кайырчактын үстине оту-рып алган әкилези удаан ыйладылар, энем айдып турды:

— Алексей эмес болзо, мен сала берер эдим: атана бе-рер эдим! Бу кийинду жүрүмге мен жүрүп болбозым, эне! Күчүм жок...

— Сен мениг каным, мениг жүрегим, — жаанам шымыранып турды.

Энем чакту эмес деп, мен билип алгам; ол, ончолоры чылап, таадамнан коркып жат. Ол жадып болбой турган же-ринен, анылынап барарга, мен ого чаптык эдип жадым. Бу сүрекей ачимчылу болгон. Удаган жокто энем чындап та айылдан жоголо берди. Кайдаар да айылдаарга атана берди.

Канайда да кенегийин, потолоктон түжүрө калып келген-дий, таадам келеле, орынга отуруп, мениг бажымды тош-тый соок колыла тудуп көрди:

— Эзен бе, сударь...Je, сен ачыбай, карузын айт! Je, айдарың ба?..

Оны будымла сүрекей тебер күүндү болгом, Je кыймыктанарга ооруккан болгон.Онын чачы алдындагызынаң там саргарып калгандый болды; бажы амыры жогынаң жайканып турды; жаркынду кози стенедө нени де бедиреп турды. Ол карманыңнан текс кеберлү эткен пряникти, мүс кеберлү эткен эки сахарды, яблуканы база бир сабалак кок изюмди чыгарып, бастыразын мениң жастыгыма, тумчугымның жанына салып койды.

— Je, коруп турың ба, мен сеге сый экелдим!

Эичейеле, мениң маңдайыма окшоды; оның кийининде сары будукла будукталып калган кичинек, кату колыла мениң бажымды арзай сыймап, куучындай берди. Сырапайла коп будукталган жери кушкаштыңындый корчок тырмагында болды.

— Мен сени ол тушта ойинен өткүрө сокком, карындаш. Сүрекей ачынгам, сен мени тиштеп, тырмап ийеринде, база ачыңа бергем! Je сениң артыгыңча чыдашканың жеткер эмес—тоого кирижер! Сен билип ал: качан бойының төрөгөн улустарың согуп турган болзо,—ол өөркөш эмес, ол үрөдү. Оскө улуска соктыртпа, бойыңдыы соксо, кем жок! Мени сокпогон деп бодоп турың ба? Мени, Олешка, канайда соккоңын сен оны коркымчылу тўжинде де көрбөзин. Канайда мени жаман көргилеп турганың кудай боңы да көрүп ыйлаган болор. Je не боло берди? Оскүс баскын энеини уулы, Je мен бойымның жериме жеткем. —мени улустың начальниги, цехтинг жааны эдин салдылар.

Каткак, жуунак бойы меге жөлөнип алала, кату база уур сөстөрүн жеңилтире ээчий-деечий эптештирип, бойының бала тужындагы күндөр кересинде куучындады.

Оның чанкыр көзи жарыда жаркыдала берди, база ол алтандый чачын сүгүнчилү үрпейтип, жоон үниле айтты:

— Бу сен пароходло келген, сени буу экелген, мен дөзе жип тужымда бойым-бойымның чагымла Волгага удур баржа тарткам. Баржа—суула, мен—сууны жакалай курч таштардын, корымның үстиле күн чыгардан ала тунге жетире жылдаш! Күн житкенди кызыдып, бажын казан чылап кайнап турар, сен дөзе үч үйеге бүктөлип алган—сөөктөниң кыжыражып—барарың ла барарың, көзинди төр туй алып салган, жол көрунбес, жүрегинг сыстап, көзингнин жажы тоглоңың турар.—эх, Олешка, унчукпай ла жүр! Барып, барып лямканың чупчылала, жерге көңкөрө жыгыларың,—оно до сүгүнериң; байла, бастыра чагын тортло чыккан, амыразаң да, өлзөң до тўней ле! Быйанзак Исус Христос господьтын, кудайдың көзинче мынайда жатканыбыс!.. Мен Волга энемди мынайда үч катап кемжигем: Симбирсктен

ала Рыбинске, Саратовтоң ала бу бого јетире база Астраханьни ала Макарьевке јетире, ярмаркага јетире,—мында коп муң километр! Төртинчи жылында десе бурлактардын артелинин баштаачызы болуп баргам,—бойымнын санаамды ээме көргүскем!..

Ол куучындап, кичинек, каткак карчган бойы кубулып, чөрчөгтөгн кижидий күчү болуп, менин алдыма түргөн өзүп тургандый болды,—јаан,боро баржаны сууга удур ала жыныскан апарган.

Кезикте ол төжөгтөгн төжүрө калыйла, колыла јанып, бурлактар канайда лимкалу јүргилеп турганын, канайда сууну баржадан чыгара тартып турганын меге көргүзип турды: кандый да кожонды јоон үнле кожондоп турат, онын сонинда катап ла, јит киж чилеп, орынга чыгара калып, бастыра бойы кайкамчыту, оной до јоон үнле тыңда айтты:

— Је, андый да болзо, Олеша, јайдың эңирлеринде, Жигуилерде, кандый-бир кок кырдың алдына каша кайнадарга, от салып, амыраар јерде бурлак ачымчылу кожонды баштаза ла, ого бастыра артель јөмөп јагыс үнле кожондойтондор, ол тушта теренди соок силкий тартып, бастыра Волга түргөн ага бергендий болуп, атла сырапайла ла булутка јетире карайлаткандый болотон! Кандый ла ачу-корон, салкынга соктырган тоозидый, јоголо беретен, улустар казаннан каша да ашканча кожондойтондор, ол тушта каша кайнадатан кижинин маңдайына сускучакла согорго керек: канча да кире болзо ойно, је эдер керегинди ундыба!

Канча ла катап эжиктен көргилеп, оны кычырып турдылар, је мен сурап турдым:

— Барба!

Ол каткырынып, улуска јанып турды:

— Оидо сакып алыгар...

Ол эңирге јетире куучындады, мениле эрке эзендежип барган кийининде, таалам чугулчы да, коркышту да эмес деп мен билдим. Ол мени мынайда сүрекей тың сабаганын сананарга меге коркушту күч болгон, је мен ол керегинде ундып болбодым.

Таадамнын келип барганы менин јаткан кыбымнын эжигин ончозына јаан ачты. мени соодорго албадангылап, кемизи-кемизи менин төжөгимнин јанына эртеп турадан ала эңирге јетире отуратан, бу меге јаантайын сүгүнчилу ле соотту эмес болгоны сагыжыма кирет. Ончолорынан коп меге јаанам келип туратан, ол мениле кожо јагыс орынга уйуктап та туратан, је бу кендерде сырапайла јаркынду санааны Цыганычак меге берген. Батак сынду, көгүскир, быжыраш чачту ол, байрамда кийингени чилеп, алтындый торко чамчаны, килин штанды, кончын јуурмаштап салган

кыжырап турар сапогты кийип алып, эниргери келди. Онын чачы жалтырап, койу кабагынын алдынан сүгүнчилу көзи, кара эрин сагалынын алдынан ак тиштери суркурап, чамчазы, очпойтоп лампаданкы кызыл оды чылап, жаркындалып турды.

— Сен көрзөң дө, — ол чанчагына жетире кызарып калган сорбулу жылгагаш колын көдүрөлө, меге көргүзүп айтты, — бу канайда тижип барган! Мынак коомой болгон, эмди эмеш жазылган! Билип турун ба: көрзөм, таада! атыланып, сени чыбыктаарга токтобогодый болордо, мен бу колымды тудуп, тааданын чыбыгы сынып, өскө чыбыкка барза, сени десе жаанай, эмесе энеи алып барарын сакуп турдым! Же жибдиң салган ээлгир чыбык сынбады! Же андыйда болзо, сеге ас тийген, — коруп турун ба, канча киреге? Мен, карындаш, сүмеленерин билерим!

Ол тижип калган колын база катап аяктай, жакшыпак, эрке каткылз каткырып ийеле, күлүмзиренип айтты:

— Сен меге ачымчылу боло бергенин менин тамагымды туй алат, билип турум! Түбек! Ол десе чыбыктап жат...

Ол, ат чылап, бажын булагдадып, кичинек балзга куучындаганы чылап, таадам керегин де мени де айдып турды.

Мен ого сени сүрекей сүзүп жадым деп айткам, ол карузын берди:

— Мен сени база сүзүп жадым иине. — сүзүп тургам учун оорункайды да алындым! Кандый-бир өскө кижинин адаанын мен алар бедим? Мен түкүрөйин...

Онын соңында ол эжик жаар улам сайын аяктай, мени араанын үредип турды:

— Качан сени чыбыктаза, эди-канынды жуурылтырбай, бош сал, билип турун ба? Качан эдинди жуурып алган, эки катап оорункай болор, сен десе оны жымжак болзын деп, бош салып жат. Бултыйба, жоон үйинге канча ла кирези тын кыйгыртканып тур, — сен мыны уадыба, мынайгканы жакшы!

Мен сурадым:

— Айса, база чыбыктаар ба?

— А база! — Цыганычак манзырабай айтты. — Чыбыктабай база! Сени, байла, улам сайын чыбыктаар...

Менин учун?

— Таадам жикти таап алар...

Базала килеп үредип турды:

— Ол чике үстинен томон согул турза, кыймыктанбай токуналу, энчү жат; ол сыйра тартып соксо, — терезин сыйрарга, соголо, чыбыгын бойы жаар тартып турза. — сен эдинди чыбык айыныча эдиң тур, билип турун ба? Мынызы женил!

Кылчыр, кара козиле имдейле, ол айтты:

— Мен бу керегинде кварталныйдан да сагышту! Менин теремнең, карындаш, тере меелейлер де көктөзө, кем жок!

Мен оның сүзүнчүлү чырайы жаар көрүп, Иван-царевич керегинде, тенек Иван керегинде жаанамның чөрчөктөрү сагыжыма кирип турды.

III

Качан мен жазыларымда, Цыганычак айылда агылу жер ээлегени меге жарт болгон: таадам бойунун уулдарына көрө ого тудушла ачындыра кыйгырбай, ол кыйган кийининде, көзүн сыгалап көрүп, бажын жайкап айдатан:

—Ивапактын колы алтын, сүрекей уулчак! Менин сөзимди ундыбагар: кичинек кижини өзүп жаткан эмес!

Тазыларым да Цыганычакка эрке, эпгү куучындажатарлар, мастер Григорийде коқырлаганы чылап, олор оныла качан да „коқырлабайтандар“, Григорийди олор эңир сайын ачындырып туратандар: эмезе отко кайчынын сабын кызыдатарлар эмезе онын отуратан отургыжына бажын өрө эдиң каду кадайтандар, ол эмезе жарымдай көзү жетпеске жүзүн-жүүр оңду кыска бөстөрдү алдына салып туратандар.—ол олорды бир эдиң „штуктап“ көктөп салза, таадам ого чугулдап туратан.

Бир катап ол обедтин кийининде кухняда палатта уйуктап жадарда, олор онын жүзүн фуксинла будуп салгандар. Ол узакка каткымчылу, коркушту жүретен: боро сагалынан эки өчөмпк тегерик очка көрөт, тилге түңөй кыскалым узун тумчук түжет.

Олор мындый немелер эдерге күчинбейтендер, же мастер унчукпай, оңчозун өткүрүп, чыдажып жүретен, жагысла арайынан кыркылдап, уютка, кайчыга, ол эмезе оймокко тийерден озо, ол сабарларын көптөг челекейлеп алатан. Бу онын кылык-жаны боло берди, керек десе обедте де балдарга каткы эдиң, бычак эмезе вилка алардаг озо, ол сабарларына түкүрүп алатан. Качан ого оорункай боло берзе, онын жаан жүзүндө чырыштар көрүнө беретен, онын кийининде кабагы өрө көдүрилди, чырыштары кайда да килег бажында жоголо беретен.

Таадам уулдарынын бу ойынына канайда сананып турганына билбей турум, же жаанам олорго жулурыгыла кезедиң кыйгыратан:

— Уйалбас жүстөр, шокчылдар!

Же көсгөн кыйганда, Цыганычакка да таайларым чугулдап, онын ижин жамандап, оны уурчы база жалку деп адылып туратандар.

Бу нениң учун аяңды деп мен жаанамнаг сурадым.

Ол алдындагызындыкы ок күңизиреп база жарт эдиң жарттап беретен:

— Сен көрүп туруп ба, качан отордобойлорунунг мастерскойлары болчо, экилези Ванюшканы бойчона алар кууш-дёлөр, онын учун олар бирүзи бирүзинин алдына оны жаман ишчи деп жамандагылап жадылар! Олар төгүндегилеп, сүмеленгилеп жат. Ванюшка олорго барбай, таадагла кожо артып калар болор деп коркыгылап жадылар, таадаг десе бойчона тартынар жан-кылыкту кизи, ол Иванла кожо учинчи де мастерскойды эдин аларга маат жок, — бу таайларына туза болбос, билдин бе?

Ол араай каткырып айтты:

— Кудайга каткы эдин, тудушла сүмеленгилеп жадылар. Же таадаг ол сүмелерди көрүп, Яша ла Мишаны өчөштирет: „Оны солдатка албазын деп, Иванга рекрутский квитанция садып берерим, ол меге бойчона керек!“ Квитанциянын баазы баалу болгон учун, олар акчага кысканыжып, адазанын мынайда айтканын жараткылабай, ачыгылап тургандар.

Эмди мен жаанамла, керептеги чилеп, катап кожо журттап турдым, кажыла энирде уйуктаардын алдында ол меге чөрчөктөр, ол эмезе чөрчөккө түгөй бойынын жүрүмин куучындап турды. Биленин жүрүми керегинде, — балдарды башка чыгарары керегинде, таадамнын бойчона жану тура алатаны керегинде — ол айыл-журтты башкарып турган экинчи ээзи болбой, каткырып, туура айылдаш кизи чилеп, айдып турды.

Мен оной Цыганычак жерге ташталган бала деп билгем: арте жаскыда, жашту түнде оны каалганым жанында тактачактыг эстинен таап алган.

— Уп кижинин переднигиле ороп салган, — жаанам сананып, жажытту айдып турды — арайдагла тынып, көжүп калган жатты.

— Ненин учун балдарды таштагылап жат?

— Энезинде сүт жок, азыраар немези жок; же ол бу жуукта бала чыгып, өлгөн жерлерди билеп алала, бойынын балазын ол жерге экелип чачып ийет.

Ол бажын тырмал, эмеш увчукпай турала, потолок өрө көрүп, тыг тынып оной ары айтты:

— Жокту учун ийне, Олеша; онойдо жоксыраганын айдарга да болбос! Кижиге барбаган кыска бала табарга жарабайтан, — уят болгон! Таадаг Ванюшканы полицияга апарарга сананган, же мен сүмелеп токтоттым: бойбыска алалык деп, балазы өлгөн жерге, мыны биске кудай ийген. Менде он сегис бала болгон ийне; ончо чы тирүү болгон болзо, он сегис тура, бир бздүн ором улус болор эди! Мени он төрт жаштуда кижиге бергилеген, он бежинчи жаштуда десе бала таап алган; же кудай менин канымды сүүп, менин балдарымды ангелге алган ла алган. Меге ачымчылу да, же база сүгүнчилүү де!

Ол бастыра боюн кара чачка бүркөлип калган, жан-жаан бойы семтереп, төжөктөн кыгыла чамчачан отуруп,

бу жүктө Сөрөчтөк агаи сртозимда жаткан барбак сзгалду
обогон бистин дворго экелин жүргөн тижн айуга жүзүлдөш
болды. Ол ак кардын ару тожин крестеп, бастыра бойы жай-
канып, араан каткырып отурду:

— Жакшызын бойына алган, жаманын меге артыргыскап. Мен Иванга сүрекей сүзүнгөм, — слерди, кичинектерди, топ откүре сүзүйдим, же оны бойыбыска алып, крестеп алганыбыс, ол эмди жакшы жадып жат. Ол, коңгөс чылап, комиатада эммектеп, шуулап туратан учун, оны мен баштап Жук деа адайтам. Оны сүү, — ол жакшынак бараксан!

Мен Иванды сүүп те база сүрекей кийкап та туратам.

Качан таадам суббот сзйин неделенип туркунына болгон керектер учун балдарды чыбыктайла, мургнирге барганда, кухняда чийин болбос ойинду жүрүм башталатан: Цыганычак
печкенин кийининег каратаракандарды тудун, учуктап
капшаган ийлеп эдеге, чаазынан чыпак кезип эдетен, ару,
бийик, сары столдын үстиле төрт кара таракан оро-томоп
мантап туратан, Ивал десе чичке агайла олобды манта-
тырып, окшозиреп чыгыратан:

— Архирейди экелерге барып жат!

Тараканын арказына кичинек ак чаазынан жаба жапшырала, чапактыг кийининег оны сүзүп, ого айдатан:

— Таар ундылып калыптыр. Абыс жүзүрүн, экеледир!

Тараканын буттары учукла буулап салганда, таракан бажыла түргилин, жылып браадатан, Ванька десе алаканын чабыштырын кийгыратан:

— Аракы садар жердег дьячок эгир мургулга барып жат!

Онын командазыла улуу куйруктары сүзүртегилеп, омок кбсторин типилделди, кийин буттарына туруп алала, басып туратан чычканын балдарын ол көргүзөтөн. Ол чычкандарды чеберлеп, оларды койынына сугуп, бойынын оозынан сахарла азырап, окшоп бздүндире айдатан:

Чычкан — санаалу, эрке неме, оны айылдын үзүди сүрикей сууп жат! Чычканды азырап турган кижиге айылдын үзүт-теадазы ак саңалу болуп жат...

Ол көзүлө, акчала куулгазын эдип билетен, бастыра балдардан артык кийгыратан, олордон незиле де зигыланбайтан. Бир катап балдар оныла көзөр ойноп турала, оны канча-канча катап үзүк жогынан „тенек“ эдип артыргызарда ол сүрекей сацааркап, эрдин бултыйтып, ачынып, ойнобой, ойинды чачып ийген онын кийининде десе меге тумчугыла тартынып комыдаган:

— Мен билерим, о.юр сүмележип алгандар! Олор имдешкилеп, столдын алдыла көзорди бойы бойлорына беришкилеп тургандар. Мынайда ойногону ойын ба? Мынайда эдерин мен бойым да коомой билер эмезим...

Ол он тогус жашту болгон. Бис төртүнүк жаштарыбысты
жоко бологондо, онын жажыны тоозы коп болуп туратан

Оны сыранайла эске алышып турганым байрам күндөрүн эгирлери. Качан таадам ла Михаил таайым айылдап баргыраганда, кухняга семгереп калган быжыраш чачту Яков таайым гитаралу келетен. Бистерди жаанам коп курсакту, база түбинде чүмдөн эткен кызыл чечектү көкшилде ар акылу чайладып туратан; байрамдагыдый кийимдү Цыганычак, ийик чилеп, апланып туратан; мастер очказыныг кара тилдизин жалтырадып, тууралап араан келетен, чоокыр, кызыл жүстү, сүмелдү костү, жоон үндү течнеп Евгенья келетен; кезикте успенский церквенниг узун чачту дьячогы база чортонго ло кортыга түнөй жылбыркай кандыйда кара чырайлу улустар келгилеп туратан.

Ончозы коп ичкилеп, уур тынгылап, балдарга кандый-бир сый, база бир чөчөйү амганду аракы бергилеп туратандар, онын кийининде бир эместен тынып турган сан-башка ойын баштайтандар.

Яков таайым гитараныг струндарын жылбилдү жазап алала, тудушла бир түнөн сөстөр айдатам:

— Ле, мен баштайдым!

Быжыраш чачын ол серпил ийеле, кас чылап, мойынын чошуп, гитараныг үстине энчейип алатан, онын неме керексинбес тегерик чырайы уйуктаарга тургандый боло беретен; тирдү, курч кози өчөмиктелип, струндарды араан тарткылап, кижини кокудиц аярбас жанынан бут бажыла коддурип ийгендидей кандын да сүгүнчилдү ойын онойо туратан.

Онын музыказы сүрекей тым болорын некейтен; ол музыка полды, стенин откүре өдүп, жүректи өрө коддурип, кижини жартына чыгып болбос санаа савандырып, эрикчөөн ле амыр бербес санаага тужурип, кайдаг да ыраактан угылгандый болотон. Бу музыканы угуп отурганда, ончо улустар да, бойныг да ачымчалу болуп, жаз улус кичинек болуп, көрүнөтөн, бастырабыс кыймыктапгылбай, унчукбай, санангылап отургылайтаныбыс.

Анчада ла Михаилдын Сашазы сүрекей кичөөп угатан; ол таайымын жанына жууктап алала, оозын ачып алган, челекейи чөйлип калган гитараны кордуп отуратан. Кезикте ол ундып салала отургыштап жыгылып калатан. онойып жыгылганда, ол көзин тазырайта кордуп алган ол ло жеринде отуратан.

Бастырабыс улучугышпай отургылады; жаныс ла самовар гитараныг комыдалын угарга кичинек те чаптык этпей, араан кожоңд и турды. Күстип карагуй түни жаар аки квадратный кичинек көзпөк уланып калган, кезикте кем де көзпөк и араан токулдадын турды. Столдын үстинде учалгак ки свечиниң сары оды элбендеп турды.

Яков тааным тың уйуктап калгандый болуп, жанымса колдорү кыймыктанып, бойы бир де эмеш кыймыктанбай отурды; оң колынын корчок сабарлары струн соготон жерде түргөн тыркыражып турды; сол колынын сабарлары гитаранын струндарын түргөн баскылап ары-бери элестелип турды.

Аракыдап алганда, ол жаантайынла тижи өткүрө—угарга жаман сыгырууш үчиле—узакка үзилбес кожонгын кожондоп туратан:

Яков ийт болгон болзо,—

Таңнан түнгө дөтире ушыр эди.

Ой, меге эрикчесен!

Ой, меге кунукчыл:

Оромло манашка барат;

Чеденде каргаа отурат:

Ой, меге эрикчесен!

Печке кийининде аспан эдет,

Таракандар түйишет.

Ой, меге эрикчесен!

Тиленчик чулгамыжын кургадарга пди.

Экинчи тиленчик чулгамышты урдаты!

Ой, меге эрикчесен!

Ох, меге кунукчыл!

Мен бу кожонго чыдажып болбойтом, качан ол тиленчиктер керегинде кожондогондо, мен чыдажып болбой кунугып, аайы-бажы жок нйлап туратам.

Цыганычак бойынын кара чачынын ортозына сабарларын сугуп алаала, толык жаар көрүп база үргилеп, музыканы, ончолдору чылап, аларып угуп отуратан. Ол кезикте кенетинин база комудалду кыйгырып туратан:

— Эх, кудай, менде үн болгон болзо, мен канайда кожондоор эдим!

— Бүрек сыстадарга, сеге болор, Яша! жаанам улу тынып айдып туратан.— Сен, Ванятка, бијелеген болзон!...

Олор онын сурагын ол ло тарый жаантайын бүдүргилебейтен, же музыкант кенетинин струнды алаканыла секунд кире-зи жаба тудуп ийеле, онын сонында десе јудурыгын ууштай тудуп, кижиге көрүнбес невиде бастыра чагыла бойынан пол жаар чачып ийеле, кыйгыратан:

— Ачу коронды, туураладыгар! Ванька, тур!

Цыганычак жаранып, сары чамчазын түзеде тартып, калуын устиле базып брааткандый, чеберленип, кухнянын тал ортозына чыгатан, ол уялганынан онын куу жаагы кызарып, күлүмзиренип, сурайтан:

— Яков Васильич, жаным да калжагай ойногор!

Гитарала тыгылда ойноп, чончойлор полды токкылдадып, столдо ло шкафтагы айбак-казандар чарчалыжып, Цыганычак десе колыла жангып, будын билдирбезинен жылдырып, карчаа чылап, теерин, кухнянын тал ортозында бијелеп турды; кыйгырып ишеле, полго отура тўжўп, айландыра турган ончо немелерин торкойныг жаркыныла жарыдып, алтын ийик чилеп, айланыжып турды, торко десе кўйўп, кайшып тургандый, илкин деп турды.

Цыганычак чылабай, илбиркеп бијелейтен, качаң ол бијелеп турарда, эжикти жаңым ачып салса, ол оюнда ло бијелегенче оромло, горомло кайдары баратаны жарты жок болуп сала бергени болгон

— Тууразыча сал! — Яков тааңым будыла жерди тееп, кыйгырды.

Ачу-корон сыгырып, тыркыруун уңиле бијелеерге жомол кыйгыратан:

— Эх! тарыска бадўшме килебеген болзом.

Балдарымнан да уйимнен келер эдим.

Столдо отурган улустар силкий тартыргандый болотон, олар ѳрткѳ ортокондий болуп, кезикте кыйгырып, чыгырыжып тургандар; жаан сагалду мастер бойыныг килег бажына гажып, неши де айдып турды. Бир катап ол меге боконини келеле, жамжак сагалыла ийинимди бектеп, жаан кижиге айдып тургандый, сыраайла кулагыма жаба айтты:

— Алексей Максимичты, сенин аданды, боґо экелген болзо, ол база бир от кўйдўрер эди! Улус соодотон сўгўничкду, кыкырчы кижн болгон. Ол сенин санаана кирет эмеш пе?

— Жок

— Чын эмеш пе? Ол база жаанан бијелеп туратан. акыр-зач!

Ол агаруга бадўштеп, узун, чинеези чыгып калган, бут бажына туруп, жаанам бажырала, оной сан-балшка жоон уңиле сурап турды:

— Акулина Ивановна, јакшыг јетирип, бир катап бијелеп ийзен! Максим Савватеевле кавайда бијелейтен эдигер. Соодотсон!

— Сен сударь, Григорий Иванович, кайтын? — жаанам каткыршып айдып турды. — Мен канайып бијелейтем! Жаным да улустар каткыртарым.

Је кухняда отургандар оны бастыразы сурагылаарда, ол кенетийин, јит кижн чилеп, туруп, юбказын тенийтип, тўзедип алала, бажын канкайтып, бијелеерге брадала тыг уңденип айтты:

— Керек болзо, су-кадыгарга каткыргылап алыгар! Је, Јаша, музыкала ойноп ийзен!

Тааийым жазап отуруп, көзин жумала, араай ойноды. Цыганычак минут кирези токтоп, секирип ийеле, жаанамды айландыра отура тўжўп бијеледи, жаанам десе кабагын ёрё кёдўреле, караымак кёзиле кайдаар да кёрўп, табыш жогынан араайын бијелеп браатты. Меге жаанам каткымчылу боло берерде, мен каткырып ийдим, мастер мени сабарыла кату кезедип ийерде, жаан улустар бастыразы менин отурган јер жаар јаратпай кёрдилер.

— Токулдатпа, Иван! — Мастер каткырынып айтты; Цыганычак тууразы жаар уккур секиреле, эжиктин бозогозына отуруп алды. Евгения эјем тамагын јарыдып алала, чичке, Јақшывак ўниде кожондоды:

— Бастыра недедения туркунына
Кыс кружева тууген.
Иштегенинег чагы чыгып,
Јук арайдан јурген.

Жаанам бијелебей, нени де айдып тургандый болды. Ол колыныг алдыла айландыра ајыктап, жоон бойы будын јерге араайын тийдиртип, санааркап калган јайкавып браатты. Кенетийин недег де коркып, тура тўшти, кебян жуурыды, оног ол ло тарый уткуулду кўлўмзиренип ийди. Кемге де јол берип, кемди де колыла јединиң апарала, туура сала береле, бажын тёмён эдип алган, сўгўнчилу кўлўмзиренип, тындап, табыш јок тура тўшти, — оног ол кенетийин турган јеринен чыгып, куйун чылап айланыжып бијеледи, бастыра бойы алдындагызынан узун болуп, јарана берди, оног кёсти туура эдерге болбос болды—ол бу минутта јипт тужы ойто бурулгандый, коркышту јараш, эрке болуп кёрўнип турды.

Эвгения эјем труба чылап шуулап турды:

— Воскресенде тўштег ала
Тун ортозына јетире бијелеген.
Өрмонг арт учында јанган,
Корондузы—байрам ас болгон.

Жаанам бијелеп божойло, бойынын јерине самоварга коштой отурды, бастыразы оны мактагылап турдылар, ол десе чачын жазап, айдып турды:

— Слер токтогор! Слер чын бијени кёрбөгөннгер. Бисте Балахняда бир кыс болгон,—ады кем, кемнин балазы болгоны санаама кирбейт,—онын бијезин кезиктери кёрўп отурала, керек десе сўгўнгенине ыйлагылап туратандар! Оны кёрўп отурганда—байрамга бодолотон, ёскё не де керек јок! Мен килинчекчи ого кўйўнчек болгом.

— Кожончылар ла бијечилер—телекейде баштапкы улустар!

Эвгения эјем кату айдала, Давид каан керегинде нени

де кожондой берди, Яков таайым десе Цыганычакты кучактап, ого айтты:

— Сен аракы ичетен јерлерде бижелеген болзон—улустарды јуултер эдин!.

— Мен үндү болор куушим бар!—Цыганычак комудап турды. — Меге үн берген болзо, мен он јылга кожондоор эдим, онын сонында — монах та болзом кем јок!

— Ончозы аракы ичкилеп турдылар, Григорий бастыразынан ла коп ичип турды. Јаанам ого стаканды ээчий-деечий берип, жакып турды:

— Гриша, көрүп тур, торт сокор болуп каларын!

Ол керексией карузын беретен:

— Керекпе! Мен бастыразын көрүп алгам, — эмди меге кос керек јок...

Ол ичипте турза, эзирбейтен, је тамла куучыны тылып, меге адам керегинде тудушла айдатан:

— Менин көкөрүм, Максим Савватеевич јаан јүректү эр болгон.

— Јаанам айтканын жарадып, үшкүрип айдатан:

— Ээ, кудайдын балазы болгон ийне...

Бастыразы коркышту, кайкамчылу болгон, мен мыны ончозын јилбиркеп көрүп, угуп, кунугып турдым. Кунугыш ла сүгүниш бирүзин бирүзи билдирбес јанынан түргөн солып, айрылышпай, улустарда коштой болуп туратан.

Бир ктап Яков таайым, сүрекей де эзиряк эмес, бойынын чамчазын јыртып, быјыраш чачынан, коју эмес эрин сагалынан, тумчугынан ла калбайып калган эрдинен тарткылап турды.

— Бу не болгон, не?—Ол козинин јажын төгүп, ыйлап турды. — Бу не керектү?

Бойынын жаагына, магдайына, төјине согуп, сыктап турды:

— Сүнези јок шлемир, кулугур!

Григорий табыштанып турды:

— Ээ! Је ол ло!.

Јаанам десе база эзирик, уулынын колынан тудуп, мекелеп турды:

— Болор, Яшка, кудай неге үредерин билер!

Јаанам аракы ичип алганда, алдындагызынан артык боло беретен: онын кара көзи күлүмзиренип, бастыраларына эрке көрөтөн, кызарып калган јүзине платла јанып, кожондой тургандый униле айдатан:

— Кудай, кудай! Бастыразы кандый јакшы! Јок, слер көригер, бастыразы кандый јакшы!

— Бу онын бастыра јүрүминиң лозунгы, јүрегинин кыйгызы болгон.

Керексинбес таайымнын ийи ла кыйгызы мени сүрекей

кайкадып туратан. Ол нениг учун ыйлап, адыл, бойы бойы согуп турган деп, мен жаанамнан сурагам.

— Бастыразын ла сен билерге турарын!—Ол күүни-күчи жок, алдындагызындый эмес айтты. — Сагып ал, сеге бу керекке кирижерге арай эрте...

Бу мениг жылбумди оной артык тынытты. Мен мастерскойго барала, Иваннан айырылбай сурап турдым. Же ол до меге карузун берер күүни жок болуп, мастер жаар тууразынан көрүп, араай каткырала, мени мастерскойдон чыгара йдин, кыйгырды:

— Токто, туура бар! Сени мен казанга салып, будуктап йерим!

Үч казан жаба жапшырып салган жалбак жабыс печкевин алдында мастер туруп алып, казандагы бөстөрдү узун кара булгушла булгап, оной оны чупча тартала, учынан ойдү тамчылар канайда агып турганын көрүп турды. От чоокыр тере передниктин эдегине жалтырап, изү күйүп турды. Казандагы будукту суу тыркырап, суунун ачкын буузы эжик жаар чойвлип, тышкары жердин кургак жыды жытанып турды.

Мастер очказынын алдынан өчөмүк, кызыл козиле мен жаар кылчас эдип көрөдү, Иванга кату айтты:

— Көрбөй турарың ба? Оды!

Качан Цыганычак чыга жүгүрө берерде, Григорий таарга отуруп алала, мени бойына имдеди:

— Бери келзе!

Мени тизезиве отургызып алала, жылу, жымжак сагалыла менин жагыма тайдирип, увдылбас этире куучындады:

— Сенин таайын уйин согуп, арай олтирбеген, кыйнаган, эмди десе ого уят—билдин бе? Сеге ончозын билерге керек, көр, оной башка өлөрүн!

Григорийле, жазнамла ок тый кем жок, жаньсла коркышту—ол очказынын алдынан ончозын өткүрө көрүп тургандый болгон.

— Канайда соккон? — Ол мендебей айтты. — Мынайда: уйиле кожо уйуктаарга жадып, жуурканла онын бажын туй жабала, ныкып, согуп турат. Ненин учун? Ол, байла, бойы да билбейтен.

Оды кучактаып экелеле, оттын алдына энчейип отуруп, колын жылыдып отурган Иванды мастер керектебей, оной ары жартап айтты:

— Арса, үйи оной артык болгон учун, ого күйүнип соккон болор. Карьваш, Кашириндер жакшыны сугилебейтен, олар жакшыны жарадып болбой, ого күйүнишип, кырып турулар! Сен жаанамнан олар сенин аданды ак жарыктан канайда жоголтоконун сураган: ол ончозын айдып берер—ол тогун сости сугубейтен де, билбейтен де. Ол аракы ичип,

танкы да тартып турган болзо, агару ошкош. Агарудый. Сен оноң бек тудын...

Ол мени ийде салып ийерде, мен коркып, куун-куч жок тышкары чыктым. Ванька туранын сенегине меге једижеле, бажымнан тудуп, араайынан шымыранып айтты:

— Сен оноң коркыба, ол јакшы кижи, сен онын чикеле козине кор, ол оны сууп јат.

Бастыразы кайкамчылу болуп, мени јурексиретти. Мен оскө јурум билбейтем, је адам ла энемның анайда јаткылабзанын очомик билип тургам: олардо башка куучын, башка сугунуш болгылаган, базып та јургенде, отурганда да, тудушла ортозы жуук болуп, коштой болотондор. Олор эмирлерде улам сайын база узак каткырыжып, кознөккө отургылап алган тын кожондогылайтан, улустар тышкары оларды көрөгө жуулгылайтан. Улустардын өрө көдүргөлеп алган јустерин көргөмдө, ажананнын кийининдеги кирлү тарелкелер менин санаама киретен. Мында ас каткыргылап тургылаганы тудуш јарт эмес болотон. Улам сайын бойы бойларына кыйгырыжып, бирүзи бирүзине неле де кезедип, толыктарда јажытту шымыранышкылап туратандар. Балдары јошо болгон учун, олардын бары да билдирбес болгондор; олар јашка надырган тоозындый јерге јаба отургылайтан. Мен бойымды бу айылда оскө кижинин балазы чылап бодоп јүретем, бастыра бу јурум мени уколло кадагындый болуп, сезиндирип, мени ле ончозын кичеemelдү ајактап јүзин деп баштандырды.

Мен Иванла нөкөр болгоныбыс тамла өзүп турды; јазнам күн чыгардап ала орой тунге јетире айылдын ижинде болотон, мен дезе кере тужине ле Цыганычактын јанында оролыжатам. Качан таадам меня сойгондо, ол колын камчынын алдына тудатанын таштабаган болгон, эртеңгизинде тижин калган сабарларын көргүзий, меге комудап туратан:

— Јок, бу ончозы туза јок! Сеге—јенил эмес, меге дезе кор, бу мындый! Эмди сени сойзо, мен онойтпозым!

Онын кийининде база катап кереги јок оорункайды бойына алынатан.

— Сен колынды тутпас болгон јогын ба?

— Тутпаска санангам, је тудуп ийгем... Канайда да билбес јанынан...

Удаган јокто мен Цыганычак керегинде билеле, оны алдындагызынан артык сууй бердим.

Пятницадар сайын Цыганычак јазнамнын сууп туратан Шарап дед омок адын јалбак чанакка јегетен, тизезине де једетен кыскачак тере тонын, уур бөрүгин кийип, көк курла тын курчанала, базардан аш-курсак садып аларга атанатан. Кезикте ол барала, келбен удап туратан Айылла бастыра улустар токынап болгылабай, кознөккө, жууктагылап,

тыныштарыла шилидеги тошты кайылтып ийеле, ором жаар коргилеп, сакып туратандар.

— Клеедири бе, жок по?

— Жок!

— Жаанам ончолорынаг артык токунабайтан.

— Эх, — ол уулдарына ла таадама айдатан, — слер кижини ле атты базарыгар! Јузи жок танмалар, слерге канайып уйат эмес? Бойыгардыиы ас па? Ой, санаазы жок уктулар, ачаптар—слерди кудаи кыйнаар! •

Таадам соок бүүдүлү арбанды:

— Је, кем жок. Бу калганчызы...

Кезикте Цыганычак тал түште ле келетен, таайларым, таадам тышкары түргөн чыгатандар. Јаанам тагкызын кичеенип жытап, тижн айу чылап, олордын кийивинен араайын жайканып барып, жазнтайын бу часта нениг де учун мывайдатан. Балдар жүгүрип келетенлер, онын чанактагы толтыра чочконыг өлтүргөн балдарын, өлтүргөн куштарды, балыкты ла жүзүн-јүүр сорттү болчок эттерди чанактап алып тужүрерин сүгүнчилу баштадылар.

— Бастыразын кананда айтканынча, садып алдыг ба?— деп таадам курч көзиле чанактагы аш-курсакты кыйазынан көрүп, сурайтан.

— Бастыразы, жакыганынча, — Иван карузын сүгүнчялу береле, жылынарга ары-бери секирип, меелейлү колыла тапылдада тажып турды.

— Меелейин согуштырба, онынг учув акча төлөгөн, — таадам кату кыйгырып, — жандырганы бар ба?— деп сурайтан болгон.

— Жок.

Таадам чанакты айландыра араай базып көрөлө, тыг эмес айдатан:

— Сен базала көп экелген. Акказы жокко садып алгач ошкожын? Менде ондый неме болбозын.

Чырайын чырчыйтала, түргөн сала беретен.

Таанларым чанакка түргөндөп, сүгүнчилү келгилейле, кол бажына кушты, балыкты, кастын ичи-кардын, бозунын буттарын, жаан болчок эттерди кол бажына кемјип, сыгырыжып, мактулу табыштанатандар:

— Је, элту талдап алган!

Адазындыг каткак, је сыны онон бийик база аштын каразы ошкош кара чырайлу Млхавл таайым токуналы жок көзиле жараштыра сыгалап, эрдин амтанду таптанып, томуртканын тумчугындыг тумчугыла бастыразын жытап, чанакты айландыра секирип, сүрекей кайкап туратан. Ол көгөрө тоно берген колын жеңдерине сугуштырып алала, Цыганычактан сурайтан:

— Адам сеге канчаны берди?

— Беш салковой.

— Мында дезе он бешке турар. Сен канчаны үредия?

— Торт салковой он акча.

— Айдарда тогузон акча кармада. Көрдүн бе, Яков, акча канайда өзүп жат?

Яков тааым соокто чамчачанг туруп алган, кок соок теңери жаар көрүп, көзүн типилдеди, араай каткыратан.

— Сен, Ванька, биске бир косушкадан тургуссан, — деп ол араайын айтты.

Jaanam аттыг чанагын алып турды.

— Не болды, эрјием? Баштактанар кунинг келет пе? Же баштактанып ал, кудайдын эрјиези!

Койу жалду жаан Шарап jaanamнын ийинине ак тиштерин тиндирип, бажындагы торко косынканы чупчып, онын јүзине сүгунчилу көзиле көрөлө, кирбиктериндеги куруны тўжуре кактап, араанын киштеди.

— Калаш сурап турун ба?

Ачу тусту калаштын жаан јартыгын ол онын оозына сугуп, переднигин таар чылап оозынын алдына тозуп тудала, ол канайда јип турганын сананып көрүп турды.

Цыганычак јаш аттый ойногончо, онын алдына секирип келди.

— Jaana, бу сүрекей јакшы ат, андый санзалу...

— Јаныма турбай, кедери бар! — Jaanam будыла јерди тееп ияеле, кыйгырды. — Бу кунде мен сени сүубейтенимди сен билеринг.

Цыганычактын базардаг садып алып турганы уурдаганынан ас болуп турганын jaanam меге јартап айдып берди.

— Ого таадан беш салковой берзе, ол уч салковойго садып алар, он салковойго дезе уурдап алар, — деп јазнам сүгунчилу эмес айдатан. — Ол уурдаарын сүүп јат. Баштап уурдарда, — кем јок болгон, айылда дезе онын мынайда эткевине каткырыжып, мактагылаган, ол дезе уурдаарга амтажый берген. Таадан јаштан ала јокту јадып, шыраны коп көргөн, — карый берерде, ач көстөнип, ого акча бойынын балдарынан баалу боло берген, ол өзи јерден келетен немеге сүгунип туратав! Михайло дезе Яковло...

Ол колыла жагыла, бир миңут кире унчукпай барды, онын кийининде ачык јаткан танкысалгышты көрүп, арбанып кошты:

— Лея, мыны кижии айлап болбос керек, бис мыны кайдан айлайтан эдибис! Уурынын учун Иванды тутса, олгөнчө согорлор...

Ол унчукпай турала, база эмеш арзай айтты:

— Ээ, калак! Бисте ээжи көп, чыны дезе јок...

Эртеңгизинде, мен Цыганычактан ол база катап уурдабазын деп сурап турдым.

Чавактан алып тўжўрерин сўгўнчилў баштадылар...

— Оюң башка севи өлүмгө жетире согорлор...

— Једин болбостор, — уштылып чыга берерим: мен эчыл, адым чыйрак! — ол каткырынып айдала, ол ло тарыйын кебив жуурып саваркай берди. — Мен билетен эмейим: уурданатаны, јеткерлү, јамав. Мен мнывы эрикемде, эдедим. Мен акчаны да жуубай јадым, сениң таайларың неделениң туркувына менен ончозын сурап аладылар. Меге ачу эмес, алыгар! Мен тоңу.

Ол кенетийин мени колына алала, арай силкип салды.

— Сен јегил де, чичке де болзон, сөөктөриң бек, бөкө болорың. Сен билериң бе: гитарала ойноорго үрен, чыпчың, Яков таайыңды үрет деп сура! Сен эм тургуза кичинек, корондузын! Сен кичинек те болзон, чугулчы, Тааданды суубей јадың ба?

Билбей турым.

Мен јаанатпаң башка, Кашириндерди суубей јадым. Олорды көрмөс суугей!

— А мени?

— Сен Каширин эмезин, сен Пешков, өскө кан, өскө ук.

Ол келетийин мени тың ныкыл, онтол тургандый айтты:

... меңде кожондоор үн бар болгон болзо, ох, сен, куда! Мен албатыны куйдирер эдим... Барзан, карындаш, иштеерге керек...

Ол мени полго тужурип, бойының оозына бир ууш кичинек кадуларды урала, кара өңдү суулаган бости јаан јалбак квадратный доского кере тартып, кадай берди.

Удаган јок ол өлүп калав.

Ол мынайда болгон: тышкары каалганын јанында чеденге јолой тургускан, јоон тосту, дубтан өткөн јаан крест болгон. Ол узак јаткан. Мен оны турага јадардыг баштапкыла күндеринде көргөм, — ол тушта ол јаны да, сары да болгон, је күски күндердин жаажына сүрекей карарып, балкашту, тапчы двордо ачкын јытанып, кереги јок болуп туратан.

Крестти Яков таайым үйинин сөөгинин үстине тургузарга садып алган, ол оны үйинин өлгөн жылдыгы тушта бойының ийинине салып, кижинин сөөгин жуујтан јерге јетаре апарачы болуп молјонгон.

Ол күн суботто, кыштын баштапкы күндеринде болгонсоок, салкын болуп, јабынтыдан кар тужуп турган. Бастыразы турадан дворго чыктылар, таадам ла јаанам кудајга мүргүүрге балазынын уч балазыла кожо кижинин сөөгин жуујтан јерге ончозынан озо баргылаган, мени кандый да јаман керек өткөн учун айылда артыргыскандар. Бир түней кыскачак тере тонду таайларым крестти јерден көдүреле, карчый салган агаштын алдына туруп алдылар, Григорий

ле кандый да өскө кижн кресттин төзин жүк арайдаг көдуре-реле, оны Цыганычактын ийинине салдылар, ол тентериле-желе, будын талтайта тургусты.

— Чндажып болорун ба? — Григорий сурады.

— Билбей турим. Уур болгодуй...

Михайил таайым ачынчылу кыйгырды:

— Көс жок көрмөс, каалганы ач!

Яков таайым айтты:

— Уйал, Ванька, сен бис өкүдег коомой ийне!

Же Григорий каалганы ачып, Иванга кату жакыды:

— Көрүн тур, тог өткүрө албадың! Кудайла баргы-лагар!

— Тас башту тенок! — Михайл таайым оромног кыйгырып ийди. Двордо болгондор крестти апарганы бастыра-зына жарагандый болуп каткырыжала, тыг эрмектеже бер-дилер.

Григорий Иванович мени мастерской жаар колымнан ту-дуп апарып жадала, айтты:

— Бүгүн таадаг сени байла, сойбос болор, ол эрке кө-рүн турган...

Мастерокойдо будуктарга жууп салган түкке мени отур-гызып, оныла мени ийиниме жетире ороп салала, казанныг үстиндеги чөйлип чыгып турган бууны ол жытап, санаар-камчылу айдып турды:

„Көөркий, мен таадагы одус жетн жылдыг туркунына билерим, эткен немезин баштап та көргөм, учында да кө-рүн жадым. Бис оныла алдында нөкөр—танып болгонбыс, бу керекти кожо сананып баштаганыбыс. Сагышту кижн! Ол бойын ээ эдип алган, мен десе онойдо эдип болбогом. Кудай бистан бастырабыстан санаалу болгодуй: ол жань-ла күлүмзиренип ийзе, сырагайла сагышту кижн десе көзүн тенок кижн чилеп тилдедет. Неге айдылып турганын, не-ге эдилеп турганын сен эмди тургуза билбей жадын, мыны сеге бастыразын билерге керек. Оскүстин жүрүмү кату. Се-нин адаг, Максим Савватеевич санаалу болгон, ол бастыра-зын билетен, онын учун таадаг оны суубейтен де, кижиге де бодобойтон...

Печкедеги алтыя кызыл от ойноп турганын, казанныг үстинде буунын ак сүттий көдүрилип, жабынтынын доско-лорына куру болуп токтоп турганын көрүп, жакшы сөстөр угарга жилбилү болгон. Ол жабынтынын тежигинен көк те-нери көрүнип турган. Салкын араайлап, кайда да күн тийип турды, бастыра двор шил тоозымыла жайылып калгандый болуп, тишкары чанактар чыкыражып турды, чоокыр ыш туранын трубазынан чыгып, женил көлөткөлөр базала неки де айдып тургандый болуп, кардын үстиле өдүп турды.

Узун сынду, каткак, барбак сагалду, аксак Григорий бо-

рук жок, жаан кулакту, жакшы тармачы ошкош кайнап турган будукты булгап, мени уреткенче турды:

— Бастыразынын козине чике кор: ийт сеге калып келзе, ого база ок калы — ол токтой берер...

Уур очка онын тумчугунын белин тнн кздай базып турды, тумчугунын бажында десе кан көгөрө түүлип калган жаанамнын тумчугуна жүзүндөш болды.

— Токтой түш? — Ол тындап туруп, кенетийн айтты, ошон будыла печкенин эжигежин жабала, дворло секирип жүгүрө берди. Мен база онын кийининен жүгүрдим.

Кухняда, полдын ортозында, жүзи оро болуп калган Цыганычак жатты, күннүн жаркыны козноктон одуп, онын бажына төжөнөсө ле булуна тийип турды. Онын магдайы сянбашка жаркылалып турды: кабагы бийик кодүрилип калган. кылчыр кози кара потолукты кезе кобүп жатты, кара ондү эрди тартылышып, кыскалым кобүктөр божодуп турды. рдинин тууралынан эки жаагы жаар, моюны да учазынын алдыча жер жаар терс кан агып турды. Иван будын суй салып, штавы чыкту болуп, полдын тактазына жапшынып калган жатты. Кумакла тодон ару жүзүп салган болгон. Пол күн чилеп жалтырап турды. Аккан кан куннин жээгине жээгине турган жарыгы кечире агып, эжиктин бозогоон жаар жалтырап, агып браатты.

Цыганычак кыймыктанбай жатты, жаңысла сынына сунганда туткан колынын сабарлары полди тырмактап, кыймыктап, оудукталып калган тырмактары күнгө жалтыражып жатты. Евгения эжем энчече отуруп алган, Иваннын колына чичкечек свечи тургузарда, Иван оны тутпай турды, свечи жыгыларда, оттын жалбыжы канга очуу турды, эжем оны алып, переднигинин учыла арчыйла, катап тым жатпас сабарларына бектеп тургусты. Кухняда шымыраныш угулды: ол мени салкын чылап бозогодон ийдип турды, же мен эжиктин тутказынан бек тудуп алгам турдым.

— Ол будүрлеле жыгылган, — Яков тазыым селт эдип, бажын жайкап турды. Ол бастыра бойы кугарып, чагы чыгып, кози тивилдеп турды — жыгыларда, оны десе крест былча базып ийген, — жардына согулган. Бисти де база шыр-калар эди, же бас сондобой крестти ойинде чачып ийгени-бис.

— Оны слер былча бастырганыгар, — Григорий араайын айтты.

— Кем, бис...

— Слер!

Кан тулушса агып, бозогонын алдына ол карара түүлип, оро кодүрилип тургандый болды. Цыганычак оозынан кыскалым кобүк чыгарып, түш жериндегидей шымыранып, полго жапшынып тургандый болуп, уламла жалбайп турды.

— Михайло церкве jaar адазына атту мантада берген— Яков таайым шымыранып турды, — мен дезе оны извозчикке салып алала, капшагай бери экелдим... Мен бойым кресттин алдына кирбегеним jakшы, оног башка...

Эжем Иваняныг колына свечивя базала кондырып, онын алакавына свечининг тамчызы ла көстин жажын тамчыладып турды.

Григорий табышту ла кату айтты:

— Сен бажынын жанына jерге жапшырзан, чуваша!

— Чындап та дезег.

— Онын бөрүгин чупчызан!

Эжем Иванныг бажынан бөрүкти ушта тартып ийерде, jиткези полго согула берди. Эмди онын бажы кыйындала берди, кан дезе оостын бир келтегенинен көптөн агып турды. Бу сүрекей удаган болды. Озо баштап мен бодогом, Цыганычак амырап алала, туруп чыгып, полго отурып түкүрин ишеле, айдар:

— Ф-фу, изүзин...

Ол түштин кийининде, воскресенде уйуктап турала, онойдо эдип туратан. Je ол турбай, полго кырл брааткандый болды. Күн оног кыйып, чичке jолдогон жаркындары кыскарылып, жаньсла көзнөктин алдында тийип турды. Ол бастыра бойы карарып, сабарларын ла кыймыктатпай турды, эрдиндеги көбүктөр жылыа берди. Уч свечи онын jенмегинин кийининде база кулактарынын жанында туруп, жылтыркай кара чачты жарыдып турды, күннин сары койоногы карамтык жагында ойноп, курч тумчугынын бажы ла кыскалым тиштери жарыдылып турды.

Эжем тизеленип алган, шымыранып, ыйлап турды:

— Көөркийэмди сени, улус соодотон карчагачак...

Коркышту да, соок то болды. Мен столдын алдына киреле, ондо жажынып калдым. Онын кийининде кухняга елот терези тонду таадам кирип келди, jазнам жаказында куйрукту ла ылбек тон кийип алган, Михаил таайым, балдар база көп өскө дө улус кырап келдилер.

Таадам тонын jерге чачып ишеле, кыйгырды:

— Кулугырлар! Кандый уулды слер тегин jерге бастыгар! Беш жыл өткөн кийининде, онын баазын ойлоп болбос эди...

Jer jaar кийимдер чогулып, меге Иванды көрөргө чаптык эдип турды, мен чыгып келеле, таадамнын будывын алдына кирдим. Ол мени кедери ишеле, качинек кызыл judурыгыч таайларыма кезедип турды:

— Бөрүлер!

Онын сонгында скамейкага отурып алды, ого колыла тайанып, чыкырууш униле айтты:

— Мен билерим, — ол слердин тамагыгарга кечире тур-

ган... Эх, Ванюшкачак... тенегеш. Же нени эдерин, а? Нени эдерин? — деп айдып турым. Аттар — өскө кижинин, вожжалар — чирип калган. Энебис, бисти калганчы жылдарда кудай сүүбей барды ба? Энебис?

Жаанам полдо жаткан Иваннын төжин, бажын, жүзин колыла сыймап, онын көзине тынып, колынган ала койло, оны уужал. бастыра свечилерди антарып салды. Онын соңында ол бастыра бойы кап-кара, жалтыркай кара платъелу бут бажына жүк арайдан турала, көзиле коркымчылу көрүп, араайын айтты:

— Кедери баргылагар, шлемврлер!

Таадамнаг өскөлөри овчозы кухнядаг чыктылар.

...Цыганычактын сөйгүн билдирбестен, мактулу эмес жууп салдылар.

IV

Мен жалбак орында, уур жуурканла торт кат эбире оронып алала, жаанам тизеленип турала. бир колыла төжин жаба тудуп алган база бирүзиле мендебей көп эместен крестенип, канайда кудайга мүргүй турганын көрүп жаттым.

Тышкары тын соок болды: айдын көгөлтирим жарыгы жаанамнын кара көзүн суркурадып, жаан тумчукту жүзин жакшы жарыдып, көзүнөктин тошту шилизин өткүрө көрүп турды. Жаанамнын бажындагы торко плат темирдий жалтырп турды: кара платъези элбиреп, полго жайылып турды.

Мүргүй божогондо, жаанам унчукпай чечинип алала, толыктагы кайырмакка кийимдерин эптеп салып койотон, онын кийиминде төжөккө келетен, мен дезе төгүняле тын уйуктап жаткан кижин болуп жадатам.

— Төгүниле жаткан ийне, байла уйуктабадың? — ол араай андат — Уйуктабай жадын ба деп турым, куулечек? Же, жуурканды бер!

Мен чыдажып жадып болбой, каткырып ийдим, аядарда ол кыйгырды:

— Э-э, сен карыган жаанзила ойноорго турган эмтирин ийне!

Ол жуурканнын учынаг тудала, оны бойы жаар сүрекей эпту де, тын да тартты, мен дезе кейге ташталып чыгала, канча катап эбирлип, жымжак түк төжөккө күп эдип түштим, ол дезе каткырды:

— Не, балам? Кайттың?

Же кезикте ол сүрекей удаан мүргүйтен, мен чындап уйуктап калала, ол канайда уйуктаарга жатканын укпайтам.

Кериш ле согуш болгон ачулу күндерде удаан мүргүйтендер, оларды угарга сүрекей жылбиркеп туратам: жаанам айылда не болгоны керегинде кудайга овчозын жаап айдып туратан, течпек, жаан бүдүмдү жаанам тизелене туруп алган,

озо баштап капшагай билдирбезинен шымыравып, онын со-
нында дезе тын арбанатан:

— Сен, кудай, бойың билерик, — кандыйла неме жак-
шы жүрерге сананып жат. Михайло жажыла ончозынан жааны,
ол городто жадарга арткан болзо, суунын ол жаына көчөр-
гө ого өөркөмчилү, ондо ченелбеген жаңы не болотоны
жарты жок. Яковты адазы ончозынан артык сууп жат. Бал-
дарды түней эмес сууп турганы жакшы болотон бо? Айткан
сөзинен кыйбас өчөш карыган, — сен, кудай, оны саваалу
эдип салган болзон.

Ол жаан жалтырууш көзиле кудайдын каразымак сүри
жаар көрүп, бойынын кудайын жайвайтан:

— Сен, кудай, балдарды кавайда башка чыгарарың бил-
зин деп, ого жакшы түш түждирзен!

Жаан магдайын полго тийдирип крестенеле, оноң катап
ойто түзелип, жартап айдып турды:

— Варварага сүгүнчилү жүрүм беретен болзон кайдат!
Ол сени неле ачындырды, өскөлөринен незиле килинчектү?
Бу не: су кадык, жипт үй кижин санзаркап, комудан жүрүп жат.
Григорийди, кудай, эске алынып көрзөн, онын көзи тамла
коомойтып жат. Сокор бололо, суранып базарга жакшы эмес!
Ол бастыра бойынын күчин таадабыстың учун үрөгөн,
таадабыс болужар деп пе... О, кудай, кудай...

Ол удаган унчукпады, бажын ла колын бактыртканду
төмөн эдип алган, тыг уйуктап калгандый тым тура берди.

— База не? — ол кабагын жемире көрүп алган, чыгара
айдып санаят. — Ончо православныйлардын жаманын таш-
тап, айырып ал; менин тенек шилемирдин жаманын ташта, —
сен билерик: өнөгийин килинчекке түжүп турган эмезим,
тенегимнең болот.

Онын кийининде ол терен тынала, жөпсинип, эркелү ай-
датан:

— Ончозын сен билерик, көөркий, ончозы сеге, өрөкөн,
көрүяп жат.

Жаанамнын ондый жуук кудайы меге сүрекей жарап, мен
овон тудуш ла сурап туратам:

— Кудай керегинде куучындазагар!

Ол кудай керегинде алдынан анылу куучундайтан: оту-
рып алган, көстөрүн жумуп, сөстөрдн санбашка чөйөлтүп,
араай айдып туратан, көдүрилип келеле, ойто отурып, бажы-
на пладын тартынала, уйуктаарга жетире удаган айдатан:

— Райдын жалагынын ортозындагы межеликте, жылдын
туркунына чечектеп туратан мөңүн липанын төзиндеги
яхонтовый көк таштыг үстинде кудай престолдо отурып
жат, райда кыш та, күс те болбойтон, чечектер качанда чал-
дыкпай, кудайга жарагандарга сүгүнчүлү болзын деп тудуш-
ла чечектейт. Кудайдын жаанында дезе көп ангелдер учкы-

лайт, — кар жаап, ол эмезе рой чыгып тургандый, — ол эмезе тегериден ак куулелер жер жаар тужуре учкылап, ойто тегериге учуп, бис керегинде, улус керегинде бастыразын айдып тургандый. Мында сенин де, менин де, тааданнын де ангелдери бар, — бастыразында ангел бар, кудай ончозына туней болуп жат. Бу сенин ангелин кудайга жетирет: Лексей таадазыла андыжып, тилин коргускен! Кудай дезе жакшыр: ондын болзо, карыган оны чыбыктазын! Анайдарда, онойдо ончозын, бастыразынын керегинде айдат, оной ол ончозына — кемге ачу корон, кемге сугууш берет. „Сеге мак, кудай, сеге мак,“ — дежип ангелдердин кожондошкони, канаттарыла талбыл ойногондоры кудайга жакшы болуп корунет. Ол дезе ондый болгой ло! — деп ологго кооркий жангысла кулумзиренип ле турат.

Ол бойынын бажын жайкап, кулумзиренет.

— Сен мыны кордин бе?

— Коргом, же билерим! — деп ол саванып, карузын берип турды.

Ол кудай, рай, ангелдер керегинде куучындаарда, кичи-нектеп, чырайы жият тужындагындый болуп турды. Мен атласный уур тулунды колыма алып, бойымдын мойныма ороп алатам, онын кийининде кыймыктанбай да учы бажы жок, качанда кууниме тийбес куучыны кайкап угуп туратан болгом.

— Кижиге кудайды корорго берилбеген — сокор боло берерин, жангысла агарулар оны коргилеп жат. Же ангелдерди дезе мен коргом, качан суненгару болзо, олог корунер. Эрте-тен тура церкведе кудайга бажырарымда, абыс туратан жерде, жерге жетире чумделген канатту, эки ангел баскылап журген, ологды откоре жаркындалып корунип турган. Олог ширее столды айландыра баскылап турдылар: карыган колын ол орю кордурип, кудайга бажырарда, олог онын чанчагын орю жомой тудуп турдылар. Ол сурекей карыган болгон, кос жок, неле немеге туртилип журетен, онын кийининде удабай олуп калды. Мен ол тушта ологды коргон ло бойынча, — сугунгениме билинбей калдым, журегим дезе сыстай берди, козамдын жажы тоголонып турды, — эх, жакшы болгон! Эй, Ленъка кооркий, кудайда тегериде де, жерде де ончозы жакшы, ондый жакшы...

— Бистерде анайдарда жакшы ба?

Жаанам крестенеле, карузын берди:

— Кудайдын агару энезине мак, — ончозы жакшы!

Бу мени кайкатты: айылда ончозы жакшы деп сананарга куч болгон, ондо тамла коомсыйып брааткандый болуп меге бодолды.

Бир катал Михаил тааймын комнатазынын эжигиле коштой одуп жадала, Наталья женем бастыра бойы ак кийимду

колын тоживе жаба тудуп алала, тыг эмес, же сүрекей коркымчылу кыйгырып комнатада канайда ары-бери жүгүрүп турганын көрдүм:

— Кудай меге быйанзып, мени апар...

Онын молитвазы меге жарт болгон. „Сокор боло берзем, тиленчи болуп база берерим, ол до жакшы болор,“ — деп Григорий арбаганда, мен оны билип туратам.

Ол кашагай сокор болотон болзо деп, мен күүзөп турдым, — мен онын жединчизи болорго суранар эдим, онын кийининде бис экү кожо тиленчи бопуп базып жүрөр эдибис. Бу керегинде мен ого айдып салгам болгом; мастер каткырынып, карузын берген:

— Анайдарда кем жок, барарыбыс. Мен десе городто, бу Каширин Василийдин, дехтин старшиназынын, балазынын балазы деп жарлаарым! Жилбилү болор...

Наталья жегемник көзинин алдындагы көк тижиктерди, бултыйып тижип калган эрдн мен жагыс катап коруп туратан эмезим. Мен жаанамнаг сурадым:

— Таайым оны согуп жат па?

Ол тын тынып, карузын берди:

— Араай согот, каргаткан шилемир! Таадак оны соктырбайт, анайдарда ол түнде согуп жат. Ол ачынчак, Наталья десе жобош...

Онын кийининде жаанам куучындады:

— Андый да болзо, эмди алдындагы чылап соккылабай жат! Же, тижине, кулагына согуп, тулугынан минут кирези тартат, алдында десе канча частыг туркунына согуп туратан! Таадак мени пасханын баштапкы күни тужында жагыскандыра түштөн ала эирге жетире соккон. Согуп, согуп, аарый берер, амырап алала, катапла согор. Вожжала да, база өскөдө жүзүн-баазын соккон.

— Не керегинде?..

— Эмди санаама кирбейт. База бир катап ол мени арзыданла олтирбеген, ого узери беш суткага курсак жипрге бербеген, — ол тушта жүкле арайдан олбой арттым. Онон башка база...

Бу мени сүрекей кайкатты: жаанам таадамнын бүдүзиле эки катап жаан болгон, онын учун ол жаанам чыдаар деп мен бүтпей де туратам.

— Ол севенг чакту ба?

— Чакту эмес, же менен жаан! Ого узери, — өбөгөним! Менин учун онон кудай сураар, меге десе чыдажарга керек...

Кудайдын сүрлеринен тоозын арчып, рвзаларды арутап турганын көрбөргө жилбилү болгон; кудайдын сүрлерин баалу таштарла, мснүндерле, онду таштарла чүмдеп салган болгов; кудайдын сүрин ол эпту колыла алала, ого күлүмзиренип коруп, эрке айдып туратан:

—Лакшынак жүзичек!..

Крестенеле, окшоп туратан.

—Тоозындалып, ышталып калдын,—эх сен, көдүрезине тудушка болужачы эне! Көрзөн, Лёвня, балам, кандый чичке письмо, будуми кичинек, кажызыла алдынан башка туруп жат. Мыны „Он эки байрамдар“—деп адап жат, ортозында дезе ак санаалу федоровский кудайдын энеси. Мынызы дезе— „Эне, межикте жатканымды көрүп, ылаба“...

Ол кезикте, сагыжы энделген монашка Катерина наадаларла ойногон чылап, кудайдын сүрүлө чын ла куувириеп ойноп туру деп меге бодолотон.

Көрмөстөрди ол коптон до, жаныстаг да көплө көрдү.

—Кананыпта улу орозодо Рудольфтын туразынын жаныла түнде барып жаткам, түн айдын, сүттай ак болгон, кенетинин көрзөм: трубанын жанында, туранын жабынтызына айра минип алган жаан желбер кара неме, муусту бажын трубанын усти жаар эдиш алган жыткарып, чучкүрип, жабынтынын устинде күйругын булангадып турды. Мен оны крестен: „Кудай тирилзе, онын баштулары качарлар,“—дедим. Ол тушта ол араай тыйрыс эделе, жабынтыдаг двор жаар антарылды,—жоголды! Ол күн Рудольфтын айылында эттү курсак кайнаткан болгодый, ол дезе сүгүнип, жыткарып турган...

Көрмөс жабынтыдан канайда антарылганын мен бойымда сананып, каткырып турдым, ол дезе база каткырып, айдып турды:

—Олор кичинек балдар чылап баштактаварга сууйтендер! Бир катап мен мылчада орто түнге жетире кир жунгам; кенетиния каменканын эжиги ачыла берди! Онон таракандый, кызыл, көк, кара оогош көрмөстөр чубалыжып чыккылады. Мен эжик жаар бастым.—чыгатын жер жок. Көрмөстөрдүн ортозында тура калдым, олор будымнын алдына киргилеп, будымды тарткылап турды, мылчага толгылап келгенине тапчы болуп, бажыратан да жер жок болды! Олор, кискенин балдары ошкош, желбер, жымжак, изу, же жагысла бастыразы кийин буттарыла баскылайт; көк көстөрлү, жаныла чыгып турган муусту, куйругу чочконыйынды, тиштерин ырсайтып алган, баштактанып, ойноп жадылар,—башла болзын! Сагыжым чыга берген ийне! Санаам кирап келерде, көрзөм: свечи жүкле күйет, карыттагы суу соол, жунган немелер жерде жадыры. Эх, слерди кудай соготон болзо, деп саванадым.

Көзимди жумала, боро таштарлу каменканын оозынан желбер, чоокыр тындулар чубалыжып чыккылап, кичинек мылчага толгылайла, свечини үргилеп, баштактавып, кызыл тилдерин суургылап тургандарын көрүп тургамдый болгон. Бу база каткымчылу, же коркышту. Жаанам бажын жайкап,

минут кирезя унчукпай турала, кенетейин базала баштады.

—Каргаткандарды да көргөм. Бу база тунде, кышкада, шуургавду күнде болгон. Сенин аданды Яков ло Михайло Дюковтын жууказындагы бунтыдагы сууалгышка чондирип олтирерге санагылаган деп, мен сеге айдып туратам, онызы санаана кирет пе? Је, вот ол жууканы кечире барып јаткам; браадала, онын тубине зитарылып кенетийин сыгырганыв ла чынырганын уктым. Көрзөм: мен јаар јектирген уч кара ат клеет, кызыл такыйакту јап-јаан көрмөс чанактын алдындагы отуратан јеринде туруп алган, колын алды јаар чөйүп, темир кынјыдан эткен вожжадан тулуп, аттарды баштандырып турды. Јуукаладесе јол јок болгон, ак бутла бүркелген јектирген уч ат буунты јаар чип-чике клеети... Чанакта десе база бастыра көрмөстөр отурды: сыгырыжып, кыйгырыжып, такайактарыла јаныгылап турдылар,—бу мышайда уч аттан јегип салган јети чанак мантатканча отти, аттары бастыразы кара онду болгон, олар бастыразы ада-энезине каргаткан улустар: ондый улустар көрмөстөрдү соодондырып јат, көрмөстөр оларды тувиле бойларынын јүзүн-јүзү байрамдарына мингилеп јадылар. Бу менин көргөн немем, байла, көрмөстөрдүн тойы болгону болор...

Јаанама бүтпеске јарабас,—ол бүдүмчилү, јетире айдатам.

Је кудайдын эзеви јер үстине кыйналып кавайда базып јургени керегинде, орус улустарды тонобозын, сокпозыв деп тонокчыл „Князь-барыня“ Енгалычеваны ол кавайда јакыганы керегинде стихтерди ол анчадала јакшы айдып туратан; кудайдын кижизи, Алексей керегинде, Иван-јуучыл керегинде стихтерди, эн керсү Василиса керегинде, Абыс-Теке ле кудайдын крест балазы керегинде чөрчөктөрдү айдып туратан; Марфа Посадница керегинде, тонокчыдардын атаманы уй кижі Устя керегинде, египетский килинчектү Мария керегинде, тонокчылдын энезинин эрикени керегинде болгону айткайда, коркымчылу болгон; чөрчөктөрдү, былиналарды ла стихтерди јаанам тоозы јок көп билетен.

Улустардан да, таадамнан да, көрмөстөң дө, јүзүн-базын куулгазындардан да корыбайтан бойы, кара таракандардан, оларды бойынан ыраагында да барын сессе, коркышту коркыйтан. Тунде мени ойгозып алала, шымыранып туратан:

—Олеша, көөркий, таракан чыгып клеедери, кудайдын учун балбара бас.

Уйку аразында, мен свечини куйдирип алала, өштүни полдон бедиреп туратам, мен оны ол ло тарый јаантайын олтирип болбой туратам.

—Кайда да јок,—деп мен айдатам, ол десе бажын жуурканла ороп алган, кыймыктанбай јадып, јүкле угустыра сурайтан:

—Ой, бар! Је, бедире, севи сурап турым! Ол мында, мен билерим...

Ол качавда жастырбайтан, — мен тараканды орынның ырагына кайдан кайдаг таап туратам.

— Олтирдин бе? Је, кудайга баш! Сеге десе быйаным жетсин...

Онын кийининде, бажынаг жуурканды чачып ийеле, күлүмзиревиз, женил тынып туратан.

Мен тараканды таппагамда, ол унуттап болбойтон; тўянаг карануй тымында кичинеке ле неме шалыраза, ол канайда селт эдил турганын мен билип жадатам, база ол тыныжын токтодып, шымыранатан:

— Таракан бозогонун жанында... кайырчактын алдына кирди.

— Сен тараканнаг ненин учун коркып жадыг?

Ол карузын айтты:

— Таракандар не керектү бүткени меге жарт эмес. Јылып ла жылып жүрер, кара өндү. Кудай кандый ла курт-коньска бойынын анылу задачазын берген: туранын чыктузын боро таракан көргүзип жаг; клоп болзо, стененин кирлузин көргүзөр, бийт табылза, кижя су-кадык болбос, ончозы жарт! Буларды десе. — онло кандын күч барын, олор не керектү бүткенин кем билер?

Бир катап, качап жаанам тизелене туруп, кудайла күндүлү куучындажыл турарда, таадам комнатанын эжигин ача тартала, чынырууш үниле айтты:

— Је, энебис, кудайдын жаманы жетти, — куйуп жадыбыс!

— Не деп айдады! — Жаанам полдон тура жүгүреле, кийгырды, экулези жаан парадный комнатанын карануйы жаар тап эттилер.

— Евгения, кудайдын сүрлерин тўжур! Наталия, балдарды кийиндир! — Жаанам кату үниле жакарып турды, таадам десе араай ыйлап турды:

— И-и-и...

Мен кухняга чыгара жүгүрүп келдим; двор жааргы көзпөк, алтын немедий жалтырап турды; оттын жарыгы полго тийип турды; одук жок Яков тазыйм сапогын кийип, онын таманын өртөп тургандый полдо секирип, база кийгырат:

— Оны Мишка өргөгөн, өртөйлө, сала берген, чын!

— Тым, көрмөс, — жаанам оны эжик жаар индип, арайдан ла жыкпай, айтты.

Мастерскойдын жабынтызы канайда күйгенин, онын ачык эжигинин кийининде быжыраш от куйундалып, жарыдылып турганы көзпөктин шилизинин курузы өткүрө көрүнүп турды; тым түнде куйуп турган кызыл оттын үстинде сүрекей бийикте каразымак булут элбендеп, мөнүндий Куруцун жо-

лын көрөргө чаптык этпей турды, кар кыскалтым өңдү жаркындалып, постройканын стенизи селендешип турды. Кургак жабынтынын кара досколоры турген жалбырап күйүп, олордун ортозында чичке труба күүлөп, от жаандап ла турды; күйүп турган мастерской, церкведеги иконостаска түнөй болуп, улусты бойына жууктадып турды.

Мен бажымды уур, кыска тере тонло жаап, кемнин де сапогын будыма кийип алала, сенектин кирнестезине чыгып келдим, күйүп турган оттын жарыгына көзим чактыганына таадамнын, Григорийдин, таайларымнын ачу корона кыйгыларына, өрттин тызыраганына кулагым тунганына, жааннын кылыгына алаатый бердим — жаанам куру таарла бажын жаап жабынтыла ороноп алала, от жаар чичке ле жүгүрүп барала, онын ортозына кыйгырып кире берди:

— Купорос, тенектер! Купорос күйүп чыгар...

— Григорий, оны тут! — таадам ыйлап турды. — Ой, барганы ол туры..

Ле жаанам бастыра бойы ыш, күйүп, бажын жайкап, бир көнөк суу киретеп купоросный саржулу шилди кол бажына тудуноп, эңчейип алган ойто сурт эдип, чыгып келди.

— Адабыс, атты чыгара жедип! — Ол жөдилдеп, кыркырууп үнүлө кыйгырды. — Ийинимен чупчы, — күйүп турум, айса көрүнбөйт пе?

Григорий онын ийининен жалбырап турган жабынтыны чупча тартала, оног темир күрекке мастерскойдын эжиги жаар карды таштап турды: таайым колында малталу онын жанында секирип турды; таадам жаанам кар чачып, онын жанында жүгүрүп турды; жаанам купоросту шилди күртке сугала, каалга жаар тап эдип, оны ачала, жүгүргилеп келген улуска мүргүп, айдып турды:

— Айылдаштар, амбарды корыгар! От амбарга, өлөн салатан жерге улзныжа берер, — бистийи үзе күйзе, слердийи де күйер, жабынтыны жемирип, өлөкди сад жаар чачыгар! Григорий, үсти жаар таштаган, жер жазр не таштап турган? Яков, көлзөбөбй улуска күректи, малтаны бер! Айылдаштар, брөкөндөр, жакшы болужыгар, — кудай биске болушсын.

Жаанам өрттөй ок кайкамчылу болды. Оны тудуп тургандый отло ол жаркындалып, кайда ла болзо, озолоп бастыразын башкарып, ончозын көрүп, ары-бери жүгүрия турган.

Таадам минип алган Шарап дворго кайралап калып, мантап келерде, онын жаан көзин от алып, онызы кызара жалтырт этти; ат бышкырала, кийин будына туруп чыкты; таадам тискинди колынан божодып ийеле, туура калып тужеле, кыйгырды:

— Энебис, тут!

Жаанам кайралап турган ат жаар тап эделе, онын алдына

крестей туруп алды; ат комудалду киштейле, жалбышты тууразынан көрүп, жаанам жаар болды.

— Сен десе коркыба!—Жаанам онын мойнына таптап, таскынды колго алала, жоон унйле айтты.—Сени мен бу жеткерге артыргызып саларым ба? Эх, сени, чычканак...

Чычканак оной уч катап жаан болуп, онын кызыл жүзин көрүп, каалга жаар онын кийининен бактырганду барып жатты.

Ороп салган, араай ыйлагылап турган балдарды Евгенья эжем турадан чыгарала, кыйгырып ийди:

— Василий Васильич, Лексей жок...

— Ары бар, бар ары!—таадам колыла жанып карузын берди, мен десе эжем мени балдарла кожо апарбазын деп, кирнестенин алдына жажына бердим.

Мастерскойдын жабынтызы жемириле берди, онын агаштары ыш ла бурлап, алтын чокторло жалтыражын, генери жаар сырайыжып калган болды; постройканын ичинде жажыл, көк, кызыл куйундар шуулап, тарсылдап турдылар, жалбыш двор жаар, куйуп, турган жаан ортко күрекле кар чачкылап турган улус жаар чыгып турды. Отто казандар айы бажы жок кайнагылап, буу ла ыш койу булуттый өрө кодүрилип, санбашка жыг костин жажыя агызып, жытанып турды: мен кирнестенин алдынан чыгып келеле, жаанамнын будынын алдына кирдим.

— Бар ары! — Ол кыйгырды.—Былча базып саларлар, бар ары.

Дворго тап атту, жес бөрүктү кижж жортуп келди. Жеерен аттын оозынан көбүк чачылып турды, ол десе камчылуу колын өрө кодүрип алган кезедип, кыйгырып турды:

— Жол беригер!

Кузунилер мендегенду ле сүгүнчилү шыныражып турдылар, бастыразы байрамдагандый жараш болды. Жаанам мени кирнесте жаар ийде салып, айтты.

— Мен кемге айдып турым? Бар ары!

Бу ойдо онын айтканын укпаска жарабас болгон. Мен кухняга барып, козноктын шилизине катапла жаба туруп алдым, же тургылагап улусты ажыра от көрүбей турды,—жангысла жес шлёмдор кышкы бөрүктердин ле картустардын ортозында жалтырап турдылар.

Отты жерге кашагай баскылап, суула уруп, бутла тепсеп салдылар, полиция улусты таркада сүрүп салган кийинде, кухняга жаанам кирип келди.

— Бу кем? Сев бе? Коркып уйуктабай турым ба? Коркыба, бастыразы эмди одуп калган...

Ол менин жаныма отуруп алала, жайканып, увчукпай турды. Табыш жок тун ле карануйдын катап келгени жакшы болды; же от то ачымчылу болды.

Таадам кирип, бозогонун жанына тура тужуп, сурады:

— Энебис?

— Ой?

— Күйдиртип алдың ба?

— Кем жок.

Таадам серный серенкени күйдиреле, көбгө уймалып калган бойынын жүзүн көк отло жарыдып, столдогы свечини көрөлб, манзырабай, жаанам коштой отуруп алды.

— Лунунып алган болзот, — жаннам бастыра бойы база көөлөнүп калган айтты. Ошон ачу ыш жытанып турды.

Таадам жаан тынды.

— Кудай сеге киленкей болуп, сеге жаан санаа берет...

Жаанамнын ийинин сыймап ийеле, тижин ырсайтып, кожуп айтты:

— Ас та өйгө, бир де часка болзо, берип жат.

Жаанам база күлүмзиренеле, нени де айдарга сананарда, таадам кабагын жууруп ийди.

— Григорийди чотоп чыгарар керек, — бу онын жетире көрбөгөнү! Орбкөннүн ижи де, жүрүми де божоды! Яшка кирнес-теде отуруп алган ыйлап туры, тенек... Сен Яшка жаар барган болзот...

Жаанам колын жүзинин алдына тудуп, сабарларына үрүп, сала берди, таадам десе мен жаар көрбөй, араай сурады:

— Ортти башталганынан ала ончозын көрдүң бе? Жаанам кандай, а? Карыган ийне... Токпоктоккон, бертинип калган... Ондый ла база! Эх, слерле-р...

Бөккөйлө, удаган унчукпай турды, онын сонунда бут бажына турала, свечинин күйүп калган когын сабарыла алып, катап сурады.

— Сен коркыдың ба?

— Жок.

— Коркыыры да жок...

Ийининен чамчазын чукулду чупчыйла, тоолыктагы кол-жунгуш жаар барды, ондо, карануй жерде; жерди тееп ийеле, тын айтты.

— Орт, — тенектин ижи! Орт чыгарган кижини площадьта камчыла сойор керек; ол тенек, ол эмесе — уурчы! Бу мында эдерге керек, өрттөр до жок болор!.. Барып уйукта. Не отуруп?

Мен сала бердим. Же ол күн түндө уйуктаарга келишпеди: тажогиме жаныла жадып аларымда, кижининдй эмес ун ошон мени чыгара чачты; мен катапла кухняга жүгүрүп бардым; кухнянын ортозында колында свечилу чамча жок таадам турды; свечи тыркырап турды; таадам кыймыктанбай, будыла полды жыжып, мыжылдап турды.

— Энебис, Яков, бу не?

Мен печкенин үстүнө чыгала, толыкка кире бердим, турада базада катап, өрттөгү чилеп көлзбөн башталды; улам

сайын тынып тургандый сыгыттын толкузы потолок ло стёнеге тийип турды. Таадам ла тзайларым баштаткангандый жүгурижип турдылар. Жаанам оморды кайдаар да сүрүп, кыйгырып турды. Григорий одындарды печкеге күлүреде салып, коошко суу уруп, астраханский тоо чилеп бажын жайкап, ары-бери баскындап турды.

—Je сен озо баштап печкеге отты салзан!—жазvam жакарды.

Григорий лучин эларга келип, менип будымды кармап ичеле, токунап болбой, кыйгырды:

—Мында кем? Фу, коркыдым... Керегин жок жерде сен ондоло болуп жадын...

—Бу не болуп турган?

—Наталья женен бала таап жат,—ол пол жаар тужуре калмыла, керексинбей айтты.

Менип энем бала табарда, онойып кыйгырбайтаны менип санаама кирди.

Григорий коошти отко азып салала, меге печкеге чыгып, балкаштан эткен канзазын карманынан чыгарып, оны меге көргүсти.

Көзминин керегинде тапкылаарга баштап турым! Жаанан танкы жыта деп туру, тартканы торт болор деп мен бодойдым...

Ол свечининг өчөмик оды жаар төмөн көрүп, будын салактадып алган, печкенин кырында отурды; онын жаагы ла кулагы көбгө уймалып калган болды, чамчазы мыкынында журтылып калган эмтир. Онын курчу ошкош жалбак кабыргаларын көрдим. Келтеей көзининг очказынын шализи оодылала, тужуп калтыр, шилинин тежигинен балу ошкош кызыл көзи коруп турды. Ол канзазын жалбырак танкыла азып алала, бала чыгарып турганнын онтузун тындап, эзирик кизи чилеп куучындап турды:

—Жаанан өрткө өртөткөн. Ол бала табарга канайып болужатан? Жененин кавайда онтоп турганын уксан! Оны ундыгылап салгандар; уксан да, ол өрт сыранайла башталарынан ала оорып турган—коркыганынан... Кизини табарга вот кандый күч, үй улустарга карузабай жадылар! Сен билип ал: үй улустарга карузаар керек, жартап айтса, энелерге...

Мен ургүдеп, онон эзирик Михаил таайымнын кыйгызынниг эжиктинг ачылып, жабылып турган табыжынан улустын тал-табыжынан ойгоноп турдым; кулагыма санбашка сөстөр угулып турды:

—Кааннын эжигин¹ ачарга керек.

¹ Кааннын эжигин—алтарьга киретен эжик, үй кижиге бала табарга күч болзо, кааннын эжигин ачар керек деп албатыда оодый жастыра будунген жан бар.

—Жарым стакан лампадный сарјуны, жарым стакан аракыны база столовойдын калбагыла бир калбак кӱӱни колыштырып, ого берзегер.

Михаил таайым сурады:

—Мени кӱрӱгӱ божодыгар...

Будынын ортозын ол ырадып алган, полды алаканыла таяып, бойынын алды жаар тукүрүп полдо отурды. Печкенин устинде чыдажып болбос изу болордо, мев оног түштүм, же качав мен таайыма басып келеримде, ол менин будымнаг тудала, тартып иерде, мен житкеме согулып, чалкойто жыгылдым.

—Тенек,— деп мен ого айттым.

Ол бут бажына турала, жүгүрүп, мени катап тудуп алала, мев талбандадып, кыйгырды:

—Печкеге былча согорым...

Мен билинип келзем, жазалдап салган комнатада, толык-та таадамнын тизезинде болуптырым; ол потолок жаар күрүп алган, мени жайкап, араайын андып турды:

—Биске актаныш жок, кемибиске де болзо...

Онын бажыныг устинде лампа да жарык күйүп, комнатанын ортозында турган столдын устинде свечи күйүп турды, көзнӱктӱг дезе кыштыг боромтык эртен турагы таг күрүнип турды.

Таадам мен жаар эгичейеле, сурады:

—Неи оорыйт?

Бастыра бойым оорып турдым; менин бажым суулантып, сыным уур болгон, же ол керегянде менин айдар куушим келбей турды,— мени айландыра бастыра немелер санбашка болды: комнатадагы отургуштарда ончозы өскӱ улустар отурдылар—кызыл көгӱлтirim киинмдү абыс, военный кийим кийинген, чачы буурайып калган, очкалу өбӱгӱн, же оног до өскӱ көп улус; омор бастыразы, кайда да жуугында суунын чайбалганын угуп тургандый кыймыктавбай отурдылар. Яков таайым колын киини жаар өдип алган, эжиктин жанында турды. Таадам ого айтты:

—Бу мыны уйуктадарга апар...

Таайым мени сабарыла имдеиле, жаанамныг комнатазыныг эжигя жаар будынын бажыла араайынаг барды, качан мен орынга чыгарымда, ол чымыранышла айтты:

— Наталья женек олүп келган ийе...

Мени бу кайкатпады.—онын кижиге кӱрүнбей, кухняга, столго келбей турганы удаган болгон.

— Жаанам кайда болотон?

— Анда,— таайым колыла жанып, карузын береле, база онойдо ок жыланаш будыныг бажыла басып сала берди.

Мен айландыра аяктап кӱрүп, орында жаттым. Буурайган койу чачту кемдердин де көс жок чырайлары көзнӱк-

тин шилизине жапынгылап калган болды; толықта кайырмактын үстінде жаанамнын платъези илде турды. — мен оны билгем, — же эмди десе ондо тирү кем де жажынып алала. сакып туры деп бодолды. Мен бажымды жастыктын алдына жажыраала, бир көзимле эжик жаар көрүп жаттым; тожоктон тура жүгүреле, жүгүрүп сала берер күүним келип турды. Изү болды, Цыганычак олгон тужындагы жыт ла полдо каннын жолдолып акканы санаама кирип, койу, уур жыт тыныжымды бууй алып турды; бажымда эмесе жүрегимде тижик өзүп, бу турада көргөн неле немелер оромло барып жаткан кышкы обозтын ончозы менин өзөгимди өткүрө чөй-илип, мени тыгара басып, жоголтып тургандый болды ..

Эжик сүрекей араай ачылып, комнатага жаанам кырып келди, эжикти ол ийиниле жаап ого сыртыла жөлөнүлө, өчпөйтөв лампаданын көк одына колын чөйө тудып, бала чылап араан комудалду айтты:

— Менин колычагым, колычагым оорункайланат...

V

Тазыларым жаскары башка чыктылар; Яков городто артып калды. Михаил суунын ол жаны жаар көчө берди, таадам десе бойына Полевой оромдо алдындагы таш этажында аракы ичетен жерлү, туранын үстінде десе кичинек ару комнаталу ла куу чыбыктарлу талдар жуука жаар тужүрө барган садту жакшы, жаан тура садын алды.

Чыбык чы! — качан мен таадамла кожо сад көрүп, жымыжак эриген жолло барып жадарымда, ол көзүн меге сүгүнчилү сыкындадып ииле, айтты. — Мен сени удабас бичикке үредерин баштаарым, ол десе керектү болор...

Бастыра турада жадатан улус тыгыш толгылаган; жанысла үстіндеги этажында таадам бойына база айылчыларга жаан комната артыргызып салды, жаанам десе мевиле кожо туранын үстінде жадып турды. Онын көзүнөги жол жаар болды, көзүнөктин бозогозынан ажыра бөкөнүн алала, эңирде база байрам тушта аракы ичер жерден эңирек улустар канайда чыккылап, оромло таралып брааткандарын, кыйгыргылап, жыгылгылап турганын көргөндий болтон. Кезикте оморды таар чылап жол жаар чачкылайтан, омор десе катапла аракы ичер туранын ичи жаар былаажатандар; эжик ачылып, жабылып, кыырап, илдирмези чыкырап, согуш башталатан — мыны бастыразын үстинең көрөгү жилбилү болгон. Таадам эртен турадан ала уулдарынын мастерскойына барып, оморго болушып туратан, эңирде ол арып, чугулданып калган жанатан.

Жаанам калаш быжырып, көктөнүп, маалада ла садта иштенип, кере тужине амыр отурбайтан, тазымайын жытап, чүчкүрүп, база терлү жүзүн арчып, айдып турды:

— Чындык телекей, чактын-чакка эзевдик бол! Же вот,

Олёша, балам, бис табыш жок амыр жада бердибис! Мак се-ге кудайдын энези, бастыразы ла жакшы боло берди!

Мега десе бис табыш жок амыр жадырыбыс деп билдир-бейтен: турада жаткан улустар эрген турадан ала орой энир-ге жетире двордо ло туранын ичинде айы-бажы жок жүгүр-гилеп туратан, онын айылдаштар да келетендер, бастыразы кайдаар да мендегилеп, оройтыганына тудушла калактаты-лап, бастыразы неге де белетенгилеп, базала кычыратандар:

— Акулина Ивановна!

Бастыразы ажарыттан Акулина Ивановна ончозыва туней эрке кулимзиренип, тазымайын жытап алала, тумчугу ла сабарын клеткелу платла жазап эпту арчылла, айдатан:

— Менин сударыням, бийтти жоголторго тудушла мыл-чага кирип турар керек, изу буула чабынар керек; теренин алдынын бийди болзо, столовойдын калбагыла кастын ару узив, чайный калбакла бир калбак сулеманы, уч тамчы ртутьты фаянсовый тажычакла чынага жети катап жыжала, суртигер. Агаш калбакла, ол эмесе соокло жышсагар, ртуть жоголо берер; жес ле монунди кошпогор — жаман болор!

Кезикте ол санааркап калган жоптойтон:

— Слер, матушка Печёрага. Асаф-схимника барып кел-тер, — мен слерге карузын берерге билбезим.

Уй улус бала тапканда, ол омордын алдына отуруп, би-ледё өөркөжип, андышкандардын айына чыгып, балдар эмдеп, уй улустар „ырысту болорына“ “Кудайдын энези-нин тужив” уренип алзын деп, оны бичиктен көрбөй айдып база хозяйственный керектер керегинде эп-суме айдып бе-рип туратан.

— Огурчыяды качан тузайтанын ол бойы айдып берер: ол жердег чык албай, база өскө жүзүн-жүүр жытла жытанбай барза, ол тушта слер оны алыгар. Квасты жазаарын билер керек; квас татуны суубей жат, анайдарда слер ого изюм салыгар, же бир ковок кваска төрт грамм кирелу сахар да салза, кем жок. Варенданы жүзүн-жүүр эдер: дунайский амтан болор база гишпанский, кавказский де болор...

Мен садта, двордо онын жанынан айырылбайтам, жаанам айылдаштарына айылдап барып, анда канча-канча частын туркунына чай ичип, узук жогына жүзүн жүүр историялар ай-дып туратан. Мен ого жаба өзүп калгандый болуп, бу жүр-ген жүрүм тушта жаанамнын амыр жок жакшы болгонынан өс-кө нени де көрбөдим.

Кезикте кыска ойгө кайдан да энем келип туратан; ол кату будулу болуп, соок боро көзиле бастыраларына кыш-кы күн чилеп көрөлө, бойы керегинде эске алатнаын артыр-гыспай, капшагай жоголып калатан.

Мен бир катап жаанамнан сурадым:

— Сен тармачы ба?

— Же базз, нени сананып алдын!—ол каткырынала, ол ло тарый санаркаганду кожуп айтты:—Менде ондый арга кайдан келер,—тармадайтаны —ол уур наука. Мен десе би-чикке де үренбедим, нени де билбезим; таадын ол кандый би-чик билер, мени десе кудайдын энеси санаалу этлеген.

Ол менин алдыма бойынын жүрүмнinin база бир үзүгин айтты:

— Мен база өскүс өскөм, менин энем кенеп калган кижн, ол айыл сайын базып жүрөтөн; кыс тушта оны барин кор-кыткан. Түндө коркыганына козноктоң чыгара калыйла, бойынын мыкынын ла ийинин шыркалатырып алган, онои бери онын он колы кенеп калган, ол ады чыккан кружева түүитен кыжя болгон. Же ол бариндерге керек жок боло бер-ген учун, озор ого жайым берген,—канайып жүрер кудунн бар болзо, онойдо жүр,—же кол жок канайып жүрөтөн? Ол улустаи суранып база, берген ол өйдө десе улустар аргалу жаткандар, жакшы санаалу болгон —балахонскийлер жакшы-нак устар ла кружева түүитен улус—ончозы көрүмжилу ал-баты! Бис оныла, энебисле кожо күскиде ле кышкыда го-родто базып жүрөтөнбис; Гаврило архангел үлдүле талайып кышты сүргөн киининде, жас келзе, бис кайдаар кос баш-тагажыв, оноорло ырап баратаныбыс. Муромдо ло Юрьевцеде болгоныбыс, база Волганы өрө жүрүп, тымык Окада да жүр-төнбис. Жангыда ла жаскыда жерге базып жүрерге жакшы, жер эркечил, өлөн кииндин; кудайдын агару энеси жаландарды чечекле седеп салган, мында сеге сүгүнчи, мында сенин жү-регине жайым! Энебис десе көк көзүн жумуп алала, үнин бийлктедиш, кожондор кожондогондо, анландыра немелер ончозы үргүлөп, шалырабай да, оны угуп, тургандый бо-лотон. Тиленчи болуп жадарга жакшы болотон! Мен тогус жашка жедерямде, мениле кожо тиленчи болуп жүрерге, ого эп жок болгон учун, ол уялала, Балахняга келип токтогон; оромдор сайын базып, турадаг турага кырип, чыгып жүре-төн, баирамда десе церквелердин эжигинде туруп, суранып туратан. Мен десе үйде отурып, энеме болужарга мендеп, кружева түүрге үрөнөтөм; кандый бир немени эдип болбой турзам, ыйлап туратам. Эки жылдан эмеш артык үренеле, сен көрзөң, кандый керектү немеге үрөнип алгам, ого үзе-ри городто менин жакшы адым-чуум чыккан: кемге эмеш ле жакшы иш керек болзо. эдип берзин деп, ол ло тарыйын меге экелип беретендер. Мен десе сүгүнип ле туратам, ме-ге баирам! Менин элчиным эмес, энебистинг көргүскени. Ол бойы жаныс колду болуп, иштеп болбос то болзо, көргү-зерге билетен. Жакшы көргүзечи он ишчиден артык. Же мын-да мен мактана бердим: сен, энебис, эмди суранып жүрерин-ди токтот, эмди мен сени жаныскан-бойым азырап чыдаарым! Ол десе меге: унчукпа, бу сеге энчиге жуулдын деп айдат.

Удаган жокто таадам кудалады. Атту-чуулу уул болгон: жирме эки жашту, же баржа тартачылардын баштачызы болгон. Онын энези мени шинжилеп көрзө, мен ишчи, жокту кижинин балазы, анайдарда, jobош, уккур болор деп, j-je... Ол жаман санаалу калаш садачы үй кизи болгон. Эх, кара санаалуларды биске не сананар? Кудай бойы да олорды көрүп жат; ол олорды көрүп жат, көрмөстөр десе сүрүп жат.

Ол бастыра жүрегинеги каткырып турды, онын тумчугу тыркырап, көзи десе санаркаганду жаркындалып, бастыразын сөстөрдөн до жарт андып тургандый мени эркелү көрүп турды.

Табыш жок тым энир болгону санаама кирет; бис жаанамла экү таадамнын кчыбында чай ичип отурганыбыс; таадам кадык эмес болгон, чамча жок, ийинин узун коларткышла бүркөп, төжөктө отуруп, кажыла минуттын туркунына суу чылап агып турган терин арчып, улам сайын кыркылдап, тыгып турды. Онын көк көзи боромтык, жүзи тижип, кызара берди. Сыранайла кызарганы кичивек курч кулактары болды. Ол чаңуу аякка колын чөйө тутканда, колы ачымчылу тыркырап туратан. Онын жан-кылыгы алдындагызынды эмес болды.

— Сахарды меге не бербей турыг?—Баштак баланын чөрчөкчи үниле ол жаанамнан сурап туратан. Жаанам карузын эрке, же кату беретен.

— Медло чайла, ол сеге жакшы болор!

Таадам тынжы буулып, кыркырап, изү чайды капшагай ичип, айдып туратан:

— Сен көрүп тур, мен өлө беретем бололо!

— Коркыба, көрбөй салбазым.

— Ондыйла база! Эмди өлзө, сыранайда жүрүм жүрбегендий болор.— оячозы тегин жерге барар!

— Сен куучындабай, унчукпай жатсан.

Таадам көзүн жумуп алала, карамтык эрдиле мачылдадып жатты, онын кийининде кенетийин, неге де кададыл алгандый болуп, силкенип, нечи эдетенин табыштандыра сананып турды:

— Яшка ла Мишкага канайда ла болзо, капшагай үй кизи злып берер керек, айса олорды үйлери ле балдары гоктодор, а?

Городто ологго жарагадый кемде кыстар барын сананып турды. Жаанам канча-канча аяк чайды ичип, унчукпай отурды; городтын үстинде энирдин тандагы канайла өчөмиктелип турганын ла туралардын көзнөктөрүнүн шилдери кызара жалтырап турганын мен көрүп, көзнөктин алдында отурдум,—таадам мени кандый да буру учун двордо ло садта ойноп жүрерия токтодып салган.

Садта кайынды айландыра коныстар шуулада учкылап,

анылдаш двордо күп жазайтан ус иштеп, кайда да жуукта бычактар курчыдып турды; балдар садтын кийинияде, жуукада, жыраанын ортозында аскылап, табыштанып жүрдилер. Бош жүрерине сүрекей жылбиркедип, эгирдеги эрикчеен жүрекке урулып турды.

Таадам кенетийин кайдаг да жаңы книге алып, оныла алаканына тын табыштандыра соголо, мени омок кычырып алды:

— Же, сен, пермяк. кулугур, бери келгин! Отур, калмыцкий казар. Темдекти көрүп туруг ба? Бу аз. Аз! Буки! Веди!—деп айтсаг. Бу—не?

— Буки.

— Чын! Бу?

— Веди.

— Тогундеп жадныг, аз! Көр: глаголь, добро, есть, — бу мынызы не?

— Добро.

— Чын! Бу?

— Глаголь.

— Чын! Бу не?

— Аз.

Жаанам ортозына кырижип айтты:

— Сен, адабыс. тым жаткан болзон!

— Токто, унчукпа! Меге ой жеткен, онон башка мени санаам жегдейт. Ары бар, Лексей!

Ол мени жылу жымжак колыла мойнымман кабыра кучактай алып, книганы мениг тумчугымвыг алдына тудуп алала, мениг ийиниммен ажыра сабарыла букваларды көргүзүп турды. Онон укус, тер ле быжырып салган согоно сүрекей жытанып турды, мен торто тумалана бергендиг болдым, ол десе сүрекей чугулдаяып, кыркырап, мениг кулагыма кыйгырып турды:

— Земля! Люди!

Онын айткан сөстөри таныш болды, же славянский темдектер ологро карузын бербей турды: „Земля“ куртка түнгей болды, „глаголь“—эичейип калган Григорийге түнгей болды, „я“ — жаанам ла мениг бойыма түнгей болды, таадам десе азбуканын бастыра букваларыла нези де жагыс болды. Ол алфавитти жергелей де база бөлүктөп те удаган сурады; мен база таадам чылап чугулданып, терлеп, бастыра бар үнимле кыйгырып турдым. Бу оны каткымзыратты; ол төжинен тудунып, книганы уужап, жөдүлдөп, кыркырууш үниле сурады:

— Канайда кыйгырып турганын сен көрзөйг, энебис! Эх, астраханский кулугур, сен не кыйгырып турун, не?

— Слер кыйгырып туругар ийне...

Меге оны база жаанамды көрүп отурарга сүгүмчилү бол-

гон: жаанам жаагын јудуругына тийдирип, столго чанчакта-
нып отуруп алган, бис жаар көрүп, тын эмес каткырып айтты:

— Је слерге кыйгырарга болор!..

Таадам меге ол ненин учун кыйгырып турганын јартап айдып берди:

— Мен су-кадык эмес учун кыйгырып јадым, сен не-
вин учун кыйгырып јадын?

Онын кийививде үлүш бажын серпип, жаанама айдатан:

— Ондо эс јок деп өлүп калган Наталья јастыра бил-
ген; онын эске алынары, кудайга баш, аттыйы окшош! Ке-
дери јүр канкак тумчук!

Арт учында ол ойноп, мени орыннан ийде салып ийди.

Болор! Книганы тут...

Качан мен книганы аларга колымды чөйө тударымда, ол
мени бойына катапла јаба тудуп алала, куун-куч јок айтты:

— Сени энен таштап ийген ийне, карындаш...

Јаанам селт эдип, айтты:

— Эй, адабыс, сен онойдо не керек айдып јадын?

— Айтпайын дезем, ачу корон айттырат... Эх, кандый
кыс теңий берген...

Таадам мени тын ийде салып ийди.

— Барып, ойно! Ором јзар чыгарым деп сананбай, двор-
до ло садта јүр.

Меге садка ла барары кереес болгон: мен тоничектеги
садка чыгып ла келгемде, балдар јуукадан ташла мени ат-
кылап туратандар, мен дезе олорды ойто кайра ташла ок
адып туратам.

— Бырь келди! — олор мени көргилеп ийеле, согорго
белетенгилеп кыйгыргылап туратандар. — Оны сок!

„Бырь“ дегени не болгонын мен аайлабайтам, олордын
чолозы мени ачындырбайтан, је көп балдарла јаныскан
адыжарга јакшы болуп, чике аткан тажым өштүви качыр-
тып, јыраага кийдиргенин көрөргө јилбилу болотон. Бу тар-
тыжу чугулы јоктон башталып, өөркөш јоктон божов ту-
ратан болгон.

Уреду јенил берилетен, таадам мени тудушла азыктап кө-
рүп, ас чыбыктайтан, менин санаамла болзо, алдындагычы-
нан көп чыбыктаар керектү болгон. Жаандап келеле, база јар-
дак болуп, таадамнын ээжизин ле јакылтазын мен көп бу-
зуп турар болдым, ол дезе меге јанысла талаанып, адылып
ла туратан.

Ол алдында мени, байла, тегин јерге соккон болор деп
бодойло, мен мын бяр катап ого айттым.

Менин ээгимнен тудуп, бажымды көдүреле, көзиле ти-
вилдедип, чөйилте айтты:

— Нени - и ?

Карсылдада каткырып, айтты:

— Эх, еретикти сая! Сени канча кире сойотонун сен канайда тоолоп алатан? Менен башка, мыны кем билер? Кедери бар!

— Же мени ол тушта ниянимнег тудуп, катапла көзим жаар көрөлө, сурады:

— Сен сумелү бе, ол эмезе жымжак жан-кылыкту ба?

— Билбезим...

— Билбезиг бе? Же мен сеге айдып берем: сумелү бол, мынызы артык, жымжак жан-кылыкту кижи — тенектин бойы, билдин бе? Куучынынан жан - кылыгы жымжак. Билип ал! Барып ойно...

Мен удаган жогунан псалтирьди жакшы кычыра бердим, эгирлер сайын, чайды ичкен кийининде, мени уредип туратан, меге псалтирь кычырар керек болгон.

— Буки-люди-аз-ла-бла; живете-еже-же-блаже;—нашер-блажен¹—деп мен указканы страницала жылтыртып, айдып, эриккенамнег сурадым:

— Блажен обөгөн—ол Яков таайым ба?

— Эмдиле сенин житкен орто жүрс этирзем, блажен обөгөн кем болгонун сен билип аларын!—таадам чугулданып айтты, же темибил калганы аайынча ачылып жат деп мен билип турдым.

Качанда жастырбайтан; бир минут өткөн кишининде таадам, байла, мен керегинде ундып, арбанып туратан:

— Чың, ойун ла кожонула ол—Давид каан² керектерде десе—коронду Авессалом! Кожон табачы, сөстөр табачы кутус... Эх, слерлер-р! „Омок буттарыгарла ойноп, калыйдыгар“ ыраакка калыйтавыгар ба? Бу—ыраак па?

Мен онын кебин жуурып, санааркаган жүзин аяккап көрүп, тындап, кычырбап токтой бердим; көзин сыгалап, мени ажыра кайдаар да көрүп турды, таадамнын чугулы чыгып турганын мен онын көзинен билдим. Ол чичке сабарыла столды токулдааты, будукталган тырмагы жалтырап, алтын кабагы кыймыктап турды.

— Таада!

— А-а?

— Нени нени куучындазагар.

— Сен, жалку эр кижи, бичик кычыр!—Ол, уйкудан ойгонгондой болуп, сабарыла көзин арчып арбанганду айтты. Псалтирьди суубей, жүзүн-жүзүр чөрчөктөрдө, куучындарды сууң жадын...

Же ол бойы да куучындарды, чөрчөктөрдү псалтирьден артык сууң туру деп мен сезип туратам; энирлер ле сайын

¹ Блажен чичий - ак санзалу кижи.

² Давид каан - жебиен чактагы еврейлердин кааны, религиозный көп кожондордун (исламдардын) автору. Авессалом—Давидтин уулу алазынын ширезин былаап аларга, оныла удурлашкан.

уйку алдында, кафирмди церкведе дьячоктор часословты кычырып тургандый молжонгоны аайынча угулта кычырып, бастыразын бичиктен көрбөй айдып билетен.

Мен оны жайнап сурап турдым, же өбөгөн чугулы чыгып, жөпсийди:

— Же кем жок. Псалтырь үргүлжиге сениле кожо артыш калар, меге дезе удабас кудайга судка барар керек..

Озогы креслого ол отуруп, бажын өрө эдип алала, потолок жаар көрүп, озогы жүрүм керегинде, бойунун адазы керегинде араай санавыл куучындады: бир катап Заев деп койоймды тоноорго Балахнияга тонокчылдар келгендер, тадамнын адазы шан согорго тап этти, тонокчылдар оны тудуп, үлдүлө кезеле, шан соготой жерден төмөн таштап ийдилер.

— Мен ол тушта кичинек бала болгом, онын учун ол керекти көрбөгүм, сагыжыма кирбей жат, он эки жылда меге он экинчи жаш барып жэдарда, мен бойымды французтан ла баштап биледим. Ол тушта бистин Балахнияга үч он кирелү олжого алган улус экелди; бастыра албаты каткак та кичивек те барыпчала кийинип алган, тилеңчик те улустан коомой болуп, соокко тыркыражып турдылар, кезиктери дезе уужыгылап калган, туруп та болгылабай турдылар. Эр улустар олорды өлгөнчө согорго санангандар, же конвой ологорго бербеди, онын гарнизондор адаанын алгылады, —эр улустарды двор сайын сүргүлөп ийдилер. Онон бастыразы үрөви же берерде, кем жок боло берди, бу французтар — эпчил ле сескир улустар. Керек дезе олог жардак та — кожон до кожондоп туратандар. Бариндер үч атты жегип, олжого алган улусты көрбөгө, Нэжвийден келетендер, келгилейле, французтарга чугулдап, жүдурукла кезедип, согуп та туратандар; кезиктери дезе ологдын тилиле эрке эрмектежип, акча берип турдылар. Бир карыган барын дезе колыла жүзян жаап, нйлап айтты: шлемир Боноларг французты жыга бастырды. Же көрзөн, орус болгон, керек дезе барин, же якшы саваалу: өскө улуска карузыган..

Ол алаканыла чачын сыймап, козин жумала, минут кирелү унчукпай отурат, онон озогызын араайыннан ойгозып, онон ары айдып турды:

— Кыш, оромло штурган шуулайт, соок тураларды тызырадат, олог дезе, французтар, бистин көзноктин алдына, энеме жүгүражип келеле — энем калаш быжырып, садып туратап, — көзнокти токулдадып, кыйгырыжып, секирижип, изү калаш сурагылап туратардар. Энем ологды турага божотпой, изү калашты көзноктөн лө берип туратан, француз оны ала койоло, койнына эдиңе, жүрегине жаба салып сугуп туратандар, олог онын изүзяне канайда чыдашкандарын — билип болбозын! Көп сабазы сооктон өлгилеген, олог — жылу жердин

улустары, олоор соокко уренбегендер. Офицер Мирон деп девшигиле кожо бистин мвалладагы мылчада јаткан, сфидер узун сынду, каткак, сөөк лө тере болуп, тизезие једип турган уй кизи кийетен салоты (тон) кийип алган јүретен. Ол сүрекеј јалакај база аракызак болгон. Энемниң јажытту кайнаткан сыразын ол садып алып, вчип эзвреле, жокондоп туратан. Бистин талге уренип алала, јетире айтпай балырап туратан: слер јер апагаш јок, ол—кара, чугулчы! Коомой до айтса, је билип алгадый, айтканы чми да: Волганы оро бистин јерибис соок, Волганы төмөн јер јылу, Каспийдин ары јанында дезе кар бир де болбой турганындый, мынызына бүдерге кем јок: евангелиеде де, „Деяниеде“ де керек дезе псалтырьларда да кар керегивде, кыш керегинде айдылбайт. Христостын јадатан јери—ол јерде... Псалтырьды божотсобыс, евангелиени кычырарга баштаарыбыс.

Ол ургулей бергендий катап унчукпай барат, ненин де керегинде сананып, кичинек база курч көзиле тууразынат көзник јаар көрүп турды.

—Куучындагар,—мен араайынан сагыжына кийдире айттым.

—Је, бу,—ол селт эделе, баштады,—анайдарда, французтар! База улус ок, киливчектү бистерден коомой емес. Энеме кыбгырып туратандар:—мадама, мадама,—мынызы, байла, менин дамам, менин барыням дегени болор, барыня дезе амбардан беш пудтан тазрды бойына јүктенеле, апаратан. Онын кучи уй кижидийиндий эмес болгон, мени јирме јашка јетире чачымнаг јүрекеј јегил силкийткен, је јирме јашка једеримде, мен бойым да коомой эмес болгом. Мирон деп деншик аттар суйатен: дворло јүрүп, тарап арутаарга ого ат берзин деп колыла јангып туратан. Озо баштап өштү сүрөп салар деп коркып турагандар; онын кийининде эр улус оны бойлары кычырып туратандар: кэл, Мирон!—Ол каткырынып, бажын төмөн эдип алган бука чылап базып отуратан. Јазан тумчукту, калын эриндү сары кизи болгон. Аттын кийининен сүрекеј јакшы јүрүп, јакшы эмдеп туратан; согында мында, Нижнийде аттар азырайтан кизи болуд иштеген, је сагыжы чыга берерде, пожарныйлар оны өлгөнчө согуп салгандар. Офицер дезе јаскары чырайы чыгып, Никола күнде араайыннан өлүп калды: мылчада бажын көзниктөн чыгарып, санзаркап отурала онойдо ло өлүп калган.

Ол меге ачымчылу болгон учун мен онын учун ыйлап туратам. Ол јобош кизи болгон, мени кулагымнан тудала, бойы керегинде, кизи билип болбос, је өркөлү јакшы нени де куучындап туратан. Кижинин эркезия базардан садып албазын. Ол мени бойыннын сөстөрине үредерге баштаган, је энем токтодоло, керек дезе мени абыска апарып јүргөн,

збыс десе мени чыбыктазын деген, офицер де керегинде ко-мудадан. Ол тушта, карындаш, кату жадын болгон, ондый жа-дынды сен эмди көрбөзүн де, сенин учун бонди өскөлдүри алыгандар, сен мыны билип ал! Темдектезе, бу мен, мен мынды кату жадынды көргөм...

Караңуу кирерде, таадам саибашка жаандай бергендүү болды; онын көзү, кискенин көзүндүү; жалтырап, турат. Бастыраала немелер керегинде тын эмес, чеберленип, саванып айдатан, бонь керегинде десе мактанган аайлуу түргөн айдатан:

—Эске алың! Сен мыны эске алың!—деп тудушла жакарып туратан жакарузы ла бойы керегинде айдатаны меге жара-байтан.

Онын айткан немслеринин көп сабазын билип алар куу-ним келбейтен, же ол таадамнын жакарузы да жокко албан-ла керектүү болуп, санаама кирип тураган. Таадам сурактар-ды сүүбезин мен де билип ийгем; онын учун мен жангаксы-бай оной сурап туратам:

—Француз ла орустын кемизи артык?

—Же мыны канайда билер? Французтар бойларынын айы-лында канайда жаткылап турганын мен билбес ийне,—ол ачынып арбанала, кожуп айдатан:—Бойынын уйазында жоо-монын да жакшы...

—Орус улустар жакшы ба?

—Жууун-жуурду болор. Помещиктер тужында артык бол-гылаган; албаты кайдаар да барып болбос болгон. Эмди десе көдүрөзи жайым да,—калаш та жок, тус та жок! Барин-дерде санаа көп тө болзо, килеңкей эмес болгондор, мыны бастыраанынын керегинде айтпазын, барин жакшы болзо, оны сүүй берерин. Кезиги барин де болзо, таар ошкоч тенек,—ого нени ле сугуп берзе, оны ла апарып жадар. Бисте куру кабыктар көп, көрүү ийзең,—билип алзаң—жангысла куру кабык, эмили жок, жирилип калган. Бисти үре-диң, сагышты курчыдар керек болгон, же курчыткадүү чар таш база жок ийне...

—Орус улустар бокко бо?

—Бокколори бар, же керек бөкөлөринде эмес,—эпчялин-де, канча да кире бокко болзон, ат десе сенен де бокко болор.

—Ненин учун французтар бистерди жуулаган?

—Же жуу кааннын кереги, бис мыны билип болбозыбыс.

Бонапарт кем деп сураарымда, таадам ундылбайган кару-зын берген:

—Ол курч, шулмус кижини болгон, бастыра телекейди жуу-лап аларга, жуулап алган сонгында, улус господааларга ла бийлерге бөлүнбей, бастыразы түней жадып, жангысла ады-жолу башка же праволоры ла мургуятең жагы бастыразы-на сок жангыс болзын деп сананган. Бу тенектин шуултези

болуп турганы јарт: јанысла рактарды анылап болбос, балыктар десе бастыразы башка: осетр сомго нөкөр эмес, стерлядь ла селёдка үррелер эмес. Бу Бонапарттар бисте де болгондор—Разин Степан Тимофеевич, Пугач Емельян Иванов, олордыг керегинде мен сеге кийинде айдарым...

Кезигинде ол мени баштапкыла катап көрүп тургандыг көзүн жаап калдып, удаан унчукпай аяктап отуратан. Мынайтканы кандый да эл жок болгон.

Мениг эзем керегинде, адам керегинде ол качанда айтпайган.

Бу куучынга кезикте жаанам келеле, толыкка араай отуруп алатан, ондо көрүнбей удаан унчукпай отурала, ошон кенетийин јымжак унеле сурайтан:

—Адабыс, бис экү Муромго кудайга мүргүүрге барып жүрөрибисте, кандый јакшы болгон, санаана кирет пе? Ол кажы јылда болгон эди?

Таадам сананып алала, карузын берди:

—Чике айдып болбос болорым, је бу холерадан озо качан агаштар аразынан качкын олочандарды тудуп турар јылда болгон.

—Је чын! Бис олордон коркып туратаныбыс...

—Ондый ла база.

Олочандар дегени кем ондый, база олор нениг учун агаштын ортозына качкылаган деп мен сурайтан,—таадам сүрекей де күнзиребей, јартап айдатан:

—Олочандар казнадан, заводтон, иштен качкылап жүрген тегин ле эр улустар.

—Олорды канайда тудуп туратан?

—Је канайда? Балдар ойногондый болот: кезиги качкылап турар, өскөзи десе олорды бедиреп, туткылап јат. Тудуп алала, камчылайтандар, тумчугын јыра тартып, кынаткан деп темдек эди, мандайына печать тургузатандар.

—Не керегинде?

—Сураганы учун. Бу керек јарт эмес, кемизин бурулу: качып турганы ба, ол эмесе кем тудуп турганы ба,—бис билип болбозыбыс...

—Санаана кирет пе, адабыс,—јаанам катапла айтты,—јаан орттин кийинде канайда...

Бастыра немелердин чикезин сүйтөн учув, таадам кату сурайтан:

—Кажы јаан орттин?

Откөви керегинде куучындашканда, олор мени ундып салатандар. Олордын үндери ле эрмектерин тын эмес угулуп, оору керегинде, орт керегинде, улустарды соккони керегинде кенейттиги өлөтөн ле зачыл шлемирлер керегинде, кенезиреген тилеңчилер керегинде, ачынчак госпо-

далар керегинде куучындашкындары сүгүнчилу эмес кожон кожондоп турганды болды.

— Канча кире жүрүм жүрүлгөн, канча кире неме көрүлгөн! — таадам араай айдатан.

— Айса жамап жатканыбыс па? — жамап айтты. — Мен Варяны тапкан да кийининде, жас канча кире жакшы башталганын сен эске алызган!

— Бу сырагайла венгерский поход тушта төртүн сегизинчи жылда болгон, кум Тихонды крестегеннин кийининде, эрте-зандеги күнде ле айдап бергев...

— Жоголгон. — жаанам улу тынып айтты:

— Чын, жоголгон! Ол жылдан ала кудайдын алкыжы, суу салга киргедий, бистин турабыска кирди. Эх, Варвара...

— Сен, адабыс, токтозон!

Ол ачынып, кебин жууруп турды.

— Не, токтозон? Кажыла жанынап көрзонг, балдарыбыс жакшы болуп бүтпеди. Бистин ийде-кучибис кайдаар барган? Бис экү корзинкага салып жадыбыс деп сананганыбыс, кудай десе бистин колыбыска коомой решето бериптир...

Ол отко күйгендий чыгырып, балдарга адылып, кичине-к, кургак жудурыгыла жаанамды кезедип, оору кижидий кыркырап, комнатада кыйгырып, жүгүрип турды:

— Сен ологго, уурчыларга болушкан болушчы! Сен, көрмөс!

— Ыйламырап, толыкта турган кудайдын сүрине барала, каткак төжин жудурыктап туратан:

— Кудай, мен өскөлөринен килинчектү болгом бо? Не керегинде?

Ол жакы мөлтүрөп турган көзиле жалтырап, ачынып, тартыганду көрүп, бастыра бойы тыркырап турды.

Жаанам карагуйда отуруп учукпай крестенип алала, онын соңында, ого чеберленип жууктап келеле, токунадып айдатан:

— Же бу сен мындайда не санааркадын? Кудай вени эдия турганын билер. Көп улустын балдары бистин балдарыбыстан артык па? Адабыс, кайдала ончозы түгей — тал-табыш ла өөркөш. Жапыс сен эмезин бастыра эне-адалар бойынын көзинин жажыла килинчегин жуугылап жат...

Кезигинде бу эрмектер оны токунадып туратан, чинези чыгып, ол учукпай төжөгине жада бергенде, бис жаанамла экү араай бойчыбыстын турабыстын үстине сала беретенибис.

Же бир катап, качан жаанам ого эрке состу келерде, ол ого кашагай бурулала, оы жүзи орто жудурукла соккон. Жаанам тентирилип, бут бажына таралжый береле, кочыла эрдия жаба тудуп, бек туруп алала, тын эмес, мендебей айтты:

— Эх, тенек...

Жаанам онын будынын алдына канла тукүрүп ийген, ол десе колын өрө көдүрүп алала, эки катап чөйө кыйгырды:

— Бар ары, өлтирерим!

— Тенек,—жаанам эжик жаар барып жадала, катап айтты; таадам сныг кийининег тап этти, же ол десе мендебей бозогоны ажыра базала, эжикти онын жүзинин алдына жаба жаап илди.

— Эски терени сени,—чырайы кос чылап кызара берген таадам эжиктин жаагынан тудуруп, оны сабарыла тырмап, мыжылдап турды.

Мен көргөн немеме бүтпей, печкенин үстинде тынду да эмес, өлү де эмес отурдым. Ол жаанымды баштапкыла катап менин көзимче соккон, бу ого кандай да жаны жаман кылык табылып турганы болды. Онын бу кылыгы меге жарабап, мени былча басып ийгендей болды. Ол, ол ло жеринде эжиктин жаагынан тудуруп алган, кокло бүркөлип тургандай борорун, жуурылып турды. Кенетинин комнатанын ортозына чыгып, тизелене турала, туруп албай, колыла жерге тайанып, көңкөрө жыгылды. Же ол ло тарайын чяке турала, колыла бошын тожине, согуп айтты:

— Же, куда...

Мен печкенин үстинен тужеле, качып жүгүрө бердим; жаанам үстиндеги комнатада оозун жайып, ары - берг басып турды.

— Сеге оорункай ба?

Ол толык жар барып, жайынтылу көнөккө оозындагы суувы төгөлө, карузын амырынча берди:

— Кем жок, тиштерим бүдүн, жагысла эрдимди жара согуу салтыр.

— Ол ненин учун соккон?

Ол көзноктөн ором жар көрөлө, айтты:

— Чугулданат, күч ого, карыганга, бастыразы келишпейт... Сен кудаыла жат, мынын керегинде сананба...

Мен оной база не де керегинде сурадым, же ол десе катуу айтты:

— Мен кемге айдып турум,—жат! Кандын уктас...

Көзноктүн алдына отуруп алала, эрдин соруп, пладына улам сайын тукүрүп турды. Мен чечинип, оны көрүп турдым жылдыстар онын карарып турган бажынын үстинде көзноктүн көк квадратында суркуражып турды. Тышкары табыш жок тым болды, комнатада десе карагуй.

Качан жада берерямде, ол жууктап келеле, менин бажымды араай сыймайла, айтты:

— Амыр уйукта, мен десе таадан жар төмөн тужейин... Сен меге сүрекей карузаба, көөркияим. Мен бойым база бурулу эмейим. . Уйукта!

Мени окшойло, ол сала берди, меге десе чыдажып ал-

бас эрикчеен боло берди, мен жалбак, жылу жымжак орынап туже калып, көзүңкө жууктап келеле, улус жок энем ором жаар көрүп тура, чыдажып болбос эрикчесинге аамай-тый бердим.

VI

Базала катап кандый да көлзөөн башталды. Бир катап эңирде, бис таадамла эку чайлап алала, псалтирь үренип отурабыста, жаанам айзак-казан жунуп турарда, комнатага бастыра бойы самтырап калган Яков таайым кирип келди. Ол эзендешпей, картузын кайдаар да толык жаар чачып ийеле, колыла жайып, кактанып түргөн айтты:

— Ада, Мишка айдары жок чалчып жат! Ол менен ажанып, аракыдап алала, санаазы энделип, жаман неме эдерин баштаган: айзак-казанды оодо соккон, белен заказты ончозун жырта тарткан, — тук платьеги, көзүңкөтү ойо соккон, Григорийди, мени өөркөттү. Адамнын сагалын жуларым, өлтүрерим! — деп кекенип, бери клеедири. Слер көригер...

Таадам колыла столго тайанып, бут бажына араайын туруп алды, оңун чырайы чырчыйып, тумчугына жуурылала, малтага туней боло берди.

— Угуп турун ба, энебис? — ол чынырып айтты. — Кандый эмтир, а? Төрөгөн уулы адазын өлтирерге келип жат! Ой жеткен! Ой жеткен, балдар...

Комнатага телчип, ийинин түзедип, эжикке жууктап келеле, оны крючектеп алала, Яковтон сурады:

— Бу слер Варваранын энчизин аларга турганыгар ба? Ме-гер!

Ол тааймнын тумчугынын алдына кукишкезин түрттирдү: онызы өөркөмчилу туура калды.

— Ада, менин не керегим бар?

— Сен бе? Сени мен билерим!

Жаанам айзактарды шкапка мендеп салып, учукпай турды.

— Мен слерди корулаарга келдим ийне...

— Же? — таадам тын үнденип өчөп айтты. — Мынызы жакшы! Спасибо, уулчагым! Энебис, бу тулкүгө кандый-бир немени кыюканы ба, ол эмезе уютгы да болзо берзең! Сен Василийдин Яковы карындажыг кирип келзе, оны сок, — карузына мен турарым!..

Тааным колын карманына сугала, толык жаар басты.

— Слер меге бүтпей турган болзогор...

— Бүдүп турум ба? — таадам будыла жерге тееп, кийгырды. — Жок, кандыйла андарга бүдерим, — ийтке, эжко, — сего дезе сапын, көрөрүм! Билерим: сен оны аракылаткан, сен үрөткөн! Же эмди сок! — Талдап сок: оны, мени...

Жаанам менин кулагыма арааб шымырзанып айтты:

— Өрө устандеги кылка кашагай бар, көзүңкөтүн көрүп

тур, качан Михаил таайын оромдо көрүңзе ле, жүгүрүп келе, айдып ий! — Кашагай бар...

Мен чакпыртту таайым келгенине эмеш коркып та турган болзом, же меге жакылта бергенине омоксырап, көзүңкүтин алдына туруп, оромды аяктап турдым, жалбак ором койу тоозынла бүркөлип калган болды, тоозынды өткүрө жаан болчок таштар карара көрүңгилеп турды. Ол ором сол жаны жаар ыраак чөйүлүп, жууканы кечип, Острожний площадька чыгат, ондо той балкашту жерде төрт толыгында башнялуу боро тура — эски түрмө болды. Ондо эрикчеен болгон. Он жанында бистин турадан үч тура ажыра арестантский рогалардын сары туразы да корголжын ондү пожарный каланчанын ортозында Сенной площадь турды. Каланчанын көзүңкүтү жабынтызын айландыра өрттүн карулчыгы кыңылап салган ийтий айланыжып турды. Бастыра площадь жууктарла кезилип калган, онын бирүзүнүн түбинде жажыл ондү суу турды, он жаны жаар Дюков деп жыду буунты суу болды. Кышкыда бу буунты суунун сууалгажына тазиларым аламды таштаган деп жаанамын куучыныызиг бяддим. Көзүңкү одоштой кичинек чоокыр туралар турган кичинек ором болды. ором үч агарунын жаан жабыс церквезине тыйып турды. Чип-чике көрөр болзон, садтын жажыл толкузунна көңкөргөн немелердий туралардын жабынтыларын көрөрүн.

Бистин оромун туралары узак кыштын шуурганына арланып, күстүн учы-бажы жок жаажына жүндүрүп кугарала, тоозындайып калган болды, олар бойы бойлорына церквезинин ажигинде суранып турган тиленчилер чилеп жуук тургылап, база көзүңкүтөрүн сезимчилү тазырайтала, мениле кожо нени де сакыгылап тургандый болды. Улустар ас болды, олар, печкенин шестогындагы санааркап калган таракандар чылап меңдебей, араай жылгылап турдылар. Жытанып турган жыду меге көдүңиялап турды, менин сүзүбейтен жаш согонолу, морковьту пирогтын жыду сүрекей жытавып турды, бу жыттар мени тудушла эриктиретен

Кандый да анылу, кичи чыдажыл болбогодый эрикчеен болгон, төжиме жылу, суйук корголжын урулып, ич жанынан ийдип, төжимди, кабыргамды жаандадып тургандый болуп, мен куук чылап тостоюу жаандайла, межиктий потолокту кичинек кжмнатага батпай турым деп меге бодолды.

Переулокто турган туранын кийининен Михаил таайым көрүнип чыкты, картузын ол жемире кийип аларда, кулагы талбайып, бир колын клетчатый штанынын карманына сугуп, бирүзүлө сагалынан тудуп алган, сары пиджаку, тизезине жетире конычту тозындалган сапогту болгон. Меге онын чырайы көрүңбеди, же оромды кечяре калыырга, желбер кара колыла таадамнын туразынан тудунарга тергенип алгандый турды. Төмөн түжүрө жүгүреле, Михаил келди деп

айдарга керек болгон, же мен көзнөктөйг айырылып албай, таайым бойының боро сапогын тоозынла уймап ийеринен корып тургандый, оромды канайда чебер кечип турганын көрүп. аракы итер туранын эжигин канайда ачып турганын угуп турдым,—эжик кыжырап, шилилер селендежин турды.

Мен төмөн жүгүрүп барала, таадамнын комватазын токулдаттым.

— Бу кем?—таадам эжикти ачпай, кату сурады.—Сен бе? Чын эмеш пе? Аракы садар жерге кире берди бе? Кем жок, баргын!

— Мен анда коркып турым...

— Чыдажарың!

Мен катап ла көзнөктө турдым. Карагуй кирип, оромдо тоозын көөп, карарып, туралардын көзнөктөринен оттын жарыгы көрүнди. Биске одоштон турада музыка ойноп, көп струндар кунукчылду ла жакшы кожондоп турды. Аракы да ичетен жерде база кожондоп турдылар; качан эжик ачыларда, чанези чыгып калган кижинин үни угулды; бу оң көзүндө кызыл челдү, сол көзи десе жумулыц калган жаан сагалду көс жок карыган тиленчи Никитачактыг үни деп мен билгем.

Эжик жабылганда, оныг кожоны малтала кескендий узуп турды.

Жаанам тербезенге ичи күйүнип, оныг кожонын угуп, жаан тынып, айтты:

— Эх, кандый жакшынак кижини,—кандый стихтер билет. Жакшызың!

Кезикте ол оны двор жаар кычырып алатан, тайагына таявып, кирнестеге отуруп алала, куучындап, кожондойтон, жаанам десе ого коштой отуруп алала, угуп, шылап туратан.

— Акырыгар, кудайдын энеси Рязаньда база болгон беде?

— Ол кайдала бастыра губервияларда болгон...—деп тиленчи будумчылду, жоон үниле айдат.

Ором жаар көргөмдө, жүрегим сыстайт. Жаанам келген болзо, кандый жакшы болор эди! Ол эмесе таадам да болзо, менин адам ол кандый кижини, ненин учун оны таадам ла таайларым сүубейтендер, жаанам, Григорий ле Евгенийя эжем ол керегинде кандый жакшы куучындайт? Менин энем кайда?

Мен энем керегинде тудушла сананып, оны жаанамнын айткан чөрчөктөрүнүн ле болгон немелеринин ортозына тургузып турдым. Энем бойының айылына жатпай турганы менин санаамда оны омон бийиктеде көдүрүп турды; энем жаан жолдогы жорыкчы улус тужетен двордо өдүп брааткан байларды тоноп, тиленчилерле үлешкилеп турган тонокчыларда кожо журтап жат деп менин санаамда бодолотон. Айса,

ол агаштын ортозында, куй таштарда базала тонокчылдаф-
ла кожо жадып, ологго калаш быжырып, олардыг товоп ал-
ган алтынын каруулдап турган болор. Аҕса, „князь-барыня“
Енгалычева кудайдын энезиле кожо жүрген чилеп жердин
жөбжөзин тоолоп жүрген болор, кудайдын энези десе „князь-
барыняны“ чылап энемди сүмелеп турган болор:

— Бастыра жердиг алтынын, мөйгунин,
Ачап кул, сен жууп чыдабазын;
Ачап сүне, жердиг жөбжөзиле
Лыамгажыгы бектеп болбозыг...

Энем десе ого „князь-барыняныг“, тонокчылдын сөзиде
карузын берет:

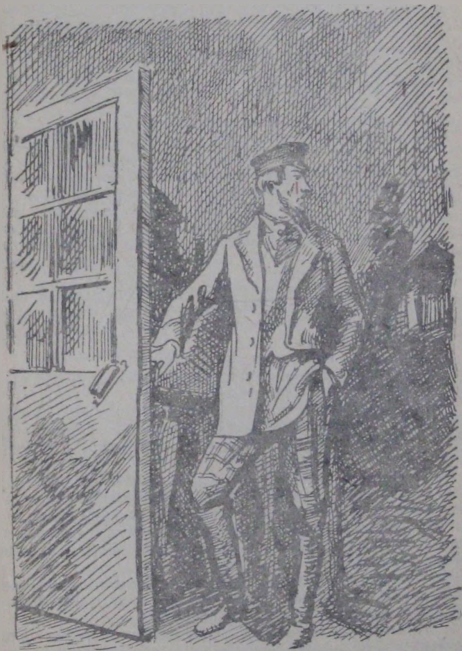
— Кудайдын энези, жаманымды ташта,
Кияничектө жүрегиме киле,
Телекейди бойым учун эмес,
Уулым учун тоногом инне!

Жаанам ошкони кудайдын ак санаалу энези жаманын таш-
тайла, айдар:

Эх, сен Варюшка, татардыг каны,
Христиандардыг ачу жеткери!
Бойыгыг, сениг жолыкла баргыг—
Жолыг, ийги сениг!
Агаштарла жуни, мордванн тоно,
Чөлдөрлө журуп, калмыкты айла,
Же орус ла албатыга тийбе!

Мен бу чорчөктөрдү санангамда, түш жеримде жүргемдиг
болуп, мени төмөнгү двордогы, сенектеги кыйгырып турган
кыйгы, ый-сыгыт, тал-табыш ойгозып тургандиг болды; мен
көзнөктөн бажымды чыгарала, таадам, Яков таайым ла ара-
кы садачыныг ишчизи, каткымчылу черемисин Мел-ян ка-
литкадан чыгара Михаил таайымды канайда иткилеп тур-
гамын көрүп турдым; ол чыкпэй удурлажарда, ошол колы-
на, белние, мойнына согуп, бутла течи турдылар, учындала,
ол оромдогы тобырактын ортозы жаар чачыла берди. Калит-
качак табышту жабылды; калиткачакты ажыра онын уужа-
лып калган картузын чачын ийдилер, тым боло берди.

Бастыра кийими ыртылып, самтырап калган таайым бир
эмеш жадып, бут бажына туруп келеле, ташты алып, оныла
каалга жаар атты; бочконыг түбие соккондиг болуп, тун-
күлдеп турат. Аракы садар жердег кара бүдүмдү улустар
кыйгырлап, кыркылдашкылап, колдорын талайткылап, чык-
кылап турдылар, туралардын кознокторинен улустын баш-
тары чыккылайт, оромдо табыштанып, каткырып, кыйгырып
тургылады. Бу бастыразы чөрчөктиг жылбилү, же эби жок,
коркымчылу болды.

Тавинм оромды канайда чебер кечип турганын көрүп, арагы
ичер тураныг эжигин канайда ачып турганын көрүп турдым...

Кенетийин бастыразы унчукпай, жоголо бердилер.

... Эжиктиң јанында кайырчактың устинде јаанам эңчейип алган, кыммыктабай, тыныштанбай отурды, мен онын јылу, јымжак чыкту жаагын сыймап, онын алдында турым, је ол мыны баила билбей турган, кувукчыл балырайт:

— Кудай, меге ле мениң балдарыма сениң јакшы керсү санааг айса јетпей калды ба? Кудай, быззынды јетир...

Таадам Полевой оромдогы турага јылдан артык јатпаган деп меге бодолот—јастан јаска јетире, је бу ойдин туркунына тура табышту мак алды, уулчактар кажыла воскресен саын бистинг каалгага келгилеп, ошон оромдо сүгүнчилу јарлап туратандар:

— Каширивдерде баззла согушкылап јадылар!

Михаил таайым эңир кирезинде келип, турадагы улусты таг адарга јетире шапкырадып туратан, кезикте оныла кожо эки 94 кирези талдама кунавинский мешан келгилейтен, олар јуукадан сад јазр киргилеп алала агаш јилек ле бороготты тазылыла јулуп туратандар, бир катап олар мылчанын бастыра сундыргадай немелерин: полканы, скамейканы, суу ураган казынды оодоло, печкени дезе туш-башка чачып, канча-канча тактаны сундыргылап, эжикти, рамды кодоро тартып салгантар.

Таадам тили тартыла бергендий болуп табыштанбай, онын јоожојин үрөп турган улустың ижин тындап, көзноктиң јанында турды; јаанам карануйда көрүнбей, канда да јолдо јүгүрүп, јайнап турды:

— Миша, сен нең эдиң турын, Миша!

Ого карузына садтаг кичи аяллап болбос ааны-бажы јок орус быјар арбыш угулып турды.

Бу часта јаанамнын кийининен барып албагадай болды, је ол јокко коркымчылу, мени таадамнын комнатазына тујуп келеримде, ол меге кыркырууш үчиле удурга кыйгырды:

— Кедери бар, кулугур!

Мен тураның усти јазр мендеп чыгала, оног ачык көз-нөктөн садтагы ла двордогы карануйды көрүп, јаанамнаг кос албаска кичеенип турдым. оны өлтүрүп ийер болор деп коркып, кычырып кыйгырдым. Ол келбей турды, эзирик таайым дезе мениң үнимди угуу ичеле, энемди јамандап адылып турды.

Бир катап ондый эңир болордо, таадам су-кадык эмес болуп, төжөктө жадала, коларткышла танып алган бажын јастыкка тоголодып, комудап тын айтты:

— Бу мынын ла керегинде ки инчекке кирип, јоожо јооп јатканыбыс! Упат, јаман эмес болгон болзо, полицияны экелер эдибис, эртен дезе губернаторго... упат!.. Бойынын балдарын полицияга угузатан кандый ондый ада эзелер? Је, анайдада јат, карыган.

Ол кенетийин орыннаг тўжеле, кознок жаар таралып барды, жаанам оны колтыктап алала, айтты:

— Сен кайдаар, кайдаар?

— Отты кўйдир!—ол, тыныжы буулып, кейди бойына тартылып жакарды.

Жаанам свечини кўйдирерде, ол свечи тургузатан немени колына алала, оны бойынын алдына солдат мылтык тудынып алганды тудуп алала, козноктог кыйгырды:

— Эй, Мишка, тунни уурчызы, жуулгек тенибер ийт!

Ол ло тушта козноктин устиги шлизиди оодылып, чачыла берди, столдын устине жаанамнын жанына кирпичтин жарымызы келип тушти.

— Тийбеди!—таадам сыктайла, каткырды ол эмезе ыйлады.

Жаанам, мени кучактаганы чылап, оны кучактайла, тожогине апарып, коркыганду айдып турды:

— Сен кайттыг, сен кайттыг, Христос сениле! Бу мында болор болзо, оны Сибирьге ийер; Сибирь дегени не, оны ол чугулыла билер деп пе!..

Таадам будыла тыртыгдадып, кыркырууш униле ыйлап турды:

Олтиргей ле...

Козноктиг ары жанында стенини тырмап, онтоп, тееп турды. Мен столдог кирпичти алала, кознок жаар жугурдим, жаанам мени туткан ла бойынча, толык жаар мергедейле, адылды;

— Эх, сени, кулугурды...

Экинчазинде таайым жоон агаш тудунып, кара кирнестевин тепкижине туруп алган, туранын сенегине кьерге, эжикти оодып турды. эжиктин ары жанында десе таадам колында агашту, узун сынду аракы садачынын уйи скалкалу база ондо жаткан эки кижиди кайды да шыйдамду сакыгылап турдылар; жаанам олардын кийининде будыла жерди тепкилеп, жайнап турды:

— Мени ого божодыгар! Сос айдарга беригер...

Таадам будыла алды жаар суй тееп алган „Аиу андаганы“ деп картинадагы муусту кижиди ошкоч турды; жаанам таадама жугурип келгенде, ол унчукпай, оны будыла, чанчагыла ийдип турды. Тортүлези коркымчылу белетенип алган турдылар. олардын устиндеги стенидеги фонарь олардын бажын коомой элбегдеде жарыдып турды; мен мыны бастыразын туранын устиндеги баскыштан коруп турдым, жаанамды орө апарар куним келип турды.

Таайым эжикти бастыра чагыла турген оодып турды, эжиктин кюгы алдындагы илдирумезвинен чупчулып, устиндегизивен чупчыларга жедип браадарда, таадам бойынын болушчыларына айдып турды:

— Пожалуйуста, колына, будына согыгар, бажына десе сокпогор...

Эжикке коштой стенеде јанысла баш баткадый кичинек көзнөк болгон, онын шилизин таайым оодо согуп ийди.

Јаанам оноор тап эделе, шилизин оодып салган көзнөгөштөйг колын чыгарала, јанып кыйгырды:

— Миша, кудзайдыг учун мынаг баргын! Сени соккылап, кенедип салгылзар, баргын!

Таайым онын колына јалбак агашла согуп ийди, јаанам ол ло тарый отура тужуу:—Миш-ша, кач...—дейле, чалкойто јада тушти.

— Энеиди бе?—Таадам коркышту сыктап ийди.

Эжик ачылып, таайым кирип келди, је ол ло тарый оны күрекле балкаш чачкандый кирнестеден чачып ийдилер.

Аракы садачы 9й кижі јаанамды таадамнын комнатазына апарды, удаган јокто таадам да кирип, јаанама күүн-күч јок јууктап келди.

— Сөбгиг бүдүн бе?

— Ох, сына берген ошкош,—јаанам көзпн ачпай, айтты.—Оныла нени эттигер, оныла?

— Токтозоиг!—таадам кату кыйгырды.—Мен ан эмтирим бе? Күлүп салганыбыс, сарайда јадыры. Мен онын бажына суу ургам... Чугулчы ла база! Кемди уктап бүтти не?

Јаанам онтол ийди.

— Мен тудучы кижяге ийгем—сен албадан ла!—Таадам јаанамнын тбжөгине отурып јадала айтты.—Бис экүни энебис базарлар өшнбис јеткелекте базарлар!

— Сен ологро бастыразын берип ий.

— Варварага нени беретен?

Олор удаан куучындаштылар: јаанам комудалду араай, таадам десе ачынып, табыштандыра куучындады.

Онын сонында јаан оосту коркок, кичинек карыган эмеген келди; онын алдындагы сагыды тыркырап турды, балыктын оозындай, ачык оозы јазар үстиндеги эрди ажыра курч тумчугы көрүп турды. Онын көзи көрүнбес болды; ол колында кандый да туунчектү, јук арайдан базып клеетти.

Јаанамнын өлүми келген туры деп бододым; мен ого тап эделе, бастыра чагымла кыйгырдым:

— Мынаг кедери бар!

Таадам мени чебер эмес тудала, туранын үстине апарып салды...

VII

Таадамнын ла јаанамнын кудайы башка деп мен сүрекей эрте билдим.

Јаанам ойгонып келеле, орынына удаган отурып, бойы-

ның кайкамчылду чачын таракла тарап, тарактын тижине кара торкодый бир канча чачты кыстадып алала, бажын силкий тартып, жула тартып, мени ойгоспоско, шымыранып адылатан:

— Слерди аткайла база! Шлемирлерге слерге колтун¹ оору табылзын...

Ол чачын жүк арайдан жазап, жоон тулун эдип капшагай өрөдү, жүзин жетире жунбай, түргөй жуынала, кудайдын суринин алдына мүргүүрге барат, — онын бастыра санаазын жарыдатан эртен турагы мүргүүл мынан ла башталатан.

Ол энчек жардын түзедип, бажын кайкайтып алала, Казанский кудайдын энезинин тегерик чырайын жаар эркелү коруп, крестенип, шымыранып туратан.

— Кудайдын жакшкык энези, быйанынды күнге жетирзег, энебис!

Жерге жетире бажырып, оноң араай түзелеле, катапла тыгыда шымыранатан:

— Сүңчилү жадын жетиретен жап-жараш чырайлу, чечектү яблоня!

Ол кажыла эртен тура сайын мүргүүрде, мактайтан жаны састорди таап алдатан, мен бу састорди угарга жылбиркеп, оны молитвазын жаантайын кичееп угатам.

— Тегеридети менин агару жүрегим! Менин корычым ла куйагым, алтын күним, кудайдын энези, ачу-коронноң корулазаң, кэмди де база мени де тегин жерге өөркөтпө.

Ол жинт боло бергедий, кара күзи күлүмзиреништу болуп, уур колыла араайын катап крестенип турды.

— Исус Христос, кудайдын уулы, меге, киливчекчиге, энезинин учун быйанынды жетирзег...

Онын молитвазы акафист болуп, бастыра жүрегинең чындыкту мактаганы болгон.

Ол эртен тура удаан эмес мүргүйтен, таадам жалчыны тутпай бартаң учун самоварга чайды жаанам азын туратан, таадамнын тургускан өшп аанынча жаанам чайды белетеерине оройтыза, таадам удаан ачывып, адылыш туратан.

Ол кезигинде жаанамнан эрте ойгонып алала, туранын үстине чыгып, оны мүргүл турганын коруп, жука, кара эрдин тыргыйтып алган, бир канча өйгө оны шымыравганын угуп туратан, чайлап отурап тушта арбанатан?

— Канайда мүргүйтенине сени, тенекти канча катап үрөткөм, сен десе базала бойындыяны балырап жадың, еретица! Сени кудай канайып чыдажып угат не?

— Ол билип ийер, — жаанам карузын бүдүмчилү берет. — Ого нени де айтсан, ол билип алар...

— Каргаткан чуваш! Эх, слерлер-р.

¹ К о л т у н — баштыг герезинин оорусы. Бу оорудаң чачтар жапшыныжып калат.

Жаанамныг кудайы кере тўжунеле оныла кожо болотон, ол керек десе кудай керектинде тынду немелерге де айдып отратан. Улустар, ийттер, куштар, адарулар, ёлбндёр дё— кичозы кудайга женил багып турганы меге жарт болгон, уудай жердин устиндеги немелерге бастыразына тўп-тўиси жуук та болгон.

Бир катап аракы садачы ўй кижининг жылбындууш, тўдундий кўгёлтирим, алтын-баш, бастыра двор сўўйтен, сўмелў, тамзыксақ мыйы садтан кара баарчык экелди, жазнам кыналган кушкашты айырып алала, мыйга айдып турды:

— Сен кудайдан коркыбай жадын, шокчыл шлемир!

Аракы садачы ўй кижиле дворник бу сўскў каткырып турдылар, же жаанам ологорго зчурканып кыйгырды:

— Малдар кудайды билбес деп бодон турыгар ба? Комудалы жоктор, оны кандый ла тындулар слердег коомой билип турган эмес...

Семирип калган кувукчыл Шарапты жаанам жегип, оныла куучындажып туратан:

— Кудайдыг ишчизи, сен не кувуккан, а? Сен карыган...

Ат тын тынып, бажын булагдадып турды.

Же ондый да болзо, жаанам кудайдыг адын таадам чылап коп адабайган. Жаанамныг кудайы меге жарт та, коркымчызы жок то болгон, же онын алдына тўгундеерге жарабас болгон,— уйатту. Мен онын сурекей уйалатам, онын учун жаанамачачанда тўгундебейтем. Бу ак санаалу кудайдаг кандый бир немени жажырдан болгой, жажырап кўуниг де келбес немедиц болотон.

Бир катап аракы садачы ўй кижиле таадамла ёркўжўло, оныла кожо ёркўшкў киришпеген жаанамды жамандап, адылып, айткылап, керек десе оны морковью адып ийди.

— Же, мениг сударыням, слер тенек ле база,— жаанам ого амырынан айтты, мен десе коркышту ачынала, шлемирден очым аларга санандым.

Бу кўзи жок, ёки ёктў, течпек сары ўй киживиле неле ооруккайлада соготошын мен удаан санандым.

Журтап жаткан журт улустын ортозындагы жўрўмни мен корўп, ологор бойы бойлорына ёркўшкўн учун очин алгылап, кискенич куйругын кескилеп, ийттерин корондоп, пўтўктерин ле такааларын ёлтиргилеп, ол эмезе тўнде ёштўзивиц погребивиле кирип алала, ондо капусталу ла огурчынду каткаларына керосин ургылап, бочкодон квас агызып туратандарын билип туратам, бу бастыразы меге жарабай турды, кандый бир коркымчылу неме саванып таац аларга керек болгон.

Мен сананып таап алдым: качан аракы садачы ўй кижиле погребке кире берерде, погребтинг ажигин жаап, замоктойло, онын устивиле ёнжелеп ийеле, онын сонгында ключти тураныц

жабытызывынг эсти жаар чачып ийеле, жазымнын калаш быжырып турган жерине кухняга жүгүрүп келдим. Менин сүгүнип турганымды жазнам ол ло тарыйын айлап болбоду, же билип ийеле, алакандайтан жериме мени алаканла, таажыла двор жаар чыгара тартып экелеле, жабытгынын үстиндеги ключке ийди. Жазымнын кылыгына мен кайкап, ключти унчукпай алып береле, двордыг толыгына жүгүрүп барып, ол жодогы аракы садачы үй кижини жазнам канайда божодын турганын, база олоор канайда вак каткырышкылап дворло клееткендерин анан көрүп турдым.

— Сен мен,— аракы садачы үй кижини эттү-канду жүдуругыла меге кезетти, же онын көзи жок ошкош чырайы жакшынак күлүмзиренип турды. Жазнам дезе менин житкемнен тудуп, кухняга экелеле. сурады:

— Сен ненин учун мынайда эттин?

— Ол сени морковьюло аткан...

— Анайдарда, сен менин учун ба? Ондий! Мен сени печкенин алды жаар чычкандарга таштап иер болзом, ол тушта билнерин! Кандын адаанзак,— куук жаар көрзөгөр, онок башка эмдила жыйыла берер! Таадана айдып берзем,—ол сенин теренди сыйырып берер! Тураныг үстине барып, кннганы үрен...

Ол кере тужинеле мениле куучындашпады, энирде мургуурден озо, менин төжөгиме отурала, ундылбас сөстөрдн жарт айтты:

— Же, Лёнька, балам, сен жаан улустын керегине киришпе! Жаан улустар үрелып калган; олоор кудайга ченеткен, сен дезе эмди тургуза ченетпеген,— бала санаанла жүргин. Сенин жүрегине кудайдын табарарын саккы, сенин керегинди ол коргузин, сени бойынын жолына апарар. Билдин бе? Кем неле буруланза,— ол сенин керегинг эмес. Бис эмес, кудай жаргылаар.

Жазнам унчукпай барды, тазымайын жытап алала, онг козиле сыгалап, кожуп айтты:

— Кудай бастыразын билбес пе?— Мен кайкап сурадым, ол дезе карузын араан база кунукчылду берди:

— Бастыразын билген болзо, мындый коп жарабастарды улус, айса, этпес эди. Ол өрөкөн, байла тенериден бис жаар көрүп-көрүп тура, кезик биде ыйлап-сыктап: „Менин улустарым, кайран менин улустарым! Ох, слер меге кандый ачымчылу!“—деп турган болор.

Ол бойы ыйлап ийеле, көстин жажын жаагынаг арчыбай, толык жаар мүргүүрге сала берди.

Онон бери меге онци кудайы жуук та, жарт та боло берди.

Кудай бастыра жерде бар, бастыразын башкарып, бастыразын көрүп, улустын жастыра керектерине акчек болу-

жын жетирип жат деп таадам мени үредип айдып туратат, же ол мүргүгенде, жаанам чылап мүргүбейтен.

Таадам эртең тура, толықтагы кудайдын сүринин алдына турардан озо, удаан жунунун, онын соңында эптү кийини алаала, сары чачын жаап тарап, сагалын түзөдүп сыймайла, бойын күскүдөй көрүп, чамчазын түзеде тартып, жилеттин алдындагы кара косынказын жаравдыра жаайла, жакынып турган чылап чеберленип, кудайдын сүри жаар баратат. Анын көзине түгөй тактанып будагына ол тудушла турала салдат чылап колын сын кууустыра тудуп, бажын томон эдин алаала, мнвут кигези унчукпап туратан.

Онын соңында чичке бойы тү: турала, айдатан:

— Аданып, уулдын агару тынынын ады учун!

Бу сөстөрдүн кийининде комнатада керек десе чымындар да чеберленип шуулап турганды аңылу тым боло берди деп меге бодолотон.

Ол бажын канкайтып, алгын өндү сагалы түс болуп, кабагы өрө көдүрилип калган, урокто суракка берип турган чылап молитваны жарт кату үнле кычыратан.

— Тегин жерге жаргычы келер, кажызынын да керектери жарталар...

Бойынын төжине араайын жүдуруктап, кату сурап турды:

— Жапыс сесе килинчекке кирдим, — менин килинчегимнен жүзүңди туура өтсөн...

Сөстөрдү жарт айдып, „Жандап жадымды“ кычыратан, онын он буды мүргүлүге жомон епкедй таркыражып, ару жуунак бойы кудайдын сүри жаар тартгынып, өзүп, база тамла чичке, каткак болуп браатканды, кату сурап турды:

— Кижинин тынын корулаптан кудайды талкан кудайдын энези, көп жыга токунубой турган жүрегимди токунат. Бастыра жүрегимнен сесе мүргүп турум, кудайдын энези, болушсан!

Көк көзүндө жашту, тын үнденип кычырат:

— Керектин ордына мени мүргүлүл жөндөйт, мени актап турган керектен менен некебел!

Ол эмди, колын таркыражып, улам сыйын кресттенип, сүзүп турганды бажын кекил туратан, онын чынырууну да ыйламышырап турган үни угулатан. Сагында мен синагостордо¹ болуп, тыным еврей чилеп мүргүгөңүн билеп алдым.

Самовар (шод) узак шуулап, ажып комнатада творогту арыш лепешанын изү жыды жытанып, ажанар күнүнм келип турды. Жаанам кебин жуурып, печкенин жаагына жөлдөйип алган, пол жаар көрүп улу тынып турды, сядтан козноккө күнүн сүгүнчилү чогы тийип, агаштарда чалын жалтыражып, эртең турагы кей укропло, бороготло, быжып браат-

¹ Синагог — еврей улустын церквези.

кан яблоколо ытанып турды, таадам десе эмдиге жетире жайканып, мўргўгенче болды:

— Јўрегимди токунат, чинем чыгып, каргатырдым.

Эртен турада ла эгирде кычыратан мўргўулди мен басты-разын билип, таадам жастыра ол эмесе бир де сўс болзо, божодор бо, жок по деп лаптап угуп турдым.

Онызы каа-жаала болуп туратав, мен сўс божотконьна ту-душла тын сўгўнетем.

Таадам мўргўп божойла, жакшылар ба?—деп мениле ба-за жаанамла эзендешти.

Бис бажыра, оной столго ажанарга отурдыбыс. Бу туш-та мен таадама айттым:

— Бўгўн сен „жендеп жат“—деп сўсти айтпай, божоткон!

— Тогўндеп жадын ба?—ол токунабай, бўдўмчи жогынан сурады.

— Божоткон! Мындый болор керек: „Менин жандаганым оскўлорин жендеп жат“. Сен десе „жендеп жат“ деп айтпаган.

— Ме бу!—ол кўзиле бурулу тиилдеди, тын ўнденип айтты.

Онын соғында бу коргўзўнниг учун ол мененг кандый бир немеле ўчин алар, же онын эп жоксынып турганын кў-руп, мен сўгўнип турдым.

Бир катап жаанам кокырлап айтты:

— Адабыс, сенин мўргўп турганынгы кудайга угуп оту-рарга, байла, эрикчеев болор, сен тудушла жаньсла сўсти канча-канча катап айдын жадын.

— Бу не дегени?—таадам ачынып, чўйў айтты.—Сен не-ни айдазын?

— Сен кудайга бир де сўсти бойынниг јўрегиннен ка-чанда сыйлап бербей турганды айдып турым.

Ол кызарып, отурган отургужьна силкинип, секирин ийе-ле, жаанамнын бажьна чьнавы чачала, чыгырууш ўниле айтты:

— Карьган кўрмўс, мынаг кедери јўр!

Кем де чьдап болбос кудайдын кўчи керегинде де таа-дам меге куучьндаганда, озо баштап онын кату кылык-жа-ны керегинде айдатан: улустар килинчек этсе—сууга чўн-дирер, база катап килинчек этсе,—олордын городторын оо-дып, чачьы, ўртўп салар; вот кудай улусты торолоп, оору-јоболду јўрзья деп кыйнап салган, ол жаантайын јер ўс-тянде—улду, килинчекке киргендерге камчы болуп жат.

— Кудайдын законьн укпай, бузуп турган кандыйла не-ме ачу коронло база ўлўмле кыйналар!—ол чичке сабарь-нын сўўгиле столды токулдадып, јартап айдып турды.

Меге кудайдын кату жан-кылыгына бўдерге кўч болды. Таадам мени кудайдан коркьзын деп турган эмес, бойынан

коркыдып аларга бастыразын төгүндөп турганын мен сезип турдым. Мен ошон сурадым:

— Мен сеге уккур болзын деп, сен мына айдып жадын ба?

Ол карузын онойдо ок берди:

— Меге уккур болзын деп айтпай база! Сен укпакка турган ба?

— Жаанамды десе канайып?

— Сен ого, карыган тенекке, бүтпө!—деп таадам катуу уретти.—Ол бала тужыван ала тенек, бичяк бялбес, санаазы жок. Бу улу керектер керегинде ол сениле куучындашпазын деп, мен ого жакшырым! Меге карузын бер: ангелдерде де кавча чин бар?

Мен карузын берип, сурадым:

— Чиновниктер дегени кемдер ондый?

— Айлап болбой жадын!—Ол көзүн жажырып, күлүмзүренеле, ошон эрдиле таптанып, куун-куч жок жартап антты:

— Кудайга бу киришпес неме, чиновниктер,—ол улус ортозында болот. Чиновник закон жийчи, ол закондорду жүдүп жат.

— Кандый закондорды?

— Закон дегени бе? Закон—ол жан,—деп санаалу, курч көзи суркурап, таадам күнзиреп омок айтты.—Улустар жадып—жадын жөптөждилер: мынайда этсе, торт болор, мыны бойыбыска жан эдип, закон ло ээжи эдип, тургузарыбыс! Темдектезе: балдар ойноорго жуулышканда, ойынды канайда өткүрөтенин жөптөжип жадылар, же, бу жөптөшкөндөри закон болуп жат.

— Чиновниктер кем?

Чиновниктер десе баштактарга түней, велеле, бастыра законды бузуп саладылар.

— Ненин учун?

— Же, сен мыны айлап болбозың,—ол кебин жууруп айдала, катапла жартап айдат:

— Улустың бастыра керегин кудай башкарат! Улустар бирди керексизе, ол десе өскөзүн. Кижинин эткен неле немези бек эмес. Кудай үрүп ийзе, бастыразы тоозын болуп, уча берер.

Чиновниктер керегинде сураарга менде көп шылтактар бар болуп, ченеп сурап туратам:

Тукү Яков таайым кожондойт:

Агару ангелдер—кудайдын чиндери,

Чиновниктер десе,—көрмөстүн жалчызы.

Таадам сагалын алаканыла өрө көдүрүп, оны оозына сугала, көзүн жумуш ийди. Онын жаагы тыркыражып турды. Ол билдирбенин каткырып турганын мен билдим.

— Яшка ла сени будыгардан буулайла, сууга салар бол-

зо!—ол айтты.—Бу кожонды ого кожондоорго жарабас, се-ге де укпаска кырк. Бу—кулугурлардын коқыры, расколь-никтер ле еретиктер сананып талкандар.

Ол санааркап калган, мени ажыра кайдаар да көрүп, араанын чойуп айтты:

— Эх, слер-лер...

Таадам кудайды улустан казыр база бийик эдип тургу-зып та турза, же оны ла ого агаруларын бойынын керекте-рине жаанам чылап кычырып туратан. Кудайга жарагандар агаштарла, городторло жүрүп, улустыг жүрүм-жадынына жак-шы жетирип, ологорго жууктагылап, ологордын керектерине ки-ришкилеп те турган болзо, жаанам Николайдан, Юрийден, Фролдон ла Лаврдан өскө кемди де билбей тургандый бол-гон. Таадамнын агарулары бастыразы кыйнаткандар болгон, ологор чалуларды агтарып, римский каанла удурлашкандар, онын учун ологор кыйнатырып, отко куйдартип, терезин сый-ыртып туратандар.

Кезикте таадам саянатан:

— Бу тураны беш те жүске садарга кудай болужатан болзо, Никола-угодникке мен мүргүүр эдим.

Жаанам каткырынып, меге айдатан:

-- Ого, карыган тенекке, Никола тура садарга болужар болор,—ондо, Никола-адабыста оног өскө жакшы керек жок эмей!

Менде таадамнын святказы¹ узак өйгө болгон. Святцада таадамнын жүзүн-жүрүлөп бичигени бар болгон. Ондо Иоа-ким ле Анванын кунине одоштой түс букваларла, кыскал-тым червилала: „Быйанзактар түбектен айырыды“,—деп би-чип салган болгон.

Ол „түбекти“—мен билетем: тескери жаг-кылыкту болуп бүткен балдарын ол азырап аларга, ростовщик болорын туй-кайын баштап, улустарга акча берип, кийим жууп турган. Оны кем де угускан, бир катап түнде полиция тинтирге келди Улу көлзөөн болгон, же бастыразы кем жок болуп божоды, таадам күн чыкканча мүргүйле, эртең тура бу сөс-төрдү святцага менин көзимче бичиген.

Ужинен озо ол мениле псалтирь, часослов эмезе Сврин Ефремниг уур княгазын кычыратан, ажанып алала, катапла мүргүүрге туратан, энирдинг тымында кунукчыл сөстөр удаан угулатан:

-- Улу санаалу, өлөтөн тыны жок каан, сеге нени ле экелзем, ол эмезе сеге нени ле этсем... Кандыйла санаадаг бисти аргадазан... Кудай, мени кезиктеринен айырып ал-зан... өлөргө жетире ундылбагадый көстинг жажын бер...

¹ Святцы — айлардын ичиндеги күндөрдүн тоозына келиштире болупкен он эки лист чаазын, кажыла квадратта агарулардын сүр-лери ле ологордын азы-жолы бичилген.

Жаанам тудушла айдатан:

— Ой, мен бүгүн кандый арыгам! Байла, мургубей уйуктаар болорым.

Таадам мени церквеге суботтор сайын—түнде мургуурге, байрамдарда—түштөн кыйганда мургуурге апарып туратан. Храмда да качав кандый кудайга мургуйтенин: абыс ла дьячоктын кычырып турганы—бастыразы таадамныг кудайына мургуитени деп, кожончллар дезе жаанамдыйына мургуу жадылар деп, мен ылгаштырып туратам.

Бала тужында кудайларды ылгаштырганымды кату айдып турганым жарт; онойдо ылгаштырганым жүрегимди токуналы жогынан эки башка бөлүнгени санаама кирет, же таадамныг кудайы мени коркыды, оны көрөр күүним жок болуп туратан; ол кемди де сүзбей, бастыразыныг кийинивен кату айкап, озо баштап кижинин жаман кылыгын, чугулчызын, килинчектүзүн бедиреп, көрүп жүрөтөн. Онын кижиге бүтпези, улус ого жаман таштаарга жалынып келзин деп тудушла сакыганы ла кыйнаарын сүзүитени жарт болгон.

Ол күндөрдө кудай керегинде санангамым мениг жүрегимниг эн артык курсагы болуп, жүрүмниг сыранайла жакшызы болгон, жадын-жүрүм керегинде санангамым бойынныг катузыла, жаманыла мени жескиндирип, эриктирип, жагысла-йөркөтүрөтөн. Мени айлаңдыра курчап турган неле немелердинг ончолорыныг сыранайла жакшызы ла жарыгы кудай болгон, —жаанамныг кудайы бастыра тындулардыг эрке нөкөри. Жакшы санаалу кудайды таадам канайып корбой турган болотон?—деген сурак мени амыратпаганы жарт.

Мени оромго ойноорго бажотпойтондор, менин учун дезе оны көргөмдө, каланы кижидин бөлүп, жаантайын өөн-бөкөнниг бурулузы болуп калатам. Менде нөкөрлөр жок болгон, айылдаштартын уулчактары мени өштөп туратандар: олар мени Каширин деп атаганда, меге жарзбай туратан, олар дезе билди алза, бойы бойлорына ошон до тын кыйгыратандар:

— Кашей Каширинин балазынын балазы чыгып келди, көригер!

— Оны согыгар!

Ошон согуштан айдатан.

Менин күчүм жаанамым ла согуш та элчил болгоным, —жакымнан эмес болгоним. —мыны тудушла меге табарып турган өштүлөр бончотон айдыжатандар. Же ондый да болзо, уулчактар мени тудушла согуш туратан, мен айылыма тижип калган тумчукту, жарылып калган эриндү ле жүзимде көктү, кишимде, им жүртылып, тоозыга уймалып калган келип тургам.

Жаанам мени коркыганду уткыйтан:

— Не, кулугур, базала согушкан ба? Же бу мындый не

болды, а? Сени мен кол бажына тоголодор болзом...

Менин жүзимди жүнүп, көк жерлериме састыг бодяга! деп өлбөнүн ле жес акча салып, айдып туратан:

— Же сен тудушла не согужадын? Айылыгда јобош, оромдо дезе неге де тўғей эмес! Уйалбас. Таадана сени божотпозын деп айдар болзом...

Таадам менин көгүрүп калган жерлеримди көргөндө, качанда адылбайтан, жаңысла кыркырууш үниле айдатан:

— Базала медальду келдиг бе? Сен, Анека-жуучыл, тышкары, жүгүрерим деп санаба, уктыг бы?

Оромдо табыш јок болгондо, менин оноор барар да кууним келбес болгон, је качан балдардын сүгүнчилү табыжын уккамда, таадамнын токтодош салганына көрбөй дө, двордош жүгүрө беретем. Көгүргөн дө тижиген жерлер мени бөркөтирбейтең, је оромдогы ойноп турган уулчактардыг кату кылык-јандары мени чугулдандырат. Качан олор йиттер ол эмезе пөтүктер корондогондо, кискелерди согуп, еврейлердин эчкилерин сыдырганда, эзирик тиленчилерле базаак санаалу „Игоша, өлүм карманда ла“ берншикилегенде, мен чыдажып болбојтом.

Ол койдын терезинен эткен уур тонду, саргарган сөккир жүзинде кату түктү, бийик сынду, каткак кижн болгон. Ол энгейип, бойынын будынын алдындагы јер јаар унчукпай лаптап көрүп, санбашка јайканып оромло базап жүретен. Онын курукчыл кичинек көстү күлердий жүзи мени коркыдатан, — бу кижн сүрекеј јаан керекте туруп, нени де бедиреп јаткан болор, ого чаптык этпес керек деп санажып туратам.

Балдар онын кийининен жүгүрижип, онын энчек јардына ташла соккылап туратан. Олорды ла соктырган јеринин оорунканын узак сеспей турган чылап ол баратан, је токтој тўжеле, јелбер бөрүктү бажын көдүрүп, чугулдангавынан бөрүгүн түргөн түзеделе, јаныла онгонгондый ајыктанатаң.

— Игоша, өлүм карманда! Игош, кайдаар браадын? Көргив, өлүм карманда! — балдар кыгырыжатаң.

Ол колыла карманын тудуп, онын сонинда кәпшагај бөккөйлө, јерден таш, болчок агаш, кургап калган болчок балкаш алала, узун колыла эби јок адып, јаман сөсле чугулданатан. Ол ачынганда, тудушла уч јаман сөс айдатан, — бу јанынан балдар онон айдары јок артык болгондор. Кезакте олордын кийининег аксандап сүрүжип туратан; узув тоного жүгүрерге чаптык болуп, ол, кургак будакка тўғей, кара колыла јерге тайанып, тизезине јыгылатан. Балдар онын мыкынына ла белине ташла соккылап, јалтанбастары дезе јанына жүгүрүп келеле, ууштап экелген тоозынды онын бажына уруп йеле, кача беретендер.

Оромнын уур, айса, онон до уур, өскө алынганым ус Гри-

1 Бодяга — бу өлбөлө улус ревматизмди ле тижикти эидейтендер.

горий Иванович болгон. Узун сынду, жакшы бүдүлү, унчукпас ол торт сокорлоноло, суранып базып жүргөн. Оны карыган кичинек эмеген жединип жүрди. Көзүктөрдүн алдына токтоп, ол тудушла кайдаар да туура көрүп алала, чынырууш унеле чөйө айдатан:

— Оскүс-жабыс соккор кижиге кудайдын учун неин-неин берзегер...

Григорий Иванович десе унчукпайтан. Онын кара очказы туранын стенизи жаар, көзнөк жаар, удурат өткөн кижинин жүзине көрүп, өткүрө будукталып калган колы барбак сагалын сыймап туратан, эрди тын боктолип калган болгон. Мен оны тудушла көрөтөм, же боктолип калган оостон качанда табыш укпайтам, карыганнын унчукпай турганы мени былча базып тургандый болды. Мен ого жууктап болбойтом, жанына качанда келбейтем, ошто кайра оны көргөмдө лө, айлым жаар жүгүрүп, жаанама айдатан:

— Григорий оромдо базып жүри!

— Чын ба?—Ол токуналы жогынан ачымчылу кыгыратан: — Ме, жүгүрүп барып, ого бер!

Мен калас ла чукулду мойноп туратам. Анайдарда ол бойы каалганын ары жаны жаар барып, тротуарда турала, оныла удаан куучындажып туратан. Григорий күдүмзирене каткырынып, ас куучынданып туратан.

Кезикте жаанам оны кухняга кычырып элалз, чай ичирип, азырап туратан. Ол канайдада бир катап менин кайда болгонымды сураган. Жаанам мени кычырган, же мен качып, одынын ортозына жажына бергем. Ого мен жууктап болбойтом,—меге онын алдына турарга уятту болгон, жаанама база уятту деп мен билгем. Бирле катап жаанамла экү Григорий керегиаде куучындашканыбыс: жаанам оны каалганын ары жанына уйдежип салала, бажын энейтип алган ылап, дворло араай келип жаткан. Мен ого жууктап келеле, онын колынан туттым.

— Сен омон не качып, жүгүрүп тууру?—Ол араай сурады.—Ол сени сууп жат, ол жакшы кизи ийне...

— Таадам оны ненин учун азырабай жат?—мен сурадым.

— Таадаг ба?

Ол токтой береле, мени бойына жаба тудуп, араайынагайтты:

— Менин сөзимди ундыба: бу кизи учун кудай бисти кыйнаар! Кыйнаар...

Ол жастыра айтпаган: он жыл өткөн сомында, качан жаанам үргүлжиге токунай берерде, таадам бойы городтын оромдорула жүрүп, көзнөктин алдына базып келип, ачымчылу сурайтан:

— Менин жакшынак поварларым, бир болчок пирог берзегер, меге пирожок берген болзогор!—Эх, слер-лер р...

Алдындагызынан овдо кижинин жүрегин токунатырбас
жанысла чөйө эйдар ачу корон сөзи арткан:

— Эх, слер-лер-р...

Игоша ла Григорий Ивановичтег башка Ворониха деп
гой кылыгашту үй кижини көргөмдө, мени былча баскан-
дый болуп, оромнон качып туратан. Байрам тушта ол жап-
жаан бүдүлү, самтырап калган, эзирик, будын жерге тий-
дирбей тургандый, булут чылап, жылып, кандый да санбаш-
ка базытла басып, жой кожон кожондоп браадатан. Ого уду-
ра клееткен бастыра улус туралардын каалгаларына, толык-
тын кийини жанына, лавкаларга кирип, оной жакынгылап
туратан, ол ором жалмап клееткендий болотон. Онын көгө-
рий калган жүзи куук чылап тостойып, жаан боро көзи кор-
кымчылу ла каткымчылу болуп, тазырайып калатан болгон.
Кезикте ол ыйлап-сыктап туратан:

— Менин балачактарым, слер кайда?

— Бу не?—деп мен жаанамнан сурадым.

— Сеге билерге жарабас!—ол куун-күч жок карузын бе-
ретен, ондый да болзо, кыскарта айткан: бу үй кижиян
эра бар болгон, Воронов деп чиновник, ол оной до бийик
жамы элар кууни келерде, бойынын уйин бачальнигине са-
дып ийген, начальник десе оны кайдаар да апарган, онын
учун ол үй кижияйылына эки жыл жатпаган. Качан ол жанып
келерде, онын балдары—уулчак ла кызычагы—өлгилеп, эри
казынанын акчазын ойнотырып ийеле, түрмеде отурган эм-
тир. Эмди ол үй кижиячу коронго чыдажып болбой, аракы-
дап, чалчып турганы ол. Кажыла байрамдарда эниргеря оны
полиция апарып туратан...

Жок, айылда отурганы тышкары жүргенинен артык бол-
гон. Анчадала, түштөн кыйгаанда, качан таадам Яков таай-
ымнын мастерскойына барганда, жаанам десе көзүнөктин жа-
чына отурала меге күүизиреп угар чөрчөктөр, историялар
айдып, менин адам кереганде куучындап турганда, сүрекей
жакшы болгон.

Жаанам мыйдан айырып алган кара баарчыктын сынык ка-
надын кезип, тиштеп үзүп салган будынын ордына десе эп-
тү агаш жазан, кушты эмдеп алала, оны куучындаарга үрет-
кен. Бүдүн частын туркувына клеткенин алдында көзүнөктин
жаагына жолонип алган туруп—жакшы санаалу, жаан андый—
үнгүр үнеле кара кушкашка айдатан:

— Же, баарчыгашка каша керек!—деп сура.

Кара баарчык, тегерик юмористтин тирү көзүле оны туу-
разынан көрүп, клеткенин жука түбин агаш будучагыла
токулдадып, мойынын чөйбөлө, иволга чылап сыгырып, сой-
каны, күүкти өткөнип, кяске чилеп маараарга албаданып, ийт
чилеп улуз турды. Же кижия чилеп куучындап болбойтон.

— Же сен баштаканба?—жаанам ого кату айдыл турды. — Баарчыгашка кашачак керек деп сен айтсан.

Жумду кара обезьяндый баарчык жаанамнын сөстөрине түней нени де кулакты тундыра кыйгырып турды, — жаанам сүгүнчилу каткырып, кушкашка сабарыла тарааннын кашазын берип айдат:

— Мен, сени шлемирди, билерям; сен төгүндө кылынып жадын — бастыразын эдип ийерин, бастыразын билеринг!

Чындапта жаанам кара баарчыкты үредип алган: бир канча өйлөр өткөн кийинде, кашаны жарт суруп туратан, жаанамды көрүп ийгенде: жакшы ба дегенине түней нени де чөйөтөн.

Озо баштап ол таадамнын комнатазында илип салган туратан, же удабай таадам оны биске, тураныг үсти жаар сүрүп ийген, ненин учун десе кара баарчык таадама өткөнтөнине үренип алган болгон; таадам мургүсөндө сөстөрдү жарт айдатан, кушкаш десе воскодый сары тумчугын клеткенин агаштарынын ортозынан чыгарып, сыгырап туратан;

— Тью, тью, тью-иррь, ти-иррь, тя-я-рь, тью-уу!

Таадам тарынды, бир катап ол мургүзүрүн токтодоло, буудын жерге тееп, атыланып кыйгырды:

— Оны, көрмөсти кедери апарыгар, оянг башка өлтирерим!

Айылда кичи дилбиркегедий көп немелер, көп ойындар болгон, же эрикчесен тыныжымды кажы бирде бууу алып, бастыра бойымды кандый да уур неме тыгара базып тургандый болуп, терең ороло чылап көрөрүмдү, угатанымды ла бастыра сезимкейимди жылытып, сокордый ла жарымдай өлүмгактий удаан жүрөтөм...

Таадам Канатный оромдо өскө тура садып алала, аракы садачыга туразын кенетийин садып ийди; Канатный оромнун жолун таш салып жазабаган, бөлгө туй өзүп, ару, табыш жок, чике жалан жаар чыга берген, база ол ором чоокырайта будуп салган кичинекей турачактарла тыгылып калган болгон.

Жаны тура алдындагызынан артык жазалду, жакшынак болды; онын фасадын кызыл күрөң будукла будуп салган; ондо уч көзүктүн чанкыр ставнязы ла туранын үстинин көзүктүн клеткелеп салган бир кат ставнязы жарыдылып турды; жабынтыны сол жагынан вязь ла липанын койу жажыл жалбырактары жараштыра бүркөп салган. Садта ла двордо, өңөттийин жажынып ойноорго өткендей көп жакшы жерлер бар болды. Сад жаан эмес те болзо, же жакшы болды; онын бир толыгында ойнойтон ойынга түней кичинекей мылча турды, база бирүзүндө десе жаан, терең оро болды; ол баргазла туй өзүп калган, онын азындагы күйгөн мылчанын жаан турундары көрүнип турды. Садтын сол жагында Овсянников деп

полковниктин ат кажаганы болгон, оң жанында—Бетленг-
тян постройкалары; онын учы сүт садачы Петровна деп
жоон, кызыл, тал табышту эмегеннин усадьбазына келип ток-
тогон; онын жөнөсө жакшы жабылган эски турачагынын эки
көзүнө терең жуукаларлуу ла ыраагында көк булуттуй агаш-
тарлуу жалаң жаар баштанган; жалаңда кере тўжинеле сол-
даттар баскылап, жүргилеп туратандар; күски күнниг кыйа
тийген чогына жыдалар жаркынды жалтырап турды.

Турада мен көрбөгөн улустар тыгыш толгылап калган
болды; төрдөгү кыпта сыны кичинеке, течпек уйлү военный
татар жатты; уйи эртен турадан энирге жетире кыйгырып,
каткырып, бай чүмдү гитарала ойноп, бийик, уягүр униле
өскөлөринең көп омок кожон кожондойтон:

Жаңыскан суугени—сугунчи эмес,
Өскөнү табарга керек!
Оны табарын бил.
Ол чын жолдо
Сени нагара сакыйт!
О-о, жакшы нагр-рала а!

Батпак сынду военный көзүнөктөң алдына отуруп, көк
чырайын бултыйтып, кандый да кыскалтым көзүн сүгүнчи-
лү андандырып, тудушла таңкылап, ийттин үнндий саибаш-
ка үнле ждиддеп туратан:

— Вух, вух-вух-хх...

Погреб ле та кажаганның үстине эткен жылу кыбычакта
уур неме тартатан эки извозчик жаткан—кызыл жөстөң эт-
кен подноско түңгөй жүстү, тил жок Степа деп жеендү кичи-
неке, ак сары чырайлуу Петр деп өбөгөн ле узун сынду, жар-
дак эмес Валей деп татар денщик болгон. Бу бастыразы
меге таныш эмес, жаны улус болгон.

Же мени анчадала „Жакшы керек“ деп чоло атту азыран-
ты кичи бойына тартты. Ол туранын кийин жарымында, кух-
няга коштой, сад ла двор жаар баштанган эки көзүнөктү
узун комнатада жаткан.

Ол ак чырайлуу, эки башка бөлүнгөн кара сагалду, күүн-
зек көстө, очкалу энчейип калган каткак кичи болгон.
Ол унчукпас, бары-жогу билдирбес кичи болгон, оны ажа-
нарга, чай ичерге кычырганда, тудушла айдатаң сөзиле ка-
рузын беретен:

— Жакшы керек.

Жаанам оны көзүнче де, ол жокто до онойдо ло адап ту-
ратан болгон.

— Лёнька, „Жакшы керекти“ чай ичерге кычыр! Слер,
„Жакшы керек“, не ас ажанып жадыгар?

Онын бастыра комнатазы меге таныш эмес гражданский
бичиктердин кепке базылган калың книгаларыла, кандый да
кайырчактарла туй тургузып салган болды; кайдала жүзүң-

јуур өндү суйук немелу шилдер, јестин ле темирдин кезинтилери, чичке тулку корголјындар тургылайтав. Ол, сары өндү сүрүк тере кыска тонду, чоокыр штавду, самтырап калган, бастыра боы кандый да јыды јаман будукка уймалыи калган, эртен турадан ала энирге јетире корголјын кыйылтып, кандый да јес неме јамап, кичянек бескеге нени де бескелеп, арзайыи кожондоп туратан, сабарларын өртөдип алала. оморды тургузала мендешту үрүп туратан, сүргүле-сүргүле стенедеги чертежтарга басып келип, очказын арчып, тус, чичке, саибашка апагаш тумчыгыла, чаазынга арайдан ла тийдиртпей, чертөжторды јытап туратан. Кезикте дезе кенетиини комнатанын тал ортозына ол эмезе көзнөктіи јанына турала, көзин јумуп, јүзин көдүрип, унчукпай, тым туратан

Мен сарайдыг јабынтызына чыгып алала, ачык көзнөктөи оны ајыктап, столдо спиртовой лампаныи куйуп турган кок одын, кижини каразымак сомын, үлтүрөп калган тетрадказына нени де бичигенин көрөтөи; очказы онын тош чылап соок ло көгөлтүрөи јалтырап туратан: каразымак бүдүлү бу кижини тармачы ижи мени јилбиркедип, канча частардыи туркунына јабынтыныи үстине тудуп туратан.

Ол кезикте көзнөктіи алдыва туруп алала, колын кийини јаар јажырып алган, чичкеле јабынты јаар көрүп туратан, је мени дезе көрбөи тургандый болотон, бу мени сүрекеи өөркөтирип туратан. Кенетиини стол јаар калыйла; энчейип, онои нени де бедирөп туратан.

Јакшы кийим кийип алган болзо, бай болгон болзо, мен онои коркыза, коркыыр да эдем деп санадым, је ол јокту болгон: чамчазыныи уужалып, кирленип калган јаказы күртүшкезини јаказыныи үстинде көрүнип туратан, штаны јамачылу ла кирге чоокрланып калган болды, јылангаш будында элеп калган туфля болгон. Јокту улус—коркышту эмес, јаманын јетирбезине јаанамныи оморго буурзак болгоны ла таадамныи јаман көрөтөи минызына мени билдирбезинен бүдүндирди.

„Јакшы керекти“ бистин јаткан турадагы улустардыи бирузи де сүубейтен; ол керегинде бастыразы шоодып куучындыжатавдар: военныйдын јардак үйи оны „ак тумчук“—деп айдатав, Петр өбөгөн дезе—аптекарь ла тармачы деп, таадам дезе—чернокнижник, фармазов деп айдатав.

— Ол нени эдип јат?—деп мен јаанамван сурадым. Ол кату айтты:

— Сенви кереган эмес; унчукпа, бил...

Бир катап мен „Јакшы керекти“ көзнөгине јууктап келеле, јүрексирегенимди јук арайдан токтодып, сурадым:

— Сен нени эдип јадыг?

Ол чочыгаандый селт эделе, мени очказыныи үстинеи

ажыра узак көрөлө, балулу, торсоп калган колын меге су-
вып айтты:

— Кир бери.

Онын комнатазына эжиктег эмес, көзнөктөг кир дегени
оны менин көзимде там бийик көдүрди. Ол кайырчакка
отуруп, мени бойунун алдына тургузып алала, тескеря ий-
дил, бойу жаар катап тартала, учында ла араайын сурады:

— Сен кажы жердин?

Онын анайып сураганы меге кайкамчылу болды: мен кух-
нядагы столдын жанына оныла коштой кўнине торт катап
отуруп тургам! Мен карузын бердим:

— Бу жердин кижизинин балазынын балазы.

— Ээ, чын—ол, бойунун сабарын көрүп, айдала, унчук-
пай барды.

Анаидарда мен ого жартап айттым:

— Мен Каширия эмес, Пешков...

— Пешков по?—деп ол такып жастыра айтты.— Жакшы ке-
рек эмтир.

Мени туура ийделе, туруд, стол жаар барып жада, айтты:

— Же, тым отур...

Калкышка каптырып алган болчок жести ол канайда эгү-
леп турганын аяктап удаан отурдум; капкыштын алдында-
гы картонго алтын кыбал тўжўп турды. Ол оны ууштап
алала, калын аякка уруп, ого банкадаг тустый ак тоозынды
кожуп, кара шилдег вени де уруп ийди,— аяктагы неме кай-
нап, тўдўндеп чыкты, ачкыл жыт жытанарда, мен жоткўрдим, ол
десе тармачы мактанганду сурады:

— Коомой жытанат па?

— Ээ!

— Ол ло! Мынызы, карындаш, сўрекей жакшы!

„Мактанып турган немезин!“—деп сананала, кату айттым:

— Коомой жытаып турган болзо, жакшы эмес...

— Чын эмеш пе?—ол көзин имдеп, тын ўнденип айтты:—
мынызы, карындаш, тудушла эмес, ошкош! Сен кажыкла
оноп жадын ба?

— Кажыкла ба?

— Ээ.

— Ойноп туратам.

— Керек болзо, кажыкка корголжын уруп берейин бе?
Согорго жакшы болор!

— Керексип жадым.

— Кажыкты экелип бер.

Тўдўн чыгып турган аякты ол тудунып, оны жагыс кў-
зиле көрүп, катапла мен жаар басып келеле, айтты:

— Мен сеге кажыкка корголжын уруп берейин, сен де-
зе онын учун меге келбе, жакшы ба?

Бу мени коркышту ачындырды.

— Мен тегин де качанда келбезим...

Ачынып калган мен сад жаар сала бердим. Оңдо таадам яблонянын тазылына оток салып, иштенип турды; кус болгон, агаштын жалбырактары тушкенинеги бери удаган.

— Же, агаш жиилекти кайчыла, — таадам меге кайчыны берип, айтты:

Мен оңон сурадым:

— „Жакшы керек“ неши эдип жат?

— Горницаны урөп жат, — ол карузын чугулду айтты. — Полды өртөп, стенеге жапшырган немени уймап, жыргып салган. Оны кедери барзын деп, мен айдарым.

— Онойдоло эдерге керек, — деп мен агаш жиилектин кургак корболорун кайчылаарга баштап, жөпсүндүм.

Же мен мендедим.

Жазшту энирлерде, таадам айылынан сала бергенде, жаанам бастыра улусты чай ичерге кухняга кычыратан. извозчиктерди, деңшикти, көп сабазында омок Петровна келип туратан, кезикте турада тудушла жадып турган жардак уй кижиде келетен, жаантайын печкенин жанында, толықта, „Жакшы керек“ унчукпай кыймыгы жогынан туратан. Тили жок Степан татар кижиде кожо көзөр ойноп туратан, Валея көзөрлө тили жоктын жалбак тумчугына согуп, айдатан:

— Жетире көрмөс!

Петр өбөгөн жаан болчок ак калаан ла балкаштан эткев жаан банкага варенье экелеле, калашты ооктодо кезип, оморды вареньеле жараштыра сүртеле, алаканна салып, жабыс бажырып, бастыра улуска үлөп беретен.

— Күндүлөп турум, ягер! — ол эрке сурайтан, качан оңон ооктодо кескен калашты алгылаганда, ол бойынын каразымак алаканын лаптап арыктайтан, оңдо вареньенин тамганын көрөп ийеле, оны тилиле жалап ишетен.

Петровна шилде вишневый аракы экелетен жардак барыня дезе кузук ла конфет экелетен. Жаанам сүүитен күндүлөш башталатан.

Кажыкка корголжын уруп берген учун меге келбе деп „Жакшы керек“ айткан кийининде, бир канча өй өткөн соңында, жаанам оңдой күндүлөш өткен. Күски күннин жаажы жаап, салкын согуп, агаитар стенин будактарыла тырмап, шуулап турды. Кухняда жылу, ару жакшы болгон, оңчозы канайылта эрке, тым болгылап, бойларына жуук отургыладылар жаанам дезе чөрчөктөрдиде бирүзи бирүзинен артык эдип, улай-делеи айдып турды.

Кичинек тала лампанын алдына жарыдылып турган улус жаар жаанам эгейип, печкенин тууразындагы тепкижине будыла тееп алган печкенин кырында отурды, ол ачынганда, тудушла печкенин үстине чыгып жада, жартап айдатан:

— Меге үстинег айдар керек, — үстинен торт болор.

Мен онын будынын жанына, печкенин жалбак тепкижинде „Жакшы керектин“ бажына жуук отурдым. Жаанам жуучыл Иван ла ээн жерде жангыскан жаткан Мирон керегинде жакшы история табыланып куучындады:

— Таштый кату, кара сагышту
Казыр воевод Гордион журтаган;
Чындыкты сууйтен улусты сойотон,
Койгдойдоги карчагадый, чугулданып туратан.
Калыкка жакшызын жетиретен,
Чындыкты жалтанбай корулайтан,
Шык жердеги карыган Миронды
Овчозыван артык Гордион суубейтен.
Воевод жалтанбас чындык кулды,
Иванушка-жуучылды, кычырды:
—Тееркек карыган Миронды,
Иванко, барып олтирзең!
Онын бажын узе кессен,
Апагаш сагалынан оны тутсан,
Меге экелзең, ийттер азырайың!
Созин угуп, Иван барат,
Иван браадып, ачу сананат:
„Бойым барбайдым—кыстыру апарат,
Мындый улу кудайдаг једиджет.“
Курч улдузин омурине сукты,
Карыганга келип, бажырды:
— Сен эмдиге кадык па, ак-чек карыган?
Сеге кудай канайда быйанзыйт?
Карыган мында каткырынат,
Ойгор собсторив ого айдынат:
—Болор, Иванушка, чынды жажырарга!
Кодурези кудайга јарг,
Јаманы да, жакшызы да
Бастыразы онын колында!
Меге келгенинди билер ийнем!
Карыганын алдына Иван уйалат,
Укпаска, Иванга коркымчылу болот.
Улдузин тере кынынаг чупчыды.
Темирди элбек омуриле арчыды,
— Мирон, мен улдуни коргуспей,
Сени олтирерге санангам эмей.
Је энди бойың ла менин учун,
Бастыра алабатынын угы учун
Калганчы катап кудайга бажыр,
Онын согында бажынды кезерим!..
Жакшы дубтык тозинде тизелинд,
Карыган Мирон араайын турды,
Дуб ого ээлид турат.

Карыган кўлүмзиреп айдат:
— Ой, Иван, көр: узак сакыырын!
Бастыра албатынын угы учун
Мүргүүрге сүрөөн удаан болор!
Бойын катап шыралабаска,
Тургуза мени өлтүргөн болзон!
Иван кабагын кату жуурды,
Тенексү мактанып ийди:
— Жок, канайда айткам, онойдо эт!
Мүргүүрин ле бил, чакка да сакыырым!
Карыган бозом энйрге жетире,
Энирден ала танын тандагына,
Танын тандагынан тунге жетире,
Жайдан жаска жетире мүргүйт,
Миرون жылдын жылга мүргүйт,
Жаш дуб теңериге жетти,
Эренинен кошу агаш ости,
Агару мүргүүлдинг учы да жок!
Эмдиге жетире олоп турат:
Карыган араайынаг ыйлайт,
Кудайдан улуска болушты,
Кудай энезинен сүгүнчиви сурайт.

Иван жуучыл жанында турат,
Үлдүзи тоозын болуп төгүлгөн,
Куйагын үзе тат жиген,
Жакшы кийими үзе чириген.
Жайы-кыжыла жылагаш турат,
Изү оны кургадып болбойт.
Курттар канын эгүлөп, чыдабайт,
Бөрүлөр, айулар ого тийбейт,
Шуурган ла соок ого эмес.
Бойу жеринен кыймыктанып албайт,
Колун да көдүрбейт, сөс тө айтпайт.
Бу ого кыйынга берилген:
Казырдын жакарузын укпаза кайдат,
Кижинин уйадына жажынбаза кайдат.
Килинчекчи бистиң учун бажырган
Карыган өбөгөнниң мүргүүлү,
Жарык суу талайга аккандый
Эмдиге жетире кудайга жедет!

Жаанамнын куучындап баштаганынаг ала „Жакшы керек“
меге де токунап болбой турганынаг мен сезип ийдим: колы
санбашка тыркырап, очказын чупчып, кийип, жаанамнын
чөйилте айткан сөстөрине жөмөштүрө элбип, бажыла кекип,
көзүн сабарларыла тын жаба базып, ого тийип, сүрекей тер-
леген чылап мандайын да жаагын алаканла арчып турды.
Чөрчөк угуп отургандардын бир бирүзи кыймыктанып, жө-

дүлдөп, будыла жерди жышканда, „Жакшы керек,“ — Шш! — деп кату шымыранат.

Жаанам унчукпай барарда, ол капшагай тура жүгүрөт, колын жанып, канайда да санбашка айланжала, айтты:

— Билеригер бе, бу кайкамчылу, мыны кыйыжы жоктон чайгерге керек! Бу сүрекей чын, бистинг...

Онын ылап турганы эмди жарг көрүндү, — көзи жашла толуп калган болды; көстинг жажы алдындагы ла үстиндеги жыкныгынаг чыгып турды; мынызы кайкамчылу ла сүрекей ачымчылу болды. Каткымчылу, эби жок калып, кухняда ол ары-бери жүгүрүп, очказын кийип аларга, оны тумчугунын алдына тудуп, эмигин кулагынын кийинине кыстап болбой турды. Петр өбөгөн оны көрүп, каткырылып ийди, бастыралары уялганду унчукпадылар, жаанам десе мендештү айдып турды:

— Бичип алыгар, бичигенинде жаман жок; мындай чөрчөктөрдү мен база да көп билерим...

— Жок, бу ла керек! Мынызы сырагайла орустий, — „Жакшы керек“ тын айдып, оного кенетийин кухнянын ортозына тура түжеле, оң колыла кейди жара согуп, тын айдарын баштады, сол колында десе очказы тыркыражып турды. Будыла жерди тепкилеп, узак куучындады, тудушла жанисла сөстөрдү катап-катап айдып, турды:

— Өскө кижинин уядаыла жадарга жарабас, чын, чын!

Онын кийининде кенетийин кауайыпта унчукпай барды, бастыра удусты аяктап көрөлө, бурулу кижичилеп бажын эгетип, арабынаг сала берди. Улус бойы бойларына уялганду көрүшкүлөп, күлүмзирендилер, жаанам печкенин кырынаг түбү жаар көлөткөгө жылып алала, ондо уур тынып турды.

Петровна алаканыла калып, кызыл эрдин арчып, сурады:

— Ачына берген болгодуй?

— Жок, — Петр өбөгөн карузын берди. — Ол бойы тегинле...

Жаанам печкеден түжеле, самоварды унчукпай эзитти, Петр өбөгөн десе мендебей, айтты:

Господалар ончозы ондуй, — маалкадачылар!

Валей куун-куч жок айтты:

— Бойдог кижичи качанда болзо, жүзүлүп туратан!

Ончозы каткырыштылар, Петр өбөгөн чөйилте айтты:

— Көстинг жажына жеткен. Чортон тиштеген, бүгүн десе плотва—жүк арайдан...

Эрикчеен боло берди: кандый да кунукчыл жүрегимди сыстатты. „Жакшы керек“ мени сүрекей кайкатты, ол меге ачымчылу болгон, — онын онкырайып калган көзи санаама эле кирип турды.

Айылына ол конбоды, экинчи күнинде түштиг кийининде араан, члнези чыгып калган, эи жоксынып, кирип келди.

— Мен кече табыштангам, — ол жаанам кичинек баладый бурулу айтты, — слер ачынбай турыгар ба?

— Неге ачыватам?

— Мен слердин эрмегигерге кирижеримде?

— Слер кемди де ачындырбадыгар...

Жаанам оной коркыл, онын жүзи жаар көрбөй, тог өткуре араай айдып турганын мен сезип турдым.

Ол жаанам жаба базып келеле, тегинле айтты:

— Мен тортло тулгурт жаныскан ийнем Унчукпай, унчукпай жүредим, кенетийин өзүгимде кайнайла сыртына чыгат... Ташка, агашка айдарга белен болодым..

Жаанам оной эмеш туура турала, сурады:

— Слер кижн алган болзогор...

— Э!—ол, жүзин чырчыйгып, тин айдала, колыла жанып ийеле, сала берди.

Жаанам кебин жуурып, онын кийининен ары көрөлө, тазымайын жытап, онын соңунда меге кату жакарды:

— Сен, көр, онын жанына сүрекей айланышда; ол кандый болго-ын кудай оны билер...

Мени ол бойына кагап тартты.

Тортло тулгурт — „жаныскан ийнем“ деп ол айдарда, онын чырайы канайда кубула бергенин мен көргөм; бу сөстөрдө менин жүрегимди томылткан не де меге жарт болуп, мен онын кийининен бардым.

Двордон онын комнатазы жаар козүйгинен көрдөм, — комнатада ээн. кереги жок, жүзүн-жүзүр немелерди удаан эмеске аайы бажы жок чачып салган. Мен сад жаар барала, оны ойто, ородо көрдөм; ол бөкөйив, колын бажынын кийини жаар өделе, чанчагыла тизезине тайанып алган, күйген тоормоштын учунда эл жок отурды: күйген тоормош жерле көмүлдү, учу ачу от блоннин, чалканактын, уактын ортозынан көрүнип турды. Ого отураарга эби жок болгоны мени бойына тартты.

Ол укунин сокор көзиде кайдаар да көрүп, мени сеспеди, онын кийининде кенетийин ачына бергендий сурады:

— Меге келдин бе?

— Жок.

— Айса не?

— Тегинле.

Ол очказын чупчыйла, оны кызыл ла кара өндү чоокыр платла арчыйла, айтты:

— Же, бери кир!

Мен ого коштой отурып аларымда, ол мени ийинимнен сүрекей бек кабыра тутты.

— Отур. Унчукпай отураарыбыс. Кем жок по? Шакла бу... Сен өчөш по?

— Э-э.

— Жакшы керек!

Удаан унчукпадыбыс. Эмегендердин жайынын кунукчылду эмирлеринин бирүзи болды—айландыра немелер билдирлү өгүп, ончозы кажыла час сайын жоксырап, жер десе бойынын жайгы жыды жоголтып, жанысла соок чыкла жытанып, кей десе санбашка ару болуп, кыскалтым тегеридеги таандар кижини сугунчылү эмес санаага түжүрүп, ары-бери учкылап турды. Айландыра тым болды: кажыла табыш—куш-каштын табыштанганы, түшкөн жалбырактын шылырагы—тын табышка бодолуп, кижини селт этире жалтандырат, же селт эделсе, тымда катап унчукпай барадын—ол бастыра жерди кабыра тудуп, төжигди толтырып турат.

Мындый өйдө анчадала ару, женил санаалар кирстен, же омор жоргомостин уйазынды чичке, өчөмик, сөстөрлө жарталбас. Омор жүректи кандый да ачула өртөп, тегеридеги түжүп жаткан жылдыстардый түргөн жоголып, оны эркелейтен, токунатпайтан; мында ол бастыра жүрүмгө бойынын кеберин алып, кайнайт, кайылат, мында онын жүзи бүдет.

Мен азырантыннын жылу мыкынына жаба отуруп, оны та кожо яблонянын кара будактары откүре кызыл тегери жаар коруп, учкылап турган чечеткаларды ажыктап, шегляттар уактын бажын канайда чокугылап, жалтынчак үренин алгылап турганын, айландыра кыскалтым өгдү желбер ак булуттар канайда жалаңнап чөйүлүп турганын, булут алдыла таандар сөөктөрдөги уяларына уур учкылап турганын коруп турдым. Ончозы жакшы болгон, же канайыпта алдындагызындый жарт эмес.

Кезикте кизи терен тынып сурайтан:

— Жилбилү бе, карындаш? Ондый ла! Же чыкту да, соокто эмес пе?

Тегери карануулап, бозом кире берерде, ол айтты:

— Же болор! Баралык...

Ол сядтын калытказына токтой түжүп, араай айтты:

— Сенин жаанга жакшы кизи,—о, кандый жер!

Козин жумала, күлүмзиренип, тын эмес, сүрекей жарт айтты:

Бу ого кыйынга берилген:

Казырдын жакарузын укпаза калдат,

Кижинин уядына жакшыбаза калдат!

— Сен, карындаш, мыны уйдыба, сүрекей жакшы!

Мени ичкери ийдип, сурады:

— Бичип билерин бе?

— Жок.

— Үренип ал. Үренип алзаң—жаанан нени куучындагажын, оны чийип тур,—бу, карындаш, сүрекей керекту болор.

Бис нају боло бердибис.

Бис наҗы боло бердибис. Мен бу куннен ала, качан күү-
ним келгенде, „Јакшы керекке“ келип, кандый да чибирек-
тер салып койгон кайырчакка отуруп алала, ол корголҗын-
ды канайда кайылатып база јести канайда изидип турганын
көс албай, арыктап туратам: темирди кызыдып, кичинек тө-
жиге салала, жараш сапту маскала јалбайта согуи, јаан ла
кичинек эгүле, чар ташла база учуктый чичке кирееле иш-
тенетей. Ончо немелерди чичке көргүзетен бескеге кемјип
туратан. Калын ак аякка јүзүн-јүзүр суйук немелерди ко-
лыштыра уруп, онои түдүн чыгып, компатаны ачкыл јытла
толтырып турганын ол көрүп, чырайын чырчыйтып, калын
книганы көрүп, кызыл эрдин тиштеп, араайын кожондоп ол
эмезе кыркырууш үнле араай чөйө айдып турды:

О, роза Сарона...

— Бу сен нени эдип туруи?

— Кандый?

— А-а, сен оны билер эдип, мен айдып билбейдим...

— Сен, айса, төгүн акча эдип турган болорын деп таа-
дам айзып јат.

— Таадан би? Мм... је, ол кереги јок неме айдып тур-
ган ийне! Акча, карындаш,— неме эмес...

— Калаштын учун веле төлбөр?

— Ээ, карындаш калаштын учун төлбөргө керек, чын...

— Көрүп туруи ба? Эттин учун база төлбөргө керек...

— Эттин де учун...

Ол араай, кайкамчылу эрке каткырып, кискенин балазы
чылап мени кулагымнын кийининен кычыкайлап, айдып турды:

— Мен сенен канайып та сөс алып болбойдым,— сен, ка-
рындаш, менин эрмегимди үзүп јадын; је торт унчукпайлык...

Ол кезикте ижин үзүп, меге коштой отуруп элатан, өлбө-
лө өзүп калган дворго, туранын јабынтызына јаш канайда
јаап турганын, яблонялар јалбырактарын јылыйтып, канай-
да јоксырап турганын бис көзнийтөи көрүп отуратаныбыс.
„Јакшы керек“ куучындаганда, ас, је јаантайын кандый да
керектү сөстөрлө куучындайтан; көп сабазында мени кан-
дый-бир немеге јилбиркедерге, ол мени араай ийдип, көзи-
ле имден, көргүзип туратан.

Мен двордо ондый сүрекей нени де көрбөй турдым, је
чанчакла бу ийткен ийдиштин ле кыска сөстөрдөн бастыра
көрүлип турган немелер алдываи анылу башка немедип
болуп, ончозы сагышка бек экпелет. Дворло кiske мантат
клеетти, тфүлип калган жарык онду суунын алдына токтой
береле, бойынын көлөткөзин көрүп, оны согорго турган
чылап јымжак табажын көдүрди,— „Јакшы керек“ араай ай-
дып турды:

— Кiske чимееркек база неге де бүтпес...

Алтын сары Мамай пөтүк садтыг чеденине учуп чыгала, бек отурып, канадыла талбыйла, арайданла жыгылбады, тарынала, мойынын чөйүп, ачынып кимиренип турды.

— Сүрекей генерал, же тыг сагышту эмес...

Узын сынду Валея карыган ат чылап балкашла уур базын клеетти; сөөгү кырлайган качарлу онын жүзи бултыйып калган, ол теңери жаар сыгалап көрүп турды, оноортоң десе онын төжәне күски кунниг ак чогы чикеле тийип турды, — Валеидиң күртүшкезиндеги жес топчы жалтырап турды, татар токтой түжеле, оны тыртык сабарларыла тудуп турды.

— Сырынайла медаль алгандый, илбиркейт...

Мен „Жакшы керектег“ айырылбай бардым, ачулу күндерде ле сүгүнчилү өйлөрдө меге ол кыйыжы жок керектү боло берди. Менин санаам кирген неле немелер керегинде куучындагамда, унчукпас боюн мени токтотпойтон, таадам десе мени жаантайып кату кыйгыла үзүп туратан:

— Балыраба, кулугур!

Бойынын улустары сүрекей көлтөн берерде, жаанам өскө улустарды укпай да, керексизбей де барды.

Менин балыраганымды „Жакшы керек“ жаантайын жазап угуп база тудушла күлүмүренип, меге айдып туратан:

— Же, карындаш, бу ондый эмес, мыны сен бойың сананып таап алган...

Оныг үредип айткан сөстөрү жаантайын өйинде айдылып, кыйыжы жоктог керектү болуп туратан, — ол менин бажымда ла жүрегимде не болуп турганын ончозын өткүрө көрүп тургандый болгон, арык ла жастыра сөстөрдү, мен оларды айткалагымыда, ончозын көрүп, эки эрке сөзиле токтодон:

— Төгүндөн турун, карындаш!

Онын бу тармачы сүмезин мен билерге жагыс катап өнөтпүйн ченеген эмезим; кандый-бир немени саванып алала, мында болгон немедий эдин, куучындайтам, же ол эмеш угуп, бажын жайкап туратан:

— Же, төгүндөн турун, карындаш!..

— Сен менин учун билеринг?

— Мен карындаш, көрүп турум...

Жаанам тудушла Сеннын площадь жаар сууга барарда, мени бойыла кожо алып туратан, бир катап бир эр кижини беш мешчан сокконын бис көрдибис — жерге жыгып алала, ит ишти чилеп тыда тарткылап турган. Жаанам коромыслодон көвөктөрдү чачып ийеле, коромыслоло талыйып, мешчандарга браадала, меге кыйгырды:

— Туура жүгүр.

Же мен коркый бердим, оныг кийининен ары жүгүрүп барзла, мешчандарды агаштарла, таштарла аткыладым, жаанам

дезе коромыслоло мешандардын ийиндерине, бажына токтоды. База кандый да улустар болуштулар, мешандар качкылай бергендер, жазнам соктырган кижини јуна берди. онын јүзүн сүрей согуп салган болды, жара соктырган тумчугынын үзүдүн ол канайда кирлү колыла жаба тудуп база огуруп. Јодүлдөп турганын, сабарынын алдынаг дезе жаанамвыг јүзине ле тожине кан чзчылганын мен эмди де јескинчилү көрүп турым; јазнам база кыйгырып, бастыра бойы тыркыражып турды.

Мен айылыма кетеле. „Јакшы керекке“ кирип, куучындарымда, ол ижин таштай ийеле, очкалу көзиге мени кезе база кату көрүп, узун эгузин, үлдү чилеп өрө көдүрип, мениг алдыма токтон тушти, онын сонында менин эрмегимди кенетийин сүзүп, јарт куучындады:

— Көрүм силү, шакла онойдо ончозы болгон! Сүрекей јакшы!

Мен көргөнине коркыганымнаг онын айткан сөстөрине кайкларга јетпей, онын ары куучындадым. је ол мени ку чактап алала, компатада сүрнугип, ары-бери базып, айтты:

— Јеткил, база керек јок! Сен, карындаш, керектү немезин ончозын зйткаи, —билип турым ба? Ончозын!

Мен тарынала, унчукпай бардым, је меге сүрекей јарт кайкамчыкту айтканын сананала, мени оинде токтотконын билдим: чын, мен ончозын айдып салгам.

— Сен, карындаш, бу учуралдарга токтобой тур, —оны эске алыларга јакшы эмес! —деп ол айтты.

Кезикте сакыбаган тушта ол меге мениг бастыра јүрүмиме ундылбай артып калган сөстөр айдып туратан. Јагы оромног мениг өштүм Ключников, течпек, јазн башту согущаг зулчак керегинде ого куучындап туратам. Согушканыбыста, ол мени де, мен оны да јенгип болбой туратаныбыс. „Јакшы керек“ мениг ачу коромымды лаптап угала, айдатап:

— Бу неме эмес. Авдий күч—күч эмес! Чыла күчтин ийдези—түрген эткенинде, канчала кире түрген этсе, анчала күчтү болор, —билдин бе?

Онын кийининдеги воскресеньде мен Ключниковты тарый-тарый түрген јудурныктап, јенил јендедим. Мыныг кийининде мен „Јакшы керектин“ сөзин јалбиркеп угуп туратам.

— Кандыйла немени аларга билер керек, —билип турым ба? Сүрекей күч—аларга билери!

Онын айтканынаг мен нени де билбедим. је мандый база ого туней сөстөрдү дезе арга јокто эске алынып турдым, мениг учув билип тургам дезе, бу тегинле сөстөрдө кандый да јажытту неме болгон: ташты, тилим калашты, аякты, масканы колго аларга кандый да үредү керек јок ийне!

Айылда десе „Жакшы керекти“ тамла сўрбей турдылар; керек десе квартирада жаткан жардак уй кижинин эрке кискези онын тизезине, оскө улустарга чыгып турганы чылап чыкпайтан база онын эрке кычырузына да келбейтен. Онын учун кискени мен согуш, онын кулагын чойап база арайла ыйлабай, оны улустаг коркыбас эдиң уредий туратам.

— Менин кийимим кислотала жытанып жат.—онын учун киске меге келбей жат,—деп ол жартаган, же ончозы, керек десе жаанам да мыны оскөлондире. „Жакшы керекке“ ошту, жастыра да боркомчилу жартап тургандарын мен билгем.

— Сен онын айылынаг нениг учун айырылбай жадым?—деп жаанам ачынганду сурап тутатан.—Көрүп тур, сени ол неге-неге уредий салар...

„Жакшы керекке“ кажыла жүргеним таадам жарт болуп, мени тын чыбыктап туратан. Айылымда мени „Жакшы керекке“ таныжарга токтодып турганы керегинде мен ого айтпагам, же оны кандайда көрүп тургандарын жартын айдып туратам.

— Жаанам сенен коркып жат; ол сени—чернокнижник деп айдат, таадам десе база онойын ок, сени кудайдын оштузи, улуска жеткерлу кизи деп айдат.

Ол чымын сўрүп тургандый болуп, бажыи туура эдиң турды; онын ак чырайында кўлүмзирениш жаркындала бергенде, менин жүрегим сыстап база козим жажарып туратан.

— Мен, карындаш, көрүп турым!—ол араай айтты—бу, карындаш, эрикчесен, авдый ба?

— Ээ!

— Эрикчесен, карындаш...

Арт учылда оны сўрүп ийгендер.

Бир катап мен эртең турагы чайдын кийининде ого келдим, ол полдо отуруп алган роза Сарона керегинде кожонды араай кожондоп, бойынын кийимдерия кайырчакка салып, турганын күрдим.

— Же, эзен болзын, карындаш, мен атанып жадым...

— Ненин учун?

Ол мен жаар кезе көрүп, айтты:

— Айса сен билбезин бе? Комната сенин энеке керектү?...

— Оны кем айтты?

— Таадан.

— Ол тогундеп жат!

„Жакшы керек“ мени колымнан тудала, бойн жаар тартты, мен полго отуруп аларымда, ол араай айтты:

— Ачынбал Мен десе, карындаш, сен билеле, меге айтпаган болорын деп бодогом; онызы жакшы эмес деп санагам...

Ненин де учун ол ого тарынып, ачынганду болгон.

— Уксаг да,—ол кўлүмзиренип, шымырангандый айтты.—

Меге келбе деп айтканым сенин санаана кирет пе?

Мен бажым кекидим.

— Сен меге тарындыг ба?

— Ээ...

— Мен. карындаш, сени тарындырбаска сананбагам; сен мениле таныжып алзан, сеге бойыннын улустарын адыларын мен билгем.

Ол мениле жажыг чылап кичинек баладый айдын турды, мен дезе онын созине коркышту сүгүнип турдым; керек дезе оны мен алдында, качан ол айдып турарда, билгем деп меге бодолып турды. мен ого онойдоло айттым:

— Мыны мен алдында билгем!

— Же, бу! Онойдоло, карындаш. Бу ла бойы, балам...

Менин жүрегим сүрекей сыстады.

— Ненин учун олордын кемизи де сени сүзбөй жат?

Ол мени бойуна жаба тудала, көзиле имдеп, карузын берди:

— Бойуныг кижизи эмес, — билип туруг ба? Мыныг ла учун болот. Ондай эмес...

Мен нени айдарын, нени эдерив билбей, онын жегинен тарткыштап турдым.

— Ачынба, — деп ол такып айдала, кулагыма шымыранып кожуп айтты — Ыйлаарга база жарабас...

Бойуныг көзинин жажы өчөмик очказынын алдынан база агып турды.

Онын киининде бис кезиктеле эрмектежил, жаантайындагызы чылап учугушпай узак турдыбыс.

Ол бастыра улустарла эрке эзендежил, мени бойуна жаба тын тудала, энирде атана берди. Мен каалганын киинине барала, тоггон балкашла брааткан абырада ол канайда селендегенин көрүп турдым. Ол жүре ле берерде, жаанам кирлү комнатанч жууп, арчып турды, мен дезе бир толыккан бир толыккз онотийин базыл, ого чаптык эдиш турдым.

— Бар ары! — Ол меге кыйгырды.

— Слер оны не керек чыгара сурдигер?

— Же сен эрмектежил көр!

— Слер бастырагар тенектер, — дедим.

Ол мени чыкту чибирекле согуп, кыйгырды:

— Сен жүгле бертириг!

— Сен эмес, өскөлөри ончозы тенектер, — мен жартап айттым, же бу оны токунатпады.

Энирде ажанып отурарыбыста, таадам айтты:

— Же, кудайга баш! Онон башка оны көргөмдө ле, — жүрегиме бычактагандый болотон: ох, сүрерге керек болгон!

Мен ачыната, калбакты сындырып ийдим, онон катапла чыдаштым.

Бойуныг төрөл ороонымда тоозы жок өско улустардын — эн артык улустарынын... — баштапкы кижизиле нажылашканым онойдо токтоды...

Мен бала тужымдагы бойымды улейге тундейдим, жүзү-жүр тегинте улустар адарулар чылап бойынын билгендеринин мёдын ле жадын-жүрүм керегинде санаган санааларын экелип, менин жүрегимди күчи жеткенче толтырып туратандар. Көп сабазында бу мёд ачу корон жетиретен, же нениле билген кандый да болзо мёд.

„Жакшы керек“ барганынын сонинда мениле Петр өбөгөн нажылашкан. Ол таадама туней болгон: ондый ок каткак, жуунак, ару же таадамнан сыны кыска ла онон жеңилчек болгон. Ол оны кокырга карыган кижиге туней кийиндиргендий болуп, кичинек балага жүзүндөш болгон. Онын чырайын осло жип салган болгон. Сарызымак акту, каткымчыду омок көзи клеткедеги кушкаш секиргендий болды. Онын ак боро чачы, сагалы быжырайычп туратан; ол канзала тагкылайтан, онын түдеги чачыла жангыс онду—база түрүлүп туратан, онын куучыны да кокырларла толуп, быжыраш болгон. Ол күлөк үнле эрке ошкош айдатан, же ол бастыра улусты электеп, каткырып жат деп меге жаантайын бодолотон:

— Лылдардын баштапкы өйлөринде Татьяна Лексевич деген барыня графиня мени „кузнец бол“ деген, бир кезек ойлор откон сонинда, „сад отургызачыга болуш!“ деп жакарды. Кем жок; же ар кизи нени де иштезе, барыняга жарабай ла турар! База бир тушта „сеге, Петруша, балык тударга керек!“—деп айдатан. Меге кодүрезин туней, мен балыкты да... же мен иштеп коңдүге ле береримде, оскө ишке коңурди, спасибо; мени дезе город жаар ивозчик болуп, оброкко барзын деди. Же, канайдар база, ивозчик те болуп база, а—база канайдар? Бис барыняла эку нени де солыгалакта, жайым келип, адымла артып калдым. эмди ол менде графинянын ордына жүрүп жат.

Ат карыган болгон, оны ак немени бир катап эзирик будукчыл жүзү-жуур буудуктарла будырга баштайла, учуна жетире будыбай таштап салагандын, онын буды чыгып, бастыра бойы чибиректерден көктөлгөндий, очомик көстү сокир бажы кырлайып калган тамырлу, тазап калган эски терелү арказына бош тудулып, эрикчеендү салактап калган туратан. Петр өбөгөн оны сокпой, күндүлү көрүп „Танька“ деп адайткан.

Бир катап таадам ого айтты:

— Сен малды ненин учун христианский атла адап жадын?

— Күндүлү Василь Васильев, канайып та, канайып та адабалым! Танька деп христианский ат жок, а Татьяна бар!

Петр база бичикчи болуп, писанилен көп балер болгон, ол таадамла эку агарулардан кем кемнен артык агару деп сос былаажып туратандар; жебрен чактагы килинчектулерди бирүзи бирүзинен кату шүшкилеп турды, анчадала Авесса-

ломго Једижип турды. Кажы бирде сөс былааш тортло грамматический јанынаг болуп турды; таадам: „согрешихом, беззаконновахом, неправдовзхом“—деп айдып турды, Петр дезе „согрешиша, беззаконноваша, неправдоваша“—деп айдар деп турды.

Оско керек—сендийи ле, оскө керек мендийи ле—деп таадам кызара чугулданала:—Виша шиша!—деп өткөнийи турды.

Је Петр өбөгөн ышка курчадыл, шоодып турды:

— Сенин хомдорунг незиле артык? Олор кудайга бир де эмен артык эмес! Алса, кудай мүргүүлди угуп: канча да кире мүргүзөң, балаң сенин бирде акчага турбас!—деп сананат.

— Барзан, Лексей!—таадам јажыл көзиле суркурап, казырлавып кыйгырды.

Петр ару-чекти, порядокты сүрекей сүүйтөп, дворло браадала, такпайды, горшоктын оодыктарын, сөркти ол јаантайын будыла туура тееп, таштап ийеле, ээчиде каарып айдатан:

— Артык неме, — чаптык јетирияп јадын!

Ол куучынчы болгон. јакшы, јардак кижидий, је кажы бирде онын көзине кан чагылып бозорып, өлгөн кижининг кози чилеп токтой беретен. Ол, бойынык јесенизи чилеп кандый-бир толыкта, каран уида энчейип, күзүң-күч јок унчукпай отурып јадатан.

— Сен—кайткан, Петр өбөгөн?

— Кедери бар, —деп ол тунгак ла кату аитты.

Бистин оромнын тураларынын бирүзине маңдайында болчокту база өинен өткүре саңбашка јан-кылыкту кандый да барин көчүи келди: байрамдарда ол көзүңктин алдына отурып алала, мылтыктан дробьло ийттерди, киске-лерди, такааларды, каргаларды, онойчп ок ого јараблай турган улустарды аткылап туратан. Бир катап дробьло „Јакшы керекти“ мыкынына аткан. Онын тере күртүшкесине дробь өтпөгөн, је бир канча дробь карманынан чыккан; „Јакшы керек“ очказын өткүре ак боро дробычактарды кичесинп көрүп турганы менин сагыжым кирет. Таадам оны барыл комудал угус деп турды је ол дробычакты кужнянын толыгы јаар чачып ийеле, айтты:

— Барарына турбас.

Бир катап таадамнын будына адучы бир канча дробычактар тийдирте аткан; таадам ачынала, мировой судка береле, оромног керечилер ле шыркалаткан улус јууй берди, је барин кенетийин кайдаар да јуре берди.

Петр өбөгөн оромдогы мылтыктын атканы угулган ла сайын—уйде болгон болзо, байрамда кийетен јаан козырөкту картузын ак бажына мендей-шигдей кептей тартып кийеле, каалгадан чыгып, мендеп јүгүре беретен. Ондо ол колыл кийини јаар эди, кафтаннын алдына јажырып,

оны потугештин куйругу чылап кодурип, ичин чербейтип алала, тротуарла стрелоктын жаныча басып туратан, өдөлө, ойто бурулала, катап баратан. Бис, турадагы бастыра улус каалганын жанында туратаныбыс, козноктог военныйдык кок чыраы көрүп туратан, онын үстинде онын үйинин ак сары бажы. Бетленгтин двoryнан база кандый да улустар чыкты, жанысла Овсянниковтын табыш чыгарбас боро туразы кемди де көргүсдей туру.

Кажы бирде Петр өбөгөн тегин жерге телчийтен,—анчы оны аткан окко турар ан ден бодобойтон ошкош, же кажы бирде эки оосту мылтык тарый-тарый адылатан:

— Бух, бух...

Алтамын түргендетпей. Петр өбөгөн биске келеле, сангананы бүткенине сүзүнип калган айтты:

— Омүрүмө тийди!

Бир катап онын ийлине ле мойнына дробьдор тийген, жаанам оны ийнеле чукчып, Петрди арбады;

— Сен оны, анды, не көкүдезинг? Козунди ойо согуп ийер ийне!

— Жо-ок, канайып та болбос, Акулина Ивановна,—деп Петр чөйө айдаган.—Ол кандый да адучу эмес...

— Сен ненин учун оны баштактандырып жадыг?

— Мен баштактандырып турум ба? Мен баринди өчөш-тирерге жадым...

Алаканындагы чунчыган дробьдорды ол аяктап, айтты:

— Кандый да адучу эмес! Графиня-барыняда, Татьяна Лексевнада, кезек үйгү ого өбөгөн болуп—ол өбөгөндүрди жалчыларын солыгандый солыштан—Мамонт Ильич деп военный кижиге жаткан, же,—ол чике адатан! Ол, жаанак, окко адатан! Тенек Игнашка десе будынныг ортозын ырадала, тегине каткырып туратан. Мамонт Ильич пистоледиле жүрсө этире адатан! Болуштоп жарыла беретен, жагысла бир катап Игнашканы көгбөн тиштеп ийген ошкош эди.—ол тыртын эдерде, ок онын сырапайла томыгына тийген! Эмчини алдырткандар, ол ол ло таарыйын онын будын кезин салган,—божогоны ол! Бутты десе жууп салгандар...

— Тенегешле не болды?

— Ол кем жок. Тенекке кол до, бут та керек жок, ол бойынын тенегиле де тойу жүрер. Тенекти кандыйла кижиге сүзүр, тенек өөркомчи эмес. Дьяк ла повытчик¹ тенек болзо, кижиге өөркөтпөс...

Мындый куучындар жаанамды кайкатпады, оларды ол бойы көп билетен, меге десе эмеш коркышту болуп, мев Петрден сурап турдым:

— Барин өлтире адып болор бо?

¹ Повытчик—озогу каан Россияда столоначальник, концелярияда отделдик (столдын) заведующийи.

— Нениг учун болбойтон? Боло-о-ор. Олор керек десе бойы бойлорын да аткылаар. Татьяна Лексевнеге улан келген, олор Мамонтло керижеле ол ло тарыйын пистолеттерин алып, парк јазар баргылады, ондо буунты суунун јанында, јолдо, улан Мамонтты сыранайла буурына јырз берип ийди! Мамонты јууп салгандар, уланды десе Кавказка ийгендер,— вот сеге болгону ла ол! Бу оло—бойы бойлорын! Тегин эр улустар ла оной до оскөлөри керегинде—айдары да јок! Эмди ологорго—байла улус ачу эмес, олоордый эмес боло берген, алдында кандын да болзо, килегилентен—бойынын јөөжөзи:

— Је, ол до тушта тын килегилебейтен,—деп јазнам айтты:

Петр өбөгөн јөлсинди:

— Онызы да чын: бойынын јөөжөзи, айла—јенил...

Ол мени, јаан улустарга көрө, эркелу көрүп, мениле ја-лакай куучындажатар, көзүн јажырбайтан, је онын нези де меге јарабай туратан. Сууген вареньезиле көдурезин күндүлегенде, меге бертен тилим калашка вареньени көп сүртүп туратан, меге городтон солодовый пряниктер, мактын жмыгын экелип берип туратан, мениле јаанташын чынынча, арайыпча куучындажатар.

— Канайып јадарыбыс, сударычак? Солдатка барарын ба, айса чиновникке бе?

— Солдатка.

— Мынызы—јакшы. Эмди солдатка да куч эмес боло берген. Абыс болуп барарга база кем јок,—кудай алкыжыг јетир,— деп кыйгырганынан башка нени де этпес! Асыска јадарга солдаттан јенил, балыкчыга десе оной јенил; темикени ле барболзо, ого оной өскө бир де нука керек јок!

Балыктар кармактагы куртты айландыра каванда јургилен турганын, кармакка учурайла, окундар, головльдар, лецтер канайда тырлагдажып турганын ол көргүзүп турды.

— Качан сени таадаг чыбыктаганда, сен ачынып турасын,—деп ол јартап айдатар—Ого, сударычак, ачынарга канайып та јарабас, онызы сени јредип чыбыктаганы, бу чыбыкташ—баланы чыбыктаганы! Мениг господам Татьяна Лексевна—је, ол коркышту чыбыктайтан! Онын ол керегинде өнөтийин чыгартылу кижизи бар болгон, онын ады Христовор, ол бойынын керегине сүрекей ус болгон, оны графиня барындаг „сударыня Татьяна Лексевна, јалчы чыбыктадарга Христофорды божотсогор!“—деп өскө усадьбалардын айылдаштары сурагылап туратан. Барыя божодып туратан.

Столболу кирнестеде, кызыл креслицада јука арјаш ак платьелу, тенеринин өнөндий өндү јука платту барыянын отурганын ла онын алдына Христовордын үй улустар-

ды ла эр улустарды чыбыктаганын ол көдүрөзүн үзе куучындап туратан.

— Сударычак, ол Христофор, рязанский да болзо, же цыганга, эмезе хохолго түней, эрин сагалы кулагына жетире, чырайы десе көк, сагалын кырып туратан. Тенек десе тенек эмес, артык неме оной сурабазын деп бойы кылынып турган десе база эмес. Кухняда аякка суудан уруп алала, чымынды, ол эмезе тараканды, кандый бир кокусты тудуп, оларды чыбыкка узак чоңдирет. Ол эмезе оларды тартиткезинег тудала, оны чоңдирит туратан..

Мындый база бого түней куучындар меге жакшы таныш болгон, мен оларды жазнамнан ла таадамнан көп угуп тураган. Јүзүн-јүзүр же олар көдүрөзи бирүзине санбашка түней: кажызында ла кижини кыйнаганы, оны сокканы, оны сүргени. Бу куучындар менин күнүмө тийиш, оларды угар да күнүм келбейтен.

— Оскони куучындазан, — мен извозчиктең сурадым.

Ол јүзүндеги бойунун чырыжын көдүрөзүн оозы жаар јууп, оныг соңында оларды козине жетире көдүрөле, јошсинип ийди:

— Је, ачап—оскони. Бисте повар болгон...

— Кемде?

— Татьяна Лексевна графиняда.

— Сен ненин учун оны Татьяна деп адап жадыг? Ол эр кизи бе?

Ол каткырды.

— Барыня эмей база, же ол эрин сагалду болгон. Капкара, — ол кара немецтердин угынзи, бу албаты эраптар ошкош, же вот—повар; ол, сударычак, каткымчылу история болор...

Каткымчылу историянын учуры мындый болгон: повар кайнаткан кулебяказын үрөп саларда, оны албадап, көдүрөзүн тургузала јидирткен; ол јап алала, оорыган.

Мен ачына бердим:

— Мында бир де каткы јок!

— Не каткымчылу? Је, айтсан!

— Мен билбезим...

— Анайдарда унчукпа!

Кунукчыл куучынын ол катап ла куучындады.

Кезикте байрамдарда карындаштарым айылдап келип туратан—Михайлдин кунукчыл ла боду Сашазы база Яковтын јуунак бүдүлү, көдүрөзүн билер Сашазы. Бир катап бис үчү постройканын жабынтызында ойноп жүрөле. Бетленниг дворянда меховой јажыл сүртүктү барин турганын көрдибиз; стенин јанында чогул салган одыннын устине ол отуруп алала, күчүгөшле ойноп турган; оныч кичинек аян сары бажын немеле јаппаган. Карындаштардын

кемизи де бир күчүк уурдаар деп жоп чыгарды, ол ок тары-
нын уурдаарынын мерген плаяы мынайда тургузылды: кар-
рындаштар эмдаде Бетленгтин каалгазы жаар барарлар, мен
баринди коркыдарым, качан ол коркыйла, жүгүрө берэс,
олор дзор жаар тап эделе, күчүгешти алып чыгарлар.

— Кавайып коркыдар?

Каррындаштарымнын барузи мынайда айтты:

— Сеа онын айан бажына түкүрүп ий!

Кижиян бажына түкүрери улу килинчек пе? Ого онон-
до чик жок коомой эткилеп турганын мен коп катап уккам
да, бойым да көргөм, онын учун бойыма алынган задачаны
мен ак-чек бүдүрдим.

Коркышту тал-табыш болгон. Бетленгтин айылынан бис-
тин дворго торгло бүдүн армия кирелү үй улустар ла эр
улустар келген, оларды жнит, жараш офицер өкелди, мен
бариннин айан бажына түкүрүп турарымда, каррындаштарым
бу керегинде бир де неме билбей, оромдо токуналу баскы-
лап жүрген учун, — таадам жангс мени чыбыктады, чыбыкта-
ганынын кийининде, Бетленгтин туразындагы жаткандар-
дын санаазы жарыды.

Чыбыктаткап мен кухняда палаттын үстинде жадарымда,
байрамга кийинген чылеп кийиниц алган Петр өбөгөн мен
жаар чыкты.

— Мыны сен элтү саванып таптын, сударычак, — Ол шы-
мыранып айтты. — Кыраган эчкиге андый керек — ологро тү-
күр! Жыду бажына ого үзери ташла аткан болзон!

Баланын чырайынды бариннин тегерик чырайы алдым-
да тургандый болуп, ол бойынын сары айанын кичивек ко-
лычагыла арчып, күчүгеш чылеп араайын ла ачымчылу кыг-
зыганын эске алыгам, меге чыдажып болбос уят болуп,
каррындаштарымды көрөр күүним жок болгон, же — извозчик-
тин осло жиген жүзин ажарып көргөнимнин сонында, бу кө-
дүрөзи ол ло тарынын ундылды: таадам мени чыбыктап тур-
ган тужындагы чылап онын жүзи онойип ок коркымчылу,
жескивичилү тыркыражып турган.

— Кедери бар! — Мен Петрди колымла база будымла
ийде салып, кыйгырдым.

Ол каткырып, көзин типилдеди ийеле, палаттан түшти.

Онон бери мен извозчикке куучындажар күүним жок бо-
луп, ошон качып турар болдым, же жарты жок веви де сакып,
оны ол ок тушта сезимчилү аяктап турарын баштадым.

Баривле болгон исторциянын согында удабай база бирү-
зи боло берди. Овсянниковтын тал-табыш чыкпас туразы
мени жылбирткенинен удагав, бу боро турада, чөрчөктөгү-
дий жажытту, анылу жүрим өдүп жат деп меге бодолотон.

Бетленгтин туразында табышту да, сүгүнчилү де жаткы-
лагандар, ондо коп жараш барынялар болгон, ологро офи-

церлер, студенттер келип туратан, жаантайын ондо каткырыжып, кыйгырыжып, кожондоп, музыка ойноп туратан. Туранын бойынын ла будуми сугунчвлу, кознокторивин шилдери жарык жалтыражып туратан, олордын ары жанында 1934н 1999 онду чечектер болгон, таадам ол тураны суубейтен.

— Еретиктер, кудайы жоктор, — деп таадам ондо жаткандарды кодурезин айдатан, уй улустарды десе жаман быяр сосло айдатан, ондый состан учурын Петр обогон бир катп меге база онойдо ок жартаган

Овсянниковтын кату будулү, унчукпас туразы таадама сурекей жарап туратан.

Бу жанс этаж, же бийик тура, тал ортозында эки столбонун бажында жабулу колодецту, баргаа туй бозуп калган, ару, ээн двор чойилип барган. Тура оромнон жажынып, кайра жылып калгандый болды. Туранын чичкечек ле чумдеп жазган уч козноги жерден оро бийик болгон, шилдери — бозомтык, куннин чогына солоньын ониле жаркындалып турды. Каалганын ары жанында десе сыранайла бу тура чылап эткен база уч, же чуми жок кознокту амбар: боро стенелеринде катичиктер, олордын ортозында ак будукла будукталган рамдар. Миндый кознокту амбар тура билдирбезинен турарга жажынып жат деп база катан коргузет. Бастыра усадьбада, онын ээн турган ат кажагандарында ла база ээн турган жаан каалгалу сарайларында тымык ла ооркогон ол эмесе тымык ла оморкоктунези де бар болды.

Кезикте дворло чачын кырып койгон, атырайган эрин ак саалду, бийик сынду карыган аксандап базып 199ретен. Кезикте жаак сагалду, тыртык тумчукту база оско карыган, узун башту боро атты ат кажаганынан чыгарып туратан; чичке коргусту, чичке бутту ат дворго чыгала, сыранайла jobош монах уй кижичилец, айландыра кодуре вемелерге бажырып турар. Аксак овы алаканыла тын таптап, сыгырып, табышту тынып, онын сонында атты ойтоло карагуй ат кажаганына жажырып туратан. Карыган айылынын баарга туры, же тармададып алала, барыд болбой туры деп меге бодолотон.

Двордо кунун сайын тал туштен ала энирге жетире уч уулчак ойноп турар болды: туу-туней боро куртушкелер ле штандар кийгилеп алган туу-туней борукту, тегерик чырайлу, боро косту, бойларына тунейлери сурекей болгон, мен олорды жагысла сындарынан ылгаштыратам.

Мен олорды чеденнин тежегинеи откоре коруп туратам, омор мени ажарыгылабайтан, мен десе омор мени коротон болзо кайдат деп, сананатам. Таныш эмес ойндарды омор кандый сугунчвлу, жакшы ла нак ойногылэп турганы, омордын костюмы, бойы-бойларына жакшы килешкени, авчадала каткымчылу, омок багпанакка, кичивек карындажына, жаан

карындаштарынын килегени меге жарап турды. Ол жыглар болзо, жыгылган кижиге каткырганы чылап, олор каткырыжатап, же маказырап эмес, ол ло тарыйын ого турарга болужатап, ол колун эмезе тизезин уймап алза, олор онын сабарын ла штанын уактын жалбырагыла, платла арчыгылап, ортон уулчак дезе килеп айдып туратан:

— Көжүүнле база!..

Олор качанда бойы бойлорына чугулдашпайтан, бирүзи бирүзин төгүндөбөйтөн, үчилези сүрекей эпчил, чыйрак, чылабас болгон

Мен бир катап агашка чыгала, олорго сыгырып ийдим, — олор сыгырууну угулган жерге токтоп, онын сонында мендебей жуулгылап алала, мен жар айкагылап, не де керегинде арайын шуушкилеп турды. Олор мени ташла аткылаар деп бодойло, жерге түжүп, кармандарыма, койныма таштардан жууп алала, агашка ойто катап чыктым, же олор двордын толыгында менен ыраак ойногылап жаткан, байла, мени ундыгылап койгон ошкөш. Бу кунукчулду болгон, же авдый да болзо, меге жууну озо баштаарга күүним келбеди, удаган жок кем де көзүктүн форточказынан олорго кыйгырды:

— Балдар, айылыгарга жаныгар!

Олор мендебей, кастар чылап, бактырганду баргылады.

Олор мени ойноорго кычырап болор деп мен бодойло, манды табара өскөн агашка чыгала, оларды сакып, көп катап отургам, — олор дезе кычырбайтан. Мен олорло сагыжымда ойноп, соодоп, кезикте кыйгырып база тыг каткырып та ийип туратам; ол тушта олор үчилези не де керегинде араай эрмектешип, мен жар көрөтөндөр, мен дезе уйалала, жерге түжүп туратам.

Бир катап олор жажынып ойноорун баштаган, бедиреп табатаны ортонына келишкен, ол көзин колыла чыла чын бектейле, амбардын ары жанындагы толыкта көрбөй турды, онын карындаштары дезе жажынарга жүгүришти. Жааны амбардын таскагынын алдындагы элбек чанакка түргөн де, эпту де чыгып алды, кичинеги дезе бойун жажыратан жерин таппай колодекти айландыра каткымчылу жүгүрип турды.

— Бир, — ортоны кыйгырды, — эки..

Кичинеги колодектег суу алган куру көнөктүн буузынан тудунып, ого отуруп алды, көнөк колодектин стенилерине согула-согула төмөн түже берди.

Жакшы сүрткүштөп койгон тегелик табыжы жок, кандый түргөн айлаып турганын мен көрүп, алаатый бердим, же не боло беретенин түргөн билеп ииле, олардын двору жар кыйгырганча келдим:

— Колодец жар түже берди!..

Ортон уулчак колодецке мениле бир өйдө келди, буу-

зынаи тудала, оны армакчы оро тартып, колын куйдирди, же мея бууны база тудуп алдым, ол тушта жааны жүгүрүп келди; тушкен конокти чыгарарга меге болужуп жада, ол айтты:

— Араайын, пожалуйста!..

Бис удаган жок кичинекей уулчакты чыгара тартып алдыбыс, ол база коркып калган болды; онын оң колынын сабарларынан кан тамчылап турды, жаагы базатын сыпырылып калган, курлаазына жетире сууланган да болзо, когүргүнчө кугария та калган болзо, тыркырап, көзүн жаан ачала, каткырып, чобө айтты:

— Мен кына ай-да жыгылдым не...

— Сен жүле берген, — ортоны оны кучактап алып, жүзүндеги канды платла арчып, айтты, жааны десе кебин жуурала, айтты:

— Баралыктар, түнейле жажырып болбозын...

— Слерди согорлор бо? — деп мен сурадым.

Ол бажыла кекыйле, онын согында меге колын сувуу ийеле, айтты:

— Сен сүрекей түрген жүгүрүп келди!

Макатканына сүгүнеле, мен онын колын тударга жетке-легимде, ол десе ойто ортон карындажына айтты:

— Баралык, ол сооко алдырар! Ол жыгылган деп бас айдарыбыс, колодец керегинде десе айтпазыбыс!

— Ээ, айтпас керек, — деп кичинеги калтыражып, жөпсинди. — Мынызы мен түшүнтү сууга жыгылгам, ондой ба?

Олор жүре бергиледи.

Бу көдүрөзи сүрекей түргөн откон, менин учун десе мен двор жаар калыган будакты корзом, — онын сары жалбырактары мергеделип, жаанганча турды.

Олор недеге кирези дворго чыкпады, онын согында десе алдындагызынаи артык табышту чыктылар: менин агашта отурганымды жааны көрүп ийеле, эркелү кыйгырды:

— Биске келзен!

Бис: алмардын таскагынын алдындагы эски чанакка жуулала, бойы бойлорыбысты арыктажып узак куучындаштык.

— Слерди сокты ба? — мен сурадым.

— Жедишкен, — жааны карузын берди.

Бу уулчагаштарды мени сокканы чылап согуп жадылар деп будерге куч болгон, олор меге ачимчылу болды.

— Сен менин учун кушкаштарды тудуп жадын, — эн кичинеги сурады.

— Олор жакшы кожондожып жат.

— Лок, сен оларды тутпа, онын ордына олор бойынын табыла учуп жүргилезин...

— Же, эмди тутпазым!

— Жагысла озо баштап сен бирузин тудала, меге сыйла.

— Сеге — кандыйын?

— Сүгүичилүзин. Клеткеде болзын.

— Айдарда — онызы чиж.

— Киске жип салар, — ортоны айтты. — Адам да оңйодо эттирбес...

Жааны жөпсинди:

— Слердин энегер бар ба?

— Жок, — жааны айтты, же ортоны оны түзетти:

— Бар, жагысла — өскө, бвстийи эмес, бистийи дезе жок, өлүп калган.

— Өскө энени — өбй эве деп айдатан, — мен айттым, жааны бажын кекиди:

— Ээ.

Үчилези санааркай бердилер.

Өбй эве дегени не болгонуян жаанамнын чөрчөктөринен билетен учун бу санааркаш меге јарт болды. Олор бойы бойлорына түп-түгей, сыранайла куштыг балдары чылап бойы бойлорына жуук отургылап алды; мен дезе чын эвени ордын солыган көрмөс-өбй энени эске алынала, олорго айттым:

— Сакыл алыгар, чын энегер ойто бурулар!

Жааны ийинин тартгынып айтты:

Өлүп калган болзо бо? Ондый неме болбойтон...

Болбойтон бо? О, кудай, канчала катап өлгөндөр, торт туурап та салгандар, качан олорды тынду суула букурп ишгенде, тирилип турагандар, өлүм канчала катап чын эмес, кудайдын эмес, тармачылардан болгон!

Мен олорго жаанамнын историязын зйдып баштадым; жааны озо баштап күлүмзиренеле, араай айтты:

— Мыны бис билерибис, бу чөрчөк...

Онын карындаштары унчугышпай, уккылап отурды, кичинети — эрдин тыг бектеп алала, булгынып калган угуп отурды, ортоны дезе тизелине чанчагыла тайанала, мен јар кыйындады, карындажынын јиткезине салган колыла оны бөкөйтп турды.

Качан эрин ак сагалду, абыстыг кыйиминдий, күрен, узун кийимдү, меховой, јелбер бөрүктү карыган бистин јаныбыска келерде, өнр сүрекей кире берген, кызыл булуттар туранын јабынтызынын устанде турды.

— Бу кем мындый? — ол, мен јар сабарыла көргүзип, сурады.

Жаан уулчак өрү турала, бажыла таадамнын туразы јар кекип, көргүсти:

— Ол оноортон...

— Кем оны кычырган?

Уулчактар чанактан көдүрези унчугышпай, ол до тарын

— Уулчагаштан меге кандый да жадын жок! Мен оног беш катап кирези жаан, ол десе мени жүзүн-жүзүрлеп айткылап... төгүнчи деп...

Качап мениг көзүмчө төгүндегилегенде, мен кайкаганым алаатып, билинбей туратам; бу да ойдо алаатый бергем, же жаанам кату айтты.

— Же, бу мынызын сен, Петр, тортло төгүндөп жадыг,— ол сени жаандап айткылабаган!

Таадам болзо, извозчикке бүдөр эди.

Ол күннен ала бисте унчугышпас, ачынышту жуу башталды: ол мени аярбас жаанынаг чылап ийде салып ийерге, вожжала тийдирерге кичеенип, мениг кушкаштарымды чыгарып туратан, бир катап оморды кискеге тукурды, кандый ла керек кергинде жаантайын төгүндөп, мени таадам комулдап туратан, меге десе ол мендий ок уулчак, же жагысла карыган кижинин кийимин кийиндирип салган деп бодолотон. Мен онын тарыска өдүгүн жазып, буузын үзүп салатам, качан Петр оны кыйгенде, жыртылып туратан; бир катап онын бөрүгине мырч уруп салгам. ол бир частын туркунына чүчкүргөн, канчала бар аргамла кичеенип онон бөүм алып туратам. Байрам күндөрдө ол мени тужинеле сүрекей кичееп арыктап туратан, баринизг балдарыла ойнобос то эдип салган болзо, ол мени ондо жыгыс катап туткан эмес; тудуп алала, таадама айдарга барып туратан.

Баринизг балдарыла танышканымды үспедям, омор меге тэмла жарап турды. Таадамнын туразынын стөнезинин ле Овсянниковтын манынын ортозындагы кичинек жерде вяз, липа ла эмеген агаштын жыраалары өзүп турган; мен мында жарымдай тегерик тежик кезип салдым, карындаштар бирден селижиб эмезе экиден ого келигилеп туратан, бис десе энчейин отуруп алала, ол эмезе тизе бажына туруп алала, араайын куучындажып туратаныбыс. Полковник бисте көрүп ийбезин деп, омордын бир бирүзи жаантайын көрүп турган.

Омор бойлорынын кунукчылду жүрүми керегинде куучындагылап туратан, оны угарга меге сүрекей ачимчылу болгон; бала тужы керегинде көпти куучындап, мениг туткан кушкаштарым кандый жадып турганы керегинде куучындап туратан, же өйи энези ле адазы керегинде омор бир де сөс качанда айтпаган. — меге олшызы сырнай сагыжыма кирбейт. Көп сабазында омор чөрчөк ант деп тегинле сурагылап турды: мен жаанамнын историясын жазап айдып туратам, ненинени ундып салгамда, оморды сакып алыгар деп айдала жаанам жүгүрүп барып, ундып салганымды онон сурантам. Мынызы жаанам жаантайын жарап туратан.

Мен оморго жаанам да керегинде көп куучындагам, жаан уулчак бир катап үшкүрүп, айткан:

— Жааналар, баила, көдүрөзи сүрекей жакшы болор, бистиң жаанабыс база жакшы болгон...

Жердиң устине ол он бир жыл эмес, жүс жыл журтагандый болуп: болгон, болор, болотон деп тудушла база кунукчылду айдатаң. Онын алаканы, сабарлары чичке, ол көдүрө бойы да чичкечек, мылжы, кози десе — сүрекей жарык, же жо-шош болгони санаама кирет. Онын карындашгары да база өндый эрке бұдүмчилу болговдор, — кижиниң олорго жаантайынла жакшы эдер кўўни келип турар, же жааны ончолорынан мете артык жарап турды.

Куучынла жылбиркеген мен Петр өбөгөн келгенин тудушта көрбөй калатам, ол келеле, бисти чөйүлчөк үниле сурап туратаң:

— Ба-за ла?

Онын кўўн-кўч жок жүрери көптөй бергенин мен тудушла көрөтөм, керек десе ол иштен кандый аянуу келип турганын мен ажыдыра билип турар боло бердим: каалганы ол мендебей очатан, онын илдирмелери узак да жакшы кыжырайтан, же извозчик чугулду болговдо, илдирмелери, оорун кайдан онтогондый, узак эмес кыжырайтан.

Онын тили жок жеени кизи аларга деревне жаар барган; Петр ат кажыганын үстине кизинек көзбөктү, жыдыган теревин, төгөттүң, тердин ле танкынын жыдыла толуп калган жабыс кыбычакта жапыскан жаткан, — онын жаткан жерине мен бу жыттын учун качанда барбаптам. Ол эмди лампаны очурбей уйуктап турды, мынанда эткени таадама сүрекей жарабай туратаң.

— Көр, сен мени өртөп саларың. Петр!

— Токуналу ла бол! Мен отты тünde суулу айка тургузып жадым, — Петр туура көрүп, карузын берди.

Ол эмди канайып та тууразынан көрүп турар боло берди, жаанамнын кўндү болотон эмирлерине де келбегенинен удады, варенье бисти күндүлөбөй барган, чырайы онын чыгып, жүзиниң чырыжы теренжии, оору кизи чилентаралып, баази жүрди.

Бир катап тегин күнде, эртен тура, түниле аайы док жааган карды мен таадамла кожо күредим, — кенетиниң калитка калырт эдиң ачылып, дворго полиценский кирип, калитканы сыртыла жаала, таадамды жоон сабарыла имдеп кычырды. Таадам онын жаанына базып келерде, полицейский жаан тумчукту жүзин таадам жаар эиейтеле, не де керегинде угулбас эттире куучындап турды, таадам десе карузын мендештү айтты:

— Мында! Качан? Кудай санаа бергей...

Ол кенетиниң каткымчылу секирип чыгала, тың үнденди:

— Башла болзың, чын эмеш пе?

— Тым, — полицейский кату айтты.

Таадам азыктанзала, мени көрүп ийди.

— Күрөктерди жуунадып сатала, жан!

Мен толкытыг кийинине жажына бердим, олор дезде-из-возчиктин кыбычагы жаар баргылады; полицейский он колынын перчаткасын чупчыйла, оныла сол колынын алканына согуп, айдып турды:

— Ол билдип жат; адын таштап ийген, бойы дезде кача берген, же..

Укканымды ла көргөнүмдү жаанам көдүрезин айдаргы. кухня жаар жүгүрдүм; ол, тоозындалган бажыла жайкап, квашнядагы тестени калаш эдерге булгап турды; менин айтканымды угала, ол токуналу айтты:

— Байла, нени-нени уурдаган болор... — бар, ойно, сеге не?

Мен дворго ойто чыгып барзам, таадам картузын чупчип, калитканын жанына туруп алган, тешери өрү көрүм, крестенин турды. Жузи онын чугулду болгон, бир буды тыркырап турган.

— Лая деп айтпай кайттым! — ол жерге тееп ийеле, тын үнденип, меге айтты.

Бойы менин кийинимнен басты, кухняга киреле, жаанамды кучырды:

— Бери келзек, энебис!

Олор коштойидагы кып жаар баргылайла, ондо узак шымыранышты жаанам ойто кухняга келерде, не де коркышту боло бергени меге жарт болды.

Сен недеи коркыдың?

— Унчукпа, — жаанам араайын карузын берди.

Турада кере туживеле коркымчылу, коомой болды; таадам ла жаанам бойы бойлорына чочыдылу көрүжип, чочыдуны тамла тыныдып турган кыска сөстүрлө араайын ла жарт эмес эттире куучындажып турдылар.

— Сен, энебис, ламладкаларды көдүре жерге куйдир, — таадам, жөдүлдеп, жакып турды.

Ол жушта нени де сакып турган чылап куун-куч жок, же мендештү ажангылады; таадам жаагын чылаганду бултыйтып, кыркылдап, арбанып турды:

— Кижиге көрө, көрмөс күчтү! Ак санаалу ошкош база церковник, — же көрзөн, кандый?

Жаанам ушкүрүп ийди.

Бу кышкы күн чылазынду узак өдүп, турада дезде тамла токуналы жок, уур болуп турды.

Эгиргери сары чырайлу, течпек өскө полицейский келди. Ол кухняда тактачакта отуруп, бажын энейтеле, козырыктап, үргилеп отурган.

— Мыны кавайып билгилеп алган? — деп жаанам онок сураарда, ол карузын ол ол тарыйын эмес жоон үниле айтты:

— Бис көдүрезин билип аларыбыс, амыр болыгар!

Мен көзүңкити алдына отуруп алала, озогы бир акчаны оозыма жылдып, шилдин тожына жыланды жөнүчи Георгвий жегилү өлтирип турганын кепке базарга, кичеенип турганым сазгама кирет.

Кенетийин сенекте табыш угулып, эжик кайра ачылды, Петровна бозогодон кыжынын кулагын тундыра тыг үнденди:

— Көригер, слердин садыгарда не!

Будочникти көрүп ийеле, ол ойтоло сенек жаар болды, же ол онын юбказынаг тудала, база коркыганду кышкырды:

— Акыр, — кем онын? Нени коротон?

Петровна бозогого будүрүлүп, тизелене жыгылала, көстөрине ле көзинин жажыва каарылып кыйгыра берди:

— Уй саарга браадын, корзём: Каширинниг садында сапог ошкош не болбогой?

Таадам будыла жерге тееп, тын кыйгырып чыкты:

— Төгүндеп жадын, тenek! Сен садта нени де көрүп болбозыг, чеден бийик, тежик жок, төгүндеп жадын! Бисте бирде неме жок!

— Обөгөн!—Петровна бир колын ого сувуп, бирүзиле бажынап тудунып, ыйлап турды. — Чын, обөгөн, мен төгүндеп турым ийне! Мен келип жатсам, слердин чеденигер жаар ис жадыры, бир жерде кар тепселип калыштыр, мен чеденди ажыра корзём—ол жадыры...

— Ке-ем?

Бу кыйгы коркышту узак чөйилди, оног нени де аайлап болбос болды; же кенетийин көдүрезин, жүүле бергендий болуп, бойы бойлорун ийдишкелеп, кухнядан чыгып, сад жаар жүргүрдилер, ондо, кар жаап салган ородо Петр бажына тожине жабыс эвилтип, күйгөн тоормошко сыртыла жолдонип алган жатты. Онын он кулагынын алдында оос ошкоч кызыл, терен жарык болды, онон, тиштер ошкош көгөтирим немелер көрүнип турган; коркыганым мен көзим жумала, меге таныш узаяар бычак Петрдин тизезинде жатканын карбигим өткүрө көрдим, онын жанында десе он колдыныг корчок каразымак сабары; сол колы карга көмүлүп калган туура жатты. Извозчиктин алдындагы кар кайылып, онын кичинек эди-каны жымжак, жарык карга терен чөңүп, торт кичинек баладый болды. Онын он жанындагы карда кушкашка түнөп, саибашка чийу кызарып турды, сол жанындагы кар неле де тепселбеген, килең болуп жалтырап жатты. Бактырганду эвилген бажы койу быжыраш сагалды жаба базып, ээк ле тожине тишилип калган болды, тонгов канду жыланаш тожинде жаан жес крест жатты. Үндердин табыжынан баш айланыжып турды; Петровна үзүк жогынан кыйгырып, полицейский кыйгырып, Валеиди кайдаар да ийип, таадам кыйгырып турды:

— Исти тепсебегер!

Же келетийин кабагын жуурып ыйди, бойынын будынын алдын көрүп, полицейскийге тын ла бийиркегендү айтты:

— Сен тегин жерге кышкырып жадын! Мында кудайдын кереги, кудайдын суды, сен дезе бойыгнын жүзүн жүрүр бы-
жарыла—эх, слер-лер-р!

Ончозы ол ло тарыйын унчугышлай, уур тынып, кресте-
нин, өлгөн кижн жаар көргилеп турды.

Двордон сад жаар кандый да улус жүгүришти, омор Пет-
ровнанын чеденинег ашкылап, жыгылгылап, чугулданып тур-
ды, же ондый да болзо, таадам эбиреде аыктап, чугулдан-
нып кыйгырганына жетире тымык болды:

— Айылдаштар, бу слер агаш жинлектин агажын ненин
учун сындырып жадыгар, слерге онызы канайып уйат эмес!
Жаанам мени колымванг тудала, ыйлап, мени айыл жаар
апарды...

— Ол неин эткен?—Мен сурадым; ол карузын берди:

— Көрбөй турунг ба?..

Энирден орой түнге жетире кухняда ла онын коштой-
мыдагы кыпта өскө улус көлзөөжип, кыйгырыжып, поли-
цейский командовать эдин турды, дьяконго туней кижн не-
ни де бичип, өртөк чылап кыркылдап, сурап турды:

— Канайып? Канайып?

Жаанам кухняда көдүрезин күндүлөп турды, столдо чоо-
кыр жүстү, эрин багалду течпек кижн отурып, чыкырууш
эниле куучыдан турды:

— Онын чын чоло ады жарт эмес, жагысла онын чыккан жери
Елатьмадан деп жарталган. Тили жок дезе—сыранайда тили
жок эмес, көдүрезин жартап берген. Учннчизи де жартап бер-
ди, мында Учннчизи база бар эмтир. Омор церквени тоного-
нынав бери удаган, онызы дезе омордын сыранайла билип
эдетен ижи...

— О, кудай,—кызарып база терлеп калган Петровна ка-
лактап турды.

Мен жер жаар көрүн, полатта жаттым, көдүре улус меге
кыскачак сынду, течпек база коркымчылу болуп көрүнди...

X

Бир катан суббот күнде, эртен тура эрте мен Петровна-
нын маалазы жаар снегирлер тударга бардым; узак туткы-
лагам, же кызыл төштү тееркек кушкаштар тудатан кай-
ырчагаш жаар бергылабай, бойынын жаражыла өчөштирип,
усти тонуп, мөңүндий суркурап турган карда ары-бери
баскылап, омон курула жылу кийинген жыраанын будактары-
на учуп барала, омордын устинен кардын көгөлтирим өк-
дү чедиргендий мызылтын төгүп, тирү чечектер чилеп жай-

каныжып отурдылар. Бу сүрекей жараш болгону учун, андап жүрүп неме тапаганым бир де ачынбадым; мен сүрекей анчы эмес болгом, андап жүрөп меге андап тапкаңынан артык илбилү болгон. кушкаштар кандай да жадык турганын көрүргө ло олар керегинде сананарын мен сүзүөтөм.

Карлу жаландардык куйузына жаңыскан отуруп, соок күн-иян тымыгында кушкаштардын чыркыражып турганын угарга жакшы болгон, кайда да ыраакта өдүп брааткан жегилү үч аттын күзүнизинин (орус кыштын кунукчыл талап-ки-ленинин) кожонун угулат...

Мен, кардын үстине калтыраганча отуруп, кулактарымды уужытканымды билгенде, кушкаш туларга экелген кайырчаганштарымды жууп алала, чеденнен таадамнын сады жаар ажып, айылыма жандым.—каалганы тыш жаны жаар ачып салыптыр, каядый да жаан эр кижини үстин жаап койгон жаан чанакка жеккен үч атты чыгарып турды, аттардагы койу буу чыгып, ол эр кижини сүгүнчилү сыгырып туды,—менин жүрегим чочыды.

— Кемди экелдиң?

Ол бурулып, колынын алды өткүрө мен жаар көрөлү, чанактын бажындагы тактачка секирип чыгып отурала, айтты:

— Абысты!

— Же, мынызы меге кереги жок; абыс болзо, байла, мында жаткандарга келген.

— Эх, такаачакта-ар.—ол эр кижини кыйгырып, сыгырып, аттарды вожжазыла кийимктадып, тымыкты сүгүнчиле толтырды: аттар жалаң жаар нак жүткүп ийдилер, мен олардын кийининен ары көрүп турала, каалганы жаап алдым, же качан ээн кухняга киреримде, энемнин айткан чакым сөстөрү, онын үнгүр үни коштойындагы комнатада жаңыланды:

— Же эмди—мени өлтирерге керек пе?

Куштын убаларын таштайла, чечинбей, сенекке чыга конуп, таадам учурадым; ол менин ийинимнен тудала, жүзим жаар чугулданганду көрүп, мени де жүк арайдан тамагынан ажырып ийеле, тугак үнине айтты:

— Энең келген, бар! Акыр...—Мени жайкаарда, мен бут бажына жүк арайдан чыдаштым, онын союнда комната жаар ийде салды:—Бар, бар...

Мен кийин ле клеёнка кадаган эжикке түртилеле, соокко тонгоюмнан да жүрексирегенимнен тыркырапкан колымла эжиктин тутказын узак таап болбой турдым, арт учында эжикти араай ачала, бозогого тура түштим.

— Бу туру, —энем айтты.—О, кудай, каядый сүрекей жаандаган! Не, таныбай турун ба? Слер овы канайып кийиндирип жадыгар, же сыранай...Онын кулагы кажайып калыптыр ийне! Эне, кастын үзин түргөн берзегер...

Ол комнатанын тал ортозында туруп, менин үстим жаар

эгчейип, мениг кийимдеримди чечип, мячикчилеп мени өб-рип турды, жаан бойы элбек, жымжак, жылу кызыл платьеде болды, платьези ийининен ала эдегине жетире жаан кара топчыларлу болгон. Мындай платьеня мен качанга көрбөгөм.

Онын жүзи алдыдагызыванг кичинектеп, кажайып, көзү десе жаанаап, онкройып калган, чачы да алтындый. Ол мени чечиндирип, кийимди бозогого таштап турды, онын кызыл эрди жескингенде тыртылып, командовать эткен уни угулып турды:

— Не унчукпай турунг? Сүгүнип турунг ба? Фу, кандый кирлу чамча...

Онын согында менин кулагымды кастынг узиле сүркүштети; оорункай болгон, де ошонг жакшы жыт жытанып, оорункайды кирелендирип турты. Турексирегенимнен алаатып, мен онын кози жазр көрүп, ого тамла жапшынып, онын сөстөри аразында жаанамнын тынг эмес, жардак эмес уни уктым:

— Бойуннын табыла жүрет; колдог торт чыккан, керек десе таадазынан да коркыбайт... Эх, Варя, Варя...

— Же, калактабагар, эне, өдүп калар!

Энеме көрө, айландыра ончозы оогош, зчымчылу ла карыгандый, мен бойым да база таадамдый ок карыган дем бодоп турдым. Ол мени ийделу твезезиле кылчып, чачымды жылу, уур колыла сыймап, айтты:

— Чачынды кестирип алар керек. Школго барар ой жеткен. Уренер куунинг бар ба?

— Мен үренип алгам эмейим.

— База эмеш үренер керек. Лок, сен кандый бек, а?

Мениле ойноп, эрке каткыла каткырып турды.

Көзи кызарып, чачы атырайып калган таадам кирди; энем мени колыла туура эделе, тынг сурады:

— Же, не, ада? Атанатан ба?

Таадам көзүнөктинг жанына тура түжүп, шилдеги тошты тырмагыла тырмап, узак унчукпады, айландыра көдүрөзи тыныдынгандый болуп, коркышту боло берди, жаантайындагы чылап мындай тынг тудуныштарда мени кыйгырарга куузендирип, көзим, кулагым жаандап, көксим коркышту келгип тургандый белды.

— Алексей, кедери бар, — таадам араайын айтты.

— Ненинг учун? — Эдем, мени бойына база катап жууктады, сурады.

— Сен кайдаар да барбазын, токтодып турум...

Энем турала, комнатала араайып барып, таадамнын кийвине токтойло, айтты:

— Ада, уксагар...

Таадам энеме бурулала, чыгырууш унле кыйгырды:

— Унчукпа!

— Же, слерге меге кыйгырарга мен тап бербезим, — деп энем арлай айтты.

— Варьара! — жаанам диваннан туруп, сабарыла кизетти. Таадам отургушка отурала, калырады:

— Акыр, мен — кем? А? Бу канайып?

Кенетийин өскө үниле кыйгырды:

— Сен мени уятка салдыг, Варька-а!..

— Баргын, — жаанам меге жакарды; күүн-күч жок мен кухня жаар барала, печкенин үстине чыгып, бирде — кодүрези бойы бойлорына чаптык эткилеп, бир ондо куучы идашкандарын, бирде — кенетейин уйуктай бергендий унчугышкылабай турганын стене өткүрө удаан уктым. Эрмек энемнин тапкан балазы керегинде, оны кемге де бергени керегинде болды, же таадам ненин учун ачынып турганын кижин айлабас болды; та энем оного сурабай бала тапканына ачынып турган, та баланы ого экелип бербегенине ачынып турган?

Онын соңунда самтырап, кызарып, арып-чылап калган таадам, кухняга кирди. жаанам көзүнүн жакын кофтазынын эдегиле жазгына арчып, оны ээчий кирди; таадам скамейкага отурала, ого тайанып, эн чейеле, куу эрдик тиштенип, жуурандап турды; жаанам онын алдына тизеленип турала, арлай, же изд айтты:

— Адабыс, кудайдын учун сен онын жаманын таштаган! Анап да артык чанактар сынып турбай база. Госиодаларда ла койоймдарда мындын неме болбой туру деп пе? Үй кижин — көрзөн кандын! Же, жаманын таштаган, кем де акту эмес ийне...

Таадам стене жаар кыйындалып, онын жүзи жаар көрүп, өксөп, шоодып арбады:

— Же, андый эмей база! База канайдар? Сен кемнин жаманын таштабайтан эдин! Ончолорынын жаманын таштабайтан эдин! Ончолорынын жаманын таштадың, же, андын эмей, эх, слерлер-р...

Ол жаанам жаар энгейип, онын ийининен тудала, оны силкип, турген шымыранды:

— Кудай дезе кандый да жаманды таштабай жат ийне, а? Өлөр күнибис једип келди, эмди де кышпайт, бистин калганчы күндер — же амыралта да, сүгүнчи де жок, — болбос то! Сен менин сөзимди ундыба! — тербезен болуп өлөрибис, тербезен болуп!

Жаанам таадамнын колынаг тудуп, ого коштой отурун алала, араайын, јенил каткырды.

— Тербезен болгону жаан түбек эмес! Тербезен де болзобус кем жок. Коркыган немезин — тербезеннен! Сен айылына ла отураарыг; суранарга мен базарым, — эрик јокто меге берерлер, ток-тойу болорыбыс! Сен мынайда айдарын таштап сал.

Арып-чылап калган кичинек таадам кенетийин каткырынып, мойнунун элик чилеп бурала, жаанамнын мойнынанг кучактанып алала, өксөдн:

— Эх, тенек, сен ак санаалу тенек, меге калганчы кижил! Сеге, тенекке не де ачу эмес, сен нени де билбей ждың! Сен эске алынган болзонг: айса бис экү иштебедибиспе, айса мен ологго болуп килинчек этпегем бе,— же, эмди болзо, эмеш те болзо...

Мен де чыдажып болбой, ыйламырап, печкеден түжүп, ологдыг жакшы куучындашканына сүгүнгениме, ологдын ачу коровына, энемниг келгенине ле мени олог бойынын ыйына туней кошканына ыйлап, олог жаар тап эттим, мени экү кабыра тудуп кучактангыладылар, таадам кулагыма шымыранып, айтты:

— Эх, сен учкан, сен база мында! Энег келди, эмди сен оныла болорунг, тааданды, карыган көрмөсти, чугулчыны — эмди сүрер бе, а? Кокырчы, болужачы, жаананды — сүрер бе? Эх, слерлер-р...

Таадам бистерди колыла туура ийдип, өрө турала, тын, чугулду айтты:

— Көдүрөзи туура баргылайт, көдүрөзи башка-башка баргылайт... Же, оны кычыразын ба, кайдазын! Капшагай, эм...

Жазнам кухнядаг кедери барды, ол дөзе бажын энейтеле, толык жаар айтты:

— Бастыразына бынанзак кудай, же — бу көрүп турунг, бу!

Жудурыгыла бойун төжине тын күнүреде жудурыктады, меге бу жарабады, кудайдын алдына жаантайын мактанып турган чылап оныла куучындашканы меге тегин де жарабай туратан.

Энем келди, онын кызыл кийиминен кухняда жарык боло берди, ол столдыг жанындагы тактачакта отурды, таадам ла жазнам эки жанында отурды, онын платъезиниг элбек жегдери ологдын ийининдеринде жатты, ол нени де араайынан чыныркап куучындап турды, олог дөзе ортозына киришпей, унчукпай угуп отурдылар. Эмди олог экилези кичинек, ол дөзе ологго энеге боло бергендий бололды.

Жүрексирегениме чылайла, мен полатта тыг уйуктай бертирим.

Эгирде карыгандар байрамда кийинетенин кийинеле, түниле мўргүйтеенине баргылады, цеховой старшинанын мундирин, енот терези тон кийип алган база штанын шалмарланып алган таадама жазнам көзиле сүгүнчилу имдейле, энеме айтты:

— Сен көрзөнг, — адан кандый, ал-ару улактый!

Энем сүгүнчилу каткырды.

Качан мен оныла кожо онын комнатазына артып каларым-

да, ол диванга барып, будын төжөнүп отурала, мени бойн на кычырды:

— Меге келзен! Же сен кандый жадырык, — коомой бо, а?

Мен кандый жаткам?

— Билбезим.

— Таадан согот по?

— Эмди—тыг сокпойт.

— Ондый ба? Сен нени ле айдайын дезен, меге айтсан, — Же?

Таадам керегинде айдар күсүним жок болуп, бу комнатада сүрекеи жакшы кижини жатканын, же оны кем де сүүбейтенин, квартирага жадарынан таадам ого мойногону керегинде куучындаарып баштадым. Бу история энеме келишпегени иле көрүнди, ол айтты:

— Же база не?

Мен үч уулчак керегинде база мени полковник үйдөгү сүргени керегинде куучындадым, — ол мени кабыра тыг кучактап алды.

— Ондый болор-болбос немелерди оны...

Козин сыгалап, жер жаар корул, бажыла жайкап, унчукпай барды. Мен сурадым:

— Таадам сеге ненин учун чугулданды?

— Онын алдында мен бурулу.

— Сен ого баланы экелип берген болзон...

Ол селт эдип, кабагын жемиреле, эрдин тиштенип, мени мыкып базып, каткырды.

— Эх, сен, учкан! Сен — ол керегинде унчукпа, угуу туурың ба? Унчукпа — керек десе саянба да!

Нени де араанын, кату ла кижини аяйлап болбос эттаре куучындады, онын соңында өрбү турала, ээгин сабарыла согууп, койу кабагын жылыштырын базарын баштады.

Үстен жазаган свечи столдыг үстинде күскүге жаркындалып күйүп кара көлөткөлөр полдо жылышкылап, толықта кудайдыг сүринин алдында лампада жарыдып, тошту көзүмөк айдыг жаркынына мызылдап турды. Энем куру стенедег, потолоктон нени де бедиреп турган чылап аяктынып турды.

— Сен уйуктаарга качан жадарың?

— Эмеш айла.

— Сен түште уйуктаган ийне, — энем эске алынала, үшкүрдү.

Мен сурадым:

— Сен барайын деп пе?

— Кайдаар баратам? — Ол тыг унденип, кайкаганду сурайла, бажымды өрбү көдүрүп, жүзим жаар узак корул турды, онын көрүжинен менин көзиме жаш тамырап келди.

— Бу сен кайткан?

— Мойным сыстайт.

Јүрегимде де сыстап турган, ол бу турага јатпас, јүре берер деп, мен ол ло тарый сезип ийгем.

— Сен адана тўней болорын, — ол полго јайган кедендерди будыла туура эди, айтты. — Јаанаг адан керегинде сеге куучындады ба?

— Ээ.

— Максимди ол сўрекей сўуйтеи, — сўрекей! Ол оны база...

— Мен билерим.

Энем свечи јаар кўрөлө, јүзин чырчыйтты, онои оны өчүреле, айтты:

— Онойдо торт!

Чын, онойдо кей ару болуп, кара кўлөткөлөр јоголып, полго айдын жарык чанкыр жаркыны тийил, кўзөктин шилзинде алтын өгдү чедиргендер суркуража берди.

— Сен канда јаткан?

Ундылганы удап калган немеви эске алынып турган чылап ол көп городтордын аттарын адап, карчага чылап компатага айланыжыл турды.

— Мындыи платьевии сен кайдан алдың?

— Бойум көктөгөм. Мен бойыма көдүрезин бойум эдиј јадым.

Онын кемге де тўней эмези меге јарап турган, је ас куучындап турган учун кунукчыл болгон, онои неме сурабази, ол онойдо тортло унчукпайтан.

Онои ол менин јаньма диванга ойто отурди, восктыи, ладоннын жыды өдүп калган јалакый карыгандар келерине јетире бис бойы бойыбыска јуук јөлөнжил, унчукпай турдыбыс.

Энирде, байрам кунде ажанганы чылап ла байыркаганду ажангылап, кемнин де сергех уйкузына чаптык этбеске коркыгандый, ас та, чебер де куучывдаштылар

Удаган јок энем мени „гражданский“ бичикке ўредерин баштады: кыжжалар садып берди, олардыг бирўзин — „Торол тилге“ — мен бир канча куннин туркунына гражданский печатьяла кычырарыяа ўренип алдым, је энем мени ол ло тарыйын стихтерди эске ўренип ал деди. бистин бой бойыбыска чугулдашканыбыс мынан башталды.

Стихтер мындыи болгон:

— Јаан јол, чике јол сен,
Кем јерди кудайдан көп алган,
Малта ла курек сени тузбеген,
Туйгакка сен жыжак, тобракка бай.

Мен „кеи јерди“ дегеннин ордына „кеев јерди“ — деп, „тузбеген“ дегеннин ордына „тўртпеген“ — деп, „туйгакка“ дегеннин ордына „туйгак“ — деп кычырып турат ам.

— Је, сананзан, — энем жартайтан, — немези кеен јерди? Кулугур! Кеен јерли билип турын ба?

— Мен билетем, је ондыйда болзо, бойыма бойым кайкап, „кеен јерди“ — деп кычыратам.

Ол ачынып, мени эш неме билбес ле очош деп айдып туратан, оны угарга коронду болгон, шлемир стихтерди эске алынарга, мен сүрекей кичеенип туратам, санаамда оларды жастырбай кычыратам, је угустыра кычыргамда — кыйалтазы жогычан жастыра кычырып туратам. Кижинниг санаазына эбелбес бу строкторды мен көрөр күнним јок болгон, оларды өнөтийин өскөртүп, јаныс үнденер сөстөрдү јергелей таап туратам, тармадаткан стихтер кандыйла учурын јоголткондо, меге сүрекей јаран туратан.

Је бу баштактаныш тегин өгпөди: бир катап, урок јакшы өткөнниг кийининде, качан энем стихтерди арт учунда үренип алдыг ба деп сураарда, мен сананбайла, балырадым:

Јол, јолдол, јобол, јогол,
Тунгак, мыйгак, каскак...

Мен орой билингем: энем колыла столго таянып өрө көдүрилеле, ончозын башка-башка сурады:

— Бу не мындый?

— Билбезим, — мен алаатып, карузын айттым.

— Јок, кандый да болзо?

— Бу — тегинле.

— Не — тегинле?

— Каткымчылу.

— Толыкка бар.

— Неняи учун?

Ол арзайын, је такып кату айтты:

— Толыкка!

— Кандый?

Ол карузын айтпай, менин јүзим јаар кезе көрөрдө, ого не керек болгонуын билбей, мен тортло алаатый бердим. Толыкта, кудайдын сүринин алдында тегерик стол турды, онын үстинде дезе јараш јытту кургак өлөндөр лө чечектер салып койгон ваза турды, төр јанында толықта кебисле јаап койгон кайырчак турды, кийин јанында толықта орын болгон, тортинчи толығы — јок болды, эжиктин косягы стевеге јөлөй турды.

— Сеге не керегин мен билбей јадым, — мен оны билип аларга айттым.

Ол отурала, мандайын ла жаагын арчып, унчукпады, онын сонунда сурады:

— Сени таадан толықка тургысты ба?

— Качан?

— Је, качан-бирде!—деп ол столго алаканыла эки катап тажыйла, тын үиденди.

— Јок. Санаама кирбейт.

— Толыкка туратанын—ол не кыйын болгонуң сен билерин бе?

— Јок. Нениң учун—кыйын?

Ол үшкүрүп ийди.

— Ф-фу! Бери келзег.

— Меге сен не кыйгырып жадың?—деп мен оноң сурайла, жанына базып бардым

— Сен нениң учун стихтерди төгүниле айдып жадың?

Мен көзимди јумуп алгамда, кандый да печать эдилгени сагыжыма кирет, је мен оны кычыргамда,—өскө сөстөр кирип јат деп, билгенимче ле ого јартап айдып бердим.

— Сен төгүндебей жадың ба?

Јок, деп мен карузын береле, је ол ло тарый: „айса төгүндеп жадым ба?“—деп санандым. Кенетийин мендебей, стихтерди чып-чың кычырдым, бу мени кайкатты, база эп јоксындырды.

Мениң јүзим кенетийин тижий бергендий болуп, кулагыма дезе кан урулып уурлай бергенин, бажымда эби јок шуулап турганын билинип, мен уйалганыма күйүп, энемниң алдында турдым. онын јүзи куныкчыл карарып, эрди бектелип, кабагы јуурылып турганын мен көстий јагы өткүрө кордым.

— Бу каныйып ондый болды?—ол өскө киживинг үниле сурады. Анайдарда—төгүндеген бе?

— Билбезим. Мен онойтпоско санагам...

— Сениле күч,—ол бажын энейтип айтты.—Бар!

Ол мени стихтерди көп үрөп деп некөп турды, је бу түней строкторды эске алынарга меге күч болды. стихтерди өскөртүп, ологго өскө сөстөр табарга јендиртпес күүним тамла өзүп турды; мынызы меге јенил болуп туратан,—кереги јок сөстөр адаруныг ройындый келгилеп, кыялгенин, кыйалтазы јогынан үренетенин түргөн булгап туратан. Бүдүн строка меге тудуш көрүнбөй туратан, мен оны тудуп аларга, каныйып та ак-чегиян кичесингемде, ол мениң санаама кирбейтен болгон. Меге көп ачу коронды князь Вяземскийдин комудалду стихотворениези экелген ошкош эди:

— Эгирде де, эртен тура эрте де
Көп карыгандар, тулдар, өскүстөр
Кудай учун болушка кычырдылар,

Учинчи строчказын дезе

Көзюк алдында суйкалу јүредилер.

мен эртү үткүрүп туратам. Энем ачурканып, менин подви-
терим керегинде таадама куучындады; таадам катуу айтты:

— Баштактанып жат! Оңдо сагыш бар: мургүүлди ол ме-
нен артык билип жат. Төгүндөп жат, онын санаалына экпел-
гени ундылбас. Сен оны чыбыктап ийзен!

Мени жаанам база мактады:

— Чорчокторди ундыбайт, кожондорды ундыбайт, ко-
жондор десе—ол ок стихтер эмес пе?

Бу көдүрөзи чын болгон, мен бойымды бурулу деп бо-
донып турдым, же стихтерди үрөнөйүн деп алзам ла, оскө
состор кайдан да таракандый чубалышкылап, база строктор
будуретендер:

— Карыгилар ла бсустер
Бистин калгада көп жүрөт,
Калаан жинан сурайт,
Жууп—Петровнага апарат,
Уй азыраарга ого садат,
Жууккаа арамы ичет.

Түнде жаанам ла кожо полатта жадып, мен ого кннгеден
вениле билгенимди, бойымнын да сочиняты эткенимди кү-
нине тийгенче айдып туратам: ол кажы бирде каткырып ту-
ратан, көп сабазында меге адылатан:

— Бу сен билип жадын ийне, билип болорун ийне! Бас-
кындарга каткырбас керек, кудай озорло! Христос баскын
болгон, көдүрө агарулар база...

Мен балырадым:

Суубейним баскындарды,
База таадамды,
Же канайдар?
Жаманым кудай таштагын!
Ненин учун мени согорго.
Таадам бедирейт жвантанын...

— Сен нени айдазын, тилин катсын,—жаанам чугулдан-
ды:—Сенин бу состоринди таадан угуп ийзе?

— Кайдалык!

— Сен тегин жерге баштактанып, эненди чугулдандырып
жадырын! Ого сен жокко до сүрекей жакшы эмес,—жаанам
санааркаганду ла эркелү айтты.

— Неден улам ого коомой?

— Унчукпа! Сен айлабазын...

— Мен билерим, оны таадам...

— Унчукпа деп айдып турым!

Мен коомой жаткам, ачу коронго жуук сезип тургам, же
ненин де учун меге оны жажырар күнүм келип, омоксырап,
баштактанып туратам. Энемнин уроктору тамла көптөн, ка-
жы билип болбос болуп турды, арифметиканы мен женил би-

лип алып турдым, же эмди бичип болбой база грамматиканы тортло билбей турдым. Же мени анчадала санааркатканы,—таадамнын айылына энеме жадарга кандый сүрекей уур болгонун көрүп, сезип турган болгонум, кеби тамла сооп, ол ончозына өскөлөнүп калган көрүжиле көрөтөн, сад жаарыгы көзүнөктүн алдына ол унчукпай узак отуруп, чырайы канайып та чыгып турган. Келгеннин баштапкы күндөрүндө ол эпчил, аруу-чэк болгон, эмди десе кози онкырайып, кере тужине бажын тарабай, кофтазынын толчызын топчылабай, уужалып калган платьелу жүрөтөн. Мынызы оны үрөп, мени өркөтиретен: ол жаантайып жараш, кату сыр-гынду болуп, ару кийинип—ончозынан артык болорго керек!

Урок тужында ол мени ажыра стене жаар, көзүөк жаар онкырайган көзиле көрүп, чылап калган униле мени сурап туратан, карузын ундыйла, тамла чугулданып, кыйгырып туратан,—мынызы база бөркөмчилу: эне кижини ончозынан мындык болуп, чөрчөктөгидей болорго керек.

Кезикте мени онон сурап туратан:

— Сеге бисле кожо коомой бо?

— Бойунун керегинди эт,—ол үкүстөп айтты.

Жазнам да энем коркыыр эдил, таадам мени де белетеп турганын мен онойдо ок көрүп туратам. Энемнин комнатазына ол тудушла бектенип, ондо сыктап. Никанор деп жанын пастух агаш шоорыла мен угар куушим жок ойногондун үнденип турды. База бир ондый эрмек болуп турган өйдө энем тып үнденип айтты:

— Онойдо болбос, жок!

Энем эжиктег чыгып, сала берди, таадам десе—каткырып чыкты.

Мынызы энирде болгон; жазнам, кухняда столдун жанына отуруп, таадама чамча көктөп, бойына мени де шымырачып турган. Энем эжикти ачып барарда, жаанам оны угуп айтты:

— Бистерде жаткандарга барды, ээ, кудай!

Кенетийин кухняга таадам кире конуп, жаанамга жүгүрүп келеле, онын бажы орто сокты, соктырткан колын элбип, кимиренди:

— Кереги жок немени балыраба, көрмөс!

— Сен карыган тенек,—жаанам соктырган бажын сыймап, токуналу айтты.—Мен унчукпайтам ба! Сенин кылыктарың керегинде мени ле билгенимди көдүрөзин ого тудушла айдарым...

Ол жаанамга тап эделе, жаанамнын жаан бажына жудурукла түргөн соккылай берди; бойун корулабай, оны ийде салбап, жаанам айтты:

— Же, сок, сок, тенек! Же, ме, сок!

Мен полаттын үстүңгөн омор жаар жастык, жууркан, печ-

кениг үстинең сапог чачкылдым, је атылганга таадам мыны аярбай турды, јаанам десе јерге жыгылды, таадам сның бажына текилеп, арт учында бүдүрелеле, суулу көнөкти төгүп, жыгылды. Бышкырган, чучкүргөн ол тура жүгурип, кайра кату көрөлө, јаткан јери јаар туранын үстине барды; јаанам өрө туруп, калактап скамейкага отурала, чиймелген чачын јазады. Мен полаттаң түже калдым, јаанам меңе чугулду айтты:

— Јастыкты көдүрезин печкенин үстине сал! Сананып тапкан эмтирин: јастыктарла мергедеерге! Бу сенин керегиң бе? Ол до карыган көрмөс атыланып чыккан,—тенек.

Кенетийн јаанам калзктап, жүзин чырчытып, бажын өңөйтөле, мени кычырып алды:

— Коруп ийзек, бу мында не оорункай?

Мен оның уур чачын јазап айлап бердим, оның бажынын терезиниң алдына шильке терек кирген эмтир, мен оны чыгарала, өскөзин таптым, сабарларым кабышпап барды.

— Мен торло эмеди кычырайын, коркым јадым!

Јаанам колыла јаныды:

— Сен кайттын? Мен сеңе кычыраарым! Оның укпаганы, оның көрбөгөни кудайга баш, сен десе—ол ло! Мынаң ары кедери бар!

Бойынын колу кара чачынын ортозынан ээлгир сабарларыла бойы бедиреп берди. Мен коркыбаска сананып ала-ла, терениң алдынаң бүктелип калган эки жоон шилькени уштырга ого болужып бердим:

— Сеңе оорункай ба?

Алдырбас, эртең мылчага от салып, јунунып аларым,—одуп калар.

Мени эрке сурады:

— Сен десе, балам, таадаң мени соккон деп эңене айтпа, угуп турын ба? Олор онызы јокко до бойы бойларына ачурканыжып јат. Айтпазын ба?

— Јок.

— Је, ундыба! Је, алдырбас, айдарла ончозы кем јок...

Јаанам полды арчырып баштады, мен десе акту сөзим айттым:

— Сен—торло агарудың, сени кыйнагылайт-кыйнагылайт, сеңе десе—кем јок!

—Не тенеерип куучыадайзын? Агару... Кайдан таптын?

Јаанам төрт тамандап, узак арбанды, мен десе тепкиште отурып, јаанамнын учун өчти таадамнан канайып алар?—деп шуунип турдым.

Јаанамды мениң көзимче онойып ол сүрекей база коркышту баштапкы катап соккон. Менин алдымда бүрүңкүйде, оның кызыл чырайы ла јелбиреп турган сары чачы куйуп турды; жүрегимде коронду кайнап өоркош турды, өчти

мен сананып таап болбой турганым ачурканып турдым.

Же эки күннин бажында, непин де учуу мен тураның үстине таадама барып, ол оозы ачык неме салгыштың жанына отурып алган, ондогы чаазындарды ылгап отурганын көрдим, отургуштын үстінде десе ояын сүүйтен святказы жаткан, — айдын күндөрүнүн тоозына келиштире квадратгарга үлөп койгон он эки ласт калык боро чаазын, кажыла квадратта агарулардын сүрлери бар болгон. Таадам ол чаазынын сүрекей карамданатав, каа-жаадала кавдый бир неме учун меге анчадала күнзегенде, оны көргүзүп туратан, мен десе ортозы жуук тургузылган бу боро качинек ле жакшынак сүрлерди кандый да анылу сескирле жаантайын көрүп туратам. Мен олордын бир кезектеринан — Кирика ла Улитанын, улу кыйнатырган Варваранын, Пантелеймоннын, база да кспгөрдик жүрүмүн билетен болгом, меге анчадала кудайдын кяжизи Алексейдин, кунукчыду жүрүмү ле ол берегинде сүрекей жакшы стихтер жарап туратан, оларды жаанам меге жаантайын ла томылта кычырып туратан. Ондый улустарды жүстерле көрүп, олар жаантайын кыйынга жүргендер деп бойымды араай токунадып жүрөтөм.

Же эмди мен чаазындарды кескилеер деп сананып алдым, качап таадам канкередени жураган көк чаазынды кычырага, көзпөк жаар жүре берерде, мен бир кавча листтерди ала-ла, төмөн түргөн түшүп барып, жаанамнын столынан кайчы уурдап алала, палатка чыгып, агарулардын баштарын кезерин баштадым. Бир жергелей тургылаган агарулардын баштарын кезип ийдим — агарулар ачымчылу боло берди, ол тушта мен квадраттарды болуп турган жолдорло кезерин баштадым, же экинчи жергелуун туураарга жеткелегимде, таадам келди, текпишке турала, сурады:

— Чаазындарды аларга сеге кем жбп берди?

Досколордын үстінде жаткан ооктодо кескен чаазынды көрүп ийеле, ол оны ууштап, жүзине экелип, чачып, ойто ууштап турды, онын ээги тыртылып, сагалы тырландап чыккан, онын тынып турганына чаазындар да жер жаар учкылап турды.

— Сен нени эдиң салган — учындадала ол тын үидевеле, мени будымнан тудуп, бойы жаар силкий сокты, мен кейге андана бердим, жаанам мени колына алып алды, таадам десе оны ла мени жудурукла согуп, чынырды:

— Өлтврери-ви!

Өнем једип келиптир, мен толықта печкенин јанында эмтврям, ол десе мени бөктөл, — мени согорго турган таадамнын колын тудуп, ийде салып, айтты:

— Бу не мындый неме? Билинзегер!

Таадам көзпөктин алдына, скамейканын үстине јадала, ыйлады:

— Олтиргиледи! Көдүрөзи, мен жаар болдылар, а-а...

— Слерге каяйып уйт эмес?—энемнин уни араанын угулды.—Слер тудушла не тогунеле кылынып жадыгар?

Таадам будыла скамейкачы тееп, кыйгырып турды, онын сагалы потолок өрө каткымчылу сырайып калган, козв дезде тыг жумулып калган болды, ого энемнин алдына уйатту болгон учун ол козия чындап та тогунеле жумуш алган деп, меге база бодолды.

— Мен слерге бу кезивтилерди коленкорго желимдеп берейин, оног артык, онон бек болор, —энем кезантилерди ле листтерди аяктап көрүп, айлып турды.—Көдүрөзи уужалып калганын көрүп турыгар, ойницег откүре эскирип калган, колдөлөн лө журтылып жат...

Энем оныла, качан мен урок тукунда нени нени билбегемде, мезиле куучындажатаны чылап куучындажып турды, таадам кенетийин өрө туруп, чамчазын ла жиледин түздеделе, какырып түкүреле, айтты:

— Бугун ле желимдеп сал! Мен эмдиле сеге арткан листтерди экелип берерим...

Эжик жаар барала, же бозогонын жанынан ойто бурулып, мен жаар коркок сабарыла көргүзүп, айтты:

— Оны дезде чыбыкгаар керек!

— Чыбыктаар керек. —Энем мен жаар энчейип жопсинди.

— Сен оны нениг учун эттин?

— Мен өвөтийин. Ол жаанамды сокпозын, онон бскө мен онын сагалын кайчылап саларым...

Жырта тартып койгон кофтазын уштып жаткан жаанам бажыла жайкап, каарып айтты:

— Унчукпаска молдонгон!

Жер жаар түкүрди:

— Тилин тижип, кыймыктанып, бурулып болбос болзо кайдат!

Энем жаанам жаар көрөлө, кувхянын ичиле базып, ойтоло меге келди.

— Ол оны качап сокты?

— Сея, Варвара, ол керегинде сурзарынан уйалатан болзон, ол селин керегин бе?—жаанам чугулду айтты.

Энем жаанамды кучактай алды.

— Эх, менин кару энем...

— Бу сеге эне! Ары кедери тур...

Олор бойы бойлорыча көрүжеле, унчукпай бардылар, айырылыжа бердилер: сенекте таадамнын базыды угулды.

Энем келгеннин баштапкыла күндеривде, квартирада жаткан военный кижинин жардак эмегениле нажылашкан, кажыла энир сайын туравын алын жанындагы жарымызына барып туратан. ондо Беленгтен келген улустар—жараш бариндер, офицерлер болуп тургаа. Мындый жуулыш: таадама

сырапай жарабайтан, энярде кухняда ажанып отурала, кал-багыла кезедип, жангыс катап арбанган эмес:

— Шлемирлер базала жуулып калган! Эмди тап атканча унуктарга да бербес.

Удаган жок таадам квартирада жаткандарды квартираны бажодып берзин деп сурады, качан олоп жүре берерде,— кайдан да эки чанак жүзүн-жүүр мебельдерди экелип, олоп-ды алын жанындагы комнатага тургузып, жаан замокло замоктойло, айтты:

— Квартирага жаткандар биске керек жок, айылчыларды мен бойым уткырым!

Байрам сайын айылчылар келип турар болды: жаанамнык Матрена Ивановна деп жаан тумчукту, жолду торко платъелу, алтын сүрлү платту кийим жунатан кыйгычы сылын келетен, оныла кожо—онын уулдары: узун чачту, көдүрө кийими боро, жакшы да, жардак та Василий деп чертежник; эт бажынды башту, сүүри чоокыр жүстү Виктор,— турага киргелекте, галожын сенекте уштып, Петрушка чылап чыгырууш үнле ол кожондойтон:

Андрей-папа, Андрей-папа.

Бу мени сүрекей кайкадатан, коркыдатан.

Яков тайым гитаралу келип, бойыла кожо монашка жүзүндөш, узун кара тонду, кылчыр косту, айан башту час жазитан унчукпас мастерди экелип туратан. Мастер жаантайын толыкта отурын, бажын кыйындадып, сагалын кыргаш экиленген ээгине сабарын бадалта санбашка тудуп, күлүмзиренип туратан. Ол бараап чырайлу болгон, сок жангыс көзи бастыраларына канайып та сүрекей кезе көрүп туратан; бу кижиге ас куучындап, жангысла сөстөрдү такып айдып туратан:

— Ээн жерге күчигер салбагар, түнейле...

Мен оны баштапла көрөрүмдө, мынаг озо жангы дем оромдо жадар тужында бир катап болгон яеме кенетийин сагыжыма кирди. Ол тужында калганыг ары жаанында барабанды күнүредө ле чочыдылу соккылаган, оромло түрмедегг площадка яар солдаттарла база албатыла курчаккая кара, бийик абыра барып жаткан, онын устийде скамейкада—чекпеннен эткен тегерик бүрүктү, кынжылап салган жаан эмес кижиге отурган; онын тожине ак сөстөрлө жаан өдип бичиген кара доско илип салган, кижиге бичиген сөстөрдү кычырып турган чылап бажын энилтип алган, кынжыла шыгырадып, жайканып турган.

— Менин уулым бу,— деп энем час жазытан мастерге айдарда, мени колымды оноп жажырала, оноп коркыганду тескерледим.

— Ээн жерге күчигер салбагар,— деп ол оозын он жанындагы кулагы яар коркышту тыртытала, айтты, мени курым-

наң тудала, бойына тартып, түрген база јенитчек биреле, божодып, мактады:

— Кем јок, бек уул...

Мен толыкгагы кижі јаткадый јаан тере креслого чыгып алдым.— таадам оны Грузинский князьтың креслозы деп айддып, јаантайын мактанып туратан.— мен онын үстине чыгып алала, јаан улустар канайда эрякчеен јыргагылап турганын, час жааытан мастердинг јүзи санбашка база серемјилу кубулып турганын көрүп отурдым. Онын үстү јүзи, кайылып, тургандый јалтырап турды; ол каткырганда, онын калын эрди он жаагы јаар чолужып, кичинек тумчугы, тарелкедеги пельмень чилеп, база кыймыктап турды. Талбайган јаан кулагы санбашка кыймыктанып, бирде кабагыла кожо көдүрилип, бирде жаагы јаар жылып турды.— кулагыла ол бойының тумчугын жаап алайын десе, алзканыла јакканы чылап жаап алгадый болды. Кезикте ол ушкүрп, со-ычактын балзындый балбак кара тилин чыгарып, үстү калын эрдиң јалап турды. Бу көдүрезі каткымчылу эмес болгон, је јагысла кижини кайкадып, оноң көзин алдыртпайган.

Аракылу чай ичтилер.—ол согононын күйдирген бүринини јыдындый жытанып турды; јаанамнын алтындый сары, төгөттин кара ла јажыл аракызын ичтилер; јакшы варецти, сдобный калаштарды, макту, мёдту лепешкаларды јигилеп, терлегилеп, ушкүргилеп, јаанамды мактадылар. Ичип, јип тойола, отургуштарга байыркаганду отургылап, Јаков таайымды гитара ойнозын деп сурагылады.

Тайым гитаразына энеини, оны ла калырадып, күнге тийдирте кожондоды:

—Әх, билгенче ле јатканыс.
Оңчо городко табыштанганыс,—
Казаньнан келген барыньга
Көдүрезин үзе айтканыс.

Бу сүрекей кунукчылду кожон деп мен бодоп тургам, јаанам айтты:

— Сен, Яшка, өскө нени-неви ойноп, чындык кожонды кожондогон болзон, а? Мотря, сагыжына кирет пе, кандый кожондор кожондойтон эдибис?

Шалырап турар платъезин јазап, прачка јартап айдат.

— Матушка, быжыл өскө мода...

Јаанам таайымнан сүрекей ыраак јерде отурган чылап таайым оноор көзин сыгалап көрүп, сүгүнчилу эмес кожоннын токтотпой, кожондоп турды.

Таадам мастерле јажытту эрмектежип, сабарында нени де ого көргүзүп турды, ол десе кабагын көдүрп, энем отурган јер јаар көрүп, бажыла кекип, үстү јүзи јалтырап турды.

Энем жаантайын Сергеевтердиң ортозында отурып, Василийле араайынап ла чынынча куучындажып туратан. Василий ушкүрип, айтты:

— Э-э, ол керегивде сананар керек...

Виктор десе көп каткырып, будыла жерди жыжып, кеветийин чынырууш униле кожондоды:

— Андрей-папа, Андрей-папа.

Көдүрөзү кайкаганду тым болуп, оноор көргилеп турды, кир жунаган үй кижичимеркегендү жартап айдып турды:

— Бу кожонды ол киятрдап алган, мыны ондо кожондогылап жат...

Бойыннын кунукчылдыла сагышты караууиладачы ундылбас мындый вечер эки бе, айса үч пе катап болгон, овыг соңында воскресень күнде, түш кыя ла бергенде, час жааар мастер келди. Мен энемниң комнатазына отурып, жиниле чүмдөп эткеп жыртык вышивканы сөгөргө болуштым, сакыбас жаанынап ла түргөн эжик ачылды, жазнам чочыган жүзин эжиктен кийдирип:

— Варя, — келдя! — деп тыг шымыранала, ол ок тарый жүре берди,

Энем кыймыктапбады да, селт те этпеди, эжик десе катап ачылды, таадам бозогого турала, тыг унденип антты:

— Варвара, кийин, бар!

Энем турбай да, таадам жаар көрбөй до сурады:

— Каидаар?

— Бар, кудайла! Качашпа. Ол токуналу кижичимеркегивде — мастер, Лексеиге де жакшы ада...

Таадам сурекей чимеркегендү айдып, мыкыннын алаканыла тамла сыймап турды, онын колдоры ичкери тартылып, чаччагы кийин жаар бүктөлип, жуурандан турды.

Энем таадамнын эрмегине токуналу киришти:

— Онойдо болбос деп, мен слерге айдып турум.

Таадам энем жаар алтайла, бөкөйөп сокор кижичилеп колып сунуп, атыланып, кыркурууш үнле айтты:

— Бар! Оног оско — жединип апарарым! Тулунгыянап...

— Жединип апарарыгар ба? — деп энем оро туруп, сурады; энемниң чырайы кугарып, козун кайкамчылу чичкере берди, ол кийген кофтазын, юбказын бойынап түргөн чупчуп, жаанысла чамчачап артала, таадам базып келип, айтты: — жединип апарыгар!

Таадам тижин тиштөвөп, жүдуругыла ого кезетти:

— Варвара, кийин!

Энем таадамды туура ийделе, эжиктин тутказынап турдала, айтты:

— Же баралыктар!

— Каргап саларым, — таадам шымыранып айтты.

— Коркыбай жадым. Же?

Энем эжикти ачты, же таадам онын чамчазынын эдегинен тудала, тизе бажына отура тужуп, шымыранды:

— Варвара шлемир, блбрин! Уйатка салба...

Араайын, ачулу кйлады:

— Э-небис, э-небис...

Энемнинг жолун жаанам бектеп алган турды; такаа уркүткени чилеп колыла энем жаар талбаңдалып, энемди эжиктен онто кийдирип, тиш өткүрө ого арбанып турды:

— Варька, тенек,—сен кайттыг? Ары барзан, уйады жок танма!

Жаанам энемди комната жаар кийдире ийдяп, эжикти крюттеп алала, таадам жаар бөкбөйп, бир колыла оны өрө көдүрүп, бирүзиле кезетти:

— У-у, карыган көрмөс, зайтанбас!

Таадамды диванга отургысты, ол чибиректен эткен наадай чылап мет эттире жыгылала, оозун ачып, бажын жайкыды; жаанам энеме кыгырды:

— Сен, кийинип ал!

Энем платьеи жерден өрө алып жадала, айтты:

— Мен ого барбазым, угуп турыгарбз?

Жаанам мени диваннан ийдяп, айтты:

Капшагай бир суску суу экел!

Жаанам манзырбай, шымыранып турган чылап, араайын жакарып айтты. Мен сенек жаар чыгара жүгүрдим, туранын алын жанындагы жарымында уур алтамла бир кемине баскан баят угулды, энемнинг комнагазынан онын уин угулды:

— Эрген атана берерим!

Мен кухняга барала, туш жеримдеги чилеп көзнөктүн алдына отуруп алдым.

Таадам онтоп, өкпөзиреп, жаанам арбанып турды, онын сонунда эжик жабылды, тым ла коркышту боло берди. Мени неге ийгенин мен эске алынала, јес сускула сууны сузуп, сенекке чыктым,—час жазайтан мистер меховой бөрүгүн колыла сыймап, мыжылдап, эжиктеги кылтап бажын эгейтип алган чыкты. Жаанам колын ичине жаба тудуп алган, час жазайтан мастердин кийининен бажырып, араайын айдып турды:

— Бойыгар билеригер,—албанла көөркий болбозын.

Ол кирнестенин бозогозына бүдүрилеле, тышкары чыга конды, жаанам дезе крестенеле, бастыра бойы тыркыражып, унчүкпай айлап та турган эмес, каткырып та турган эмес турды.

— Бу сен канайып турын?—деп мен жүгүрүп келеле, сурадым.

Менин колымдагы сускуны ушта согуп, будыма суу төгөлө, тыг үнденип айтты:

Лаанам колун ичине жаба тудун алган, час жазыган мастердин кийимине бажырып, арайын айды турды: „Бойыгар билеригер, алаанла кооркий болбозун.“

— Сен сууга кайдзар барып жүрдинг? Эжикти жап!

Онон энемниг комнатазы жаар барды, кижининг ийде-күчи жетпес уур немени бир жерден бир жерге жылдырып тургандый озор кухняга коштой комнатада канайда оятоп, калактап арбаныжып турганын угарга, мен—кухняга ойто кирдим.

Айас күн болгон; эки козноктон, тошту шилди өткүрө, кышкы күнниг чогы кыйазылан чалып турды: ажанарга жуунадып койгон столдын үстинде кызыл сары квасты ла таадамнын буквица ла зверебой кошкон көгөлтирим кара онду аракызын урган эки теленир графин өчөмик жалтырап турды. Козноктин кайылганы өткүрө туралардын жабынтыларынныг үстиндеги кос талгалый жалтырап турган ла чеденниг столболорынныг ла баарчыктын уналарынын үстинде суркурап турган мөңүн өндү кар көрүнүп турды. Козвөктин косяктарындагы күнниг чогы тийип турган клеткелерде менин куштарым ойногылап турды; колго азыраган өмок чижтер чаркылдажып, снегирлер чыкыражып, шегол үнденип турды. Је бу мызылдап турган сүгүнчилө күн мени сүгүндирбеген, кереги јок болгон, көдүрөзи де кереги јок болгон. Кушкантар чыгарар күнниг келип, мен клеткелерди кодорып турдым, —јаанам бойынныг жалмажын колло чабынып, кире коноло, адылып, печке јаар тап этти

— Э, шлемирлерди, слерди! Эх, сен, карыган тenek, Акулина .

Печкеден пирогы чыгарып, кадарына сабарыла согуп көрөлө, чугулду түкүрди.

— Је—кадып калган! Је изиткениг ол! Эх, көрмөстөрди, слерди ончогорды үзе тартатая болзо! Сен козинди не керек тазырантып алган, мечиртке? Слерди көдүрегегерди, коомон горшоктор чылап оожылаган болзом!

Бултыйп, пирогы бир јанынан база бир јанына андандырып, кадып калган кадарына сабарларыла согуп, ыйлады, көстниг јажы пирогтын үстине меч эдип түжүп турды.

Кухняга таадам ла энем киргиледилер; јаанам пирогы столдын үсти јаар мергедеерде, тарелкелер өрө чарчалып түшти.

— Слердин керегинде не болгонун көригер! Базала эмеш болгон болзо, слерге түби де, үсти де артпас эди!

Јардак ла токуналу энем чугулданбагар деп айдып, оны кучактап элды; арып, чылап калган таадам столго отурып, мойынына салфетка буулап, күн ого удурч чалыганына көзин сыгалап, арбанды:

— Је, кем јок! Јакшы да пирогторды јигенигер. Кудай—эмеш саран, бир канча јылдарды он мивуттарла төлөп јат... Ол процентти керексибей јат. Отурзан, Воря... кем јок!

Ол тортло сагыжы јок кижидий болгон, кудай керегин-

де, ырызы жок Ахава керегинде, ада болорынын уур Улузи керегинде ажанып божогончо ло куучындады,—жаанам оны чугулду токтотты:

— Же сен—ажан!

Жарык көзиле жалтырап, энем кокырлап турды.

— Не, бала коркыдын ба?—деп ол мени ийделе, сурады.

Жок, мен ол тушта сүрекей коркыбадым, же эмди меге эби жок то, јарт эмес те болды.

Олор жаантайын байрам тужындагы чылап чылазынду узак, кон јигиледи, јарым час мынан кайра согузарга белен болуп, боны бойлорына кыйгырыжып, ыйлагылаган улустар эмес деп бодолды. Мыны көдүрезин олор чын эткен деп, база олорго ылаарга күч деп будерге кандый да будумчи жок болды. Олордын түрген өдүп турган кыйгыларына да, костөрнинн јажына да база бастыра шыраландарына да мен үрене бергем.

Орус улустар бойынын јокту, түрени јадынынныг ачу короныла балдар чылап соодонуп ойноорго сүүйтенин, ырызы жок болорынан каа-жаала убалгылап тургандарын узак ой өткөннин согында мен билип алгам.

Тоозы жок тегин күндерде ачу корон до—байрам, орт то—соот; эш те неме жок чырайдагы сынырык та—јазал...

XI

Бу историянын согында энем, ол ло тарый эди-каны тыгып, айылдыг ээзи боло берген, таадам дезе санааркап калган, бойына түней эмес болуп, бары јогы да билдирбес боло берген.

Таадамнын үйден чыгатаны торт токтогонго жуук болуп, тудушла кара јаныскан туранын үсгинде отуруп алала. „Менин адамнын бичигени“—деп јажытту книганы кычырып турар болды. Бу книганы немелер салатан јерге салала, тудушла сомоктоп койуп туратан, оны алар алдында таадам колын јунуц туратанын мен јаныс катап көргөн эмезим. Ол сары тере кадарлу кыска, калын бичигеш болгон; титулдын алын јанындагы көгөлтирим листте, „Күндүлү Василий Каширинге үргүлјаге ундылбас күндүм болзын,“—деп бичилгеннин алдында кандый да санбашка фамилияла кол салылган, чийе тарткандары дезе учуп брааткан кушка кеберлеш. Таадам книганык уур какпагын чебер ачала, мокун эмикту очказын кийетен, бу чийилгенин көрүц, очказын эптештирип, тумчугын узак кыймыктадатан. Бу кандый ондый кавга?—деп мен оной јаныс катап сурагам эмезим,—ол карузын томылта берди:

— Мыны сеге билерге керек те жок. Акыр, өлзөм—сеге артыргызып койорым. Енот терези тонымды да сеге артыргызып койорым.

Ол энемле јымжак та, ас та куучындажар боло берген, энемнин эрмегин Петр өбөгөн чилеп көзи јалтырап, лаптап угатан, колыла јаныл, арбанатан.

Таадамнын кайырчагында сүрекей көп јүзүн-јүзүр чүмдөп эткен кийимдер болгон: чүмдегев юбка, атластан эткен көгүске кийер кептер, мөнүндеген учукла соккоп торко сарафандар, жемчугтарла көктөгөн киктер ле кокошниктер,¹ жарык өңдү косынкалар, мордовский уур манистер, өңдү таштардан эткен јинжилер; ол мыны көдүрезин энемнин комнатазына кучактанып экелеле, отургуш сайын, стол сайын саларда, энем чүмдү кийимдерге јилбиркеп турды, ол десе айтты:

— Бистин јылларда кийимге эмдигизинен јараш та, бай да болгон! Кийимге бай болгон, јадын десе эмдигизинен артык болгон. Өйлөр өткөн, ойто бурулбас! Је кийип кем-ди, јазав...

Бир каттап энем айылдаш комнатага узак эмеске барла, алтынла көктөгөн көк сарафан, жемчугтап јарандырган кика кийип алган келди; ол таадама јабыс бажырала, сурады:

— Кем јок по, сударь-батюшка?

Таадам кырқырап, кавайып та окмоктолып бастыра боны јалтырай береле, колын јайып, сабарларын кийимктадып, энемди эбиреде базыл келеле, уйку аразында айткан чылап јарт эмес айтты:

— Эх, сеге, Варвара, көп акча ла база сеияј јанында јакшы улустар болгон болзо...

Эмди энем туранын алын келтегейинде эки комнатада јадып турды, ого тудушла айылчылар келип туратан, ончозынан көп Максимов карындзштар: јараш бүдүмдү, узун сынду, эк јаан сагалду, чанкыр көстү Петр деп офицер келетен, карыган барияди тукүргөн учун таадам мени бу кижинин көзйвче чыбыктаган; база узун сынду, чичкечек бутту, хуу чырайлу, кара учалгак сагалду Евгений келип туратан. Онын јаан көстөри сливага түйей болгон, ол алтын тоңчылу база чичке ийининде алтындап эткен вензельдү ја жыл мундир кийип алган јүретен. Бийик, килег магдайынан быјыраш узун чачын бажыла улам сайын кайра эптү чачып, јалакай күлүмзиреп, база не де керегинде араайын куучындап, эрмегин баштайтан:

— Көригер, мен канайда сананадым...

Энем көзүн сыгалайла, каткырынып, оны угуп, эрмегин тудушла үзүп туратан:

— Слер бала, Евгений Васильевич, јаманымды таштагар...

Офицер јалбак алаканыла бойынын тизезине согуп, кийгырып туратан:

¹ Киктер, кокошниктер—уй иж кийер бөрүктер.

— Бала эмей база...

Чертектер сүгүнчилү ле табышту өдөтөн, жазанып алган улустар энирлерде энемниг айылында күнүн сайынга жуук болуп туратандар, ол бойы жаантайын ончозынан артык жазанып, — айылчыларла кожо атана беретев.

Кажыла катап, качан ол айылчыларла кожо каалганын ары жанына чыкканда, тура тортоло жерге чоңо бергенди кайдала тым болуп, чочынкайлу кунукчыл болотон. Жазнам оңчо немелерди жуунадып, жүзүп турган карыган эне кас чылап комнатала базатап, тадам белиле печкенин жыл болгон чүмдегенине жолонип, бойы бойына айдатан:

— Же, — кем жок, жакшы... Не ыш болговун көрөрибис...

Чертек өткөнниг сонунда энем мени ле Михаил таанымнын уулына, Сашаны школго апарды. Сашаны адазы кижиле алган, өйи энези өйи уулын баштапкыла күннег ала сүзүбей, оны согуп турар боло берди, жазнамнын албаныла тадам Сашаны бойына алды. Бис школго бир ай киреки — жүргенибис; оңдо мени бастыра уреткеннен: „Сенин фамилиян кем?“ — деген суракка — „Пешков“ — деп карузын бербей, — „Менин фамилиям — Пешков“ — деп айдатанын, онойдо ок үредүчиге — „Сен, карындаш, кыйгырба, мен сенен коркыбай жадым“ — деп айдарга жарабазын ундыбай жадым.

Меге школ ол ло тарый жарабады, карындажыма деле баштапкыла күннег ала жарап, нөкорлөрдү бойына жеңил таап алган, же ол бир катап урок өйинде уйуктаган, түш жеринде кенетийин коркымчылу кыйгырган:

— Онойто-зым...

Ойгоноло, ол класстан барарга суранды, онын учун сны сүрекей кату электеп каткыргандар, эртегинизияде, качан бис школго браадала, кажатты төмөн түжүп Санный площадьтагы жуукага жедеибисте, ол токтоп, айтты:

— Сен — бар, мен деле барбазым! Мен онын ордына оңноп базып жүрерим.

Бокпойп отурала, книгалар танып алган түүнчекти чеберинег карга көмөлө, жүре берди. Январдын айас күни болгон, карындажыма менин ичям сүрекей күйүнген, же жүрегимде тын сананып, үрөнерге бардым, — энемди ачындырар күнүм жок болгон. Сашанын көмүп салган книгалары жоголсоны жарт, эртегинизинде деле ого школго барбаска законный шылтак болды, үчинчи күнинде деле онын кылыгы таадама угулды.

Бисти судка экелдилер, — кухняда столдо тадам, жазнам, энем отургылап алган, бисти шыладылар. Тадамнын сурактарына Саша карузын каткымчылу берип турганы санама кирет:

— Бу сен училищеге канайып жеңип болбой жадыг?

Саша таадамнын жүзи жаар жобош көзиле чике көрүп, мендебай карузын берди:

— Ол кайда турганын ундып салгам.

— Ундып салган ба?

— Ээ. Бедирегем-бедирегем...

— Сен Лексейдин кийивинен барган болзоп, ол унды-
бвган!

— Мен оны таппай калгам.

— Лексейди бе?

— Ээ?

— Онызы канайып?

Саша сананып алала, ышкүреле, айтты:

— Жоткон болгон, бир де неме көрүбеген.

Көдүрөзи каткырышты, — күп тымак та, алас та болгон. Саша база чебер күлүмзиреди, таадам десе тижин ырсап-
тып ийеле, өчөл сурады:

— Сен онын колынан, курынан туткан болзоп?

— Мен туткам, же мени салкын айырыган, — деп Саша
жартап айтты.

Ол жалку, бүдүмчү жок куучындаган, меге ол эш кере-
ги жок тоғунди угарга эби жок болгон, мен онын өчөжине
сүрөкөй кайкадым.

Бисти чыбыктайла, алдында орт өчүрөчү, колы сынык
карыган өбөгөндү бисти үндөжүп апарып салар эди, жаллап
алды. наукага баратан жолдон Саша туура барбазын деп,
ол оны арыктаар учурду болгон. Же мынайтканы болушпа-
ган: эртезинде карындажым наукага жедип, кенетинин энче-
йеле, будынан пимазын суурып, бойынан туура чачып ий-
ген, база бирүзүн суурып база өскө жер жаар чачкан, бойы
десе площадка жанысла чулукту жүгүрүп сала берген. Ка-
рыган калактап, одуктерди де жуунатпады, онын соңунда,
бойы көркүп калган, мени айыл жаар апарды.

Таадам, жаанам ла менин энем городло жүрүп, кача бер-
ген уулчакты кере тужине бедиредилер, Сашаны жанысла
эниргери монастырьдын жанында, Чирковтын трактиринен
таптылар, ол ондо бижелеп, улустарды соододып турды.
Оны айылына экелгендер, уулчактын өчөжүп унчукпай отур-
ганына кайкыжып, керек десе сокподылар, ол десе менде
кожо полатка жадып, будын өрбө эди алала, таманыла по-
толокты жыжып, араайын айтты:

— Оби энем сүүбей жат, адам база сүүбей жат, таадам
да сүүбей жат — мен оломо не жадатам? Тонокчылдар кайда
турганын жаанамнан угуп аларым, олар жаар кача берерим,
ол тушта слерончогор билип аларыгар... Кожо качалык па?

Мен омыла кожо качып болбогом: ол күндөрдө менин
бойымнын амадум бар болгон — мен жаан, ак сагалду сфи-
цер болорго санагам, ондой болорго десе кынаатазы жогы-

нан үренерге керек. Качан мен карындажымз планымды куучындап биреримде, ол саванала, мениле жөпсинди:

— Бу база жакшы. Сен офицер болзоп, мен атаман болорым, сеге мени тударга керек болор, кем-кем кемди кемди олтирип салар, ол эмезе олжого алар. Мен сени олтирбезим.

— Мен сени база.

Бу ла тушта жопти чыгардыбыс.

Жаанам келип, печкенин үстине чыгып алала, бис жаар көрүп, куучындаарын баштады:

— Не чычканактар? Э-эх, өскүстөр, оодыктар!

Ол биске милейле, Сашанын бөй энезин — трактирщиктин кызын, Надежда деп тешек эмегенге чугулдап турды: онын сонунда бөй энелерге ле адаларга көдүрезине адылып, онон ээн жерде жаткан ойгор Иона жаш тужында бойынын бөй энезиле кудайдын судыла жаргылашканы керегинде история куучындаган; онын адазын, угличанинди, Белоозердеги балыкчыны:

Линт эмегени жоголттты:

Уйкуга бастырар коронды,

Ачу сыравы ого ичиртти.

Межиктий тапчы дуб кемеге

Уйкуда жадарда, оны салды,

Шилти керегин будүрерге.

Клен кайыкты колго алды,

Карануй терең колоско жерге

Кол ортозы жаар эжинди.

Анда шлемир энилип, жаананарда,

Женин кеме антарыла берди.

Өбөгөни сууга чоңо берди,

Ол жаратка түргөн эжинди,

Жаратка чыгала, жерге жыгылып.

Уй улустын комудалын айдынды.

Төгүн ачуны айдып ыйлады.

Жакшынак улус ого будуп.

Оныла кожо ылашкылады:

— Кайран жнит бойун тул артын,

Жаан ачу коронго түштин!

Бистин жүрүмбис — кудай колунда,

Биске өлүм кудайдан берилет!

Жанысла Иона, бөй уулчагы

Абыжызынын ийына бутпеди,

Жобөш бивле айдып турды:

— Эй, абыжы, менин салымым,

Эй, туннин кужы, сүмечи.

Козиннин жажына бутпей жадым:

Жүрегин сүгүнчилү согулып туры!

Тенервини агаруларынан,
Кудайдын бойынан сурап угалы:
Бир кижн колына бычак алзын,
Кок тенери жаар оны таштазын,
Сен акгу болзон, мени олтиргеЙ,
Менийн болзо, сеге кадалгаЙ!

Абызы оны кезе костол,
Соок козине от чагылды,
Бут бажына бек туруп
Ионага удур мынайда айтты:

— Эх, сен, керсү эмес жайалган,
Ара чыккан таштанчы сен,
Сен нени сананып алган?
Мыны канайып айдадын?

Олорды улустар коруп, угуп,
Коргожин, керек карануй,
Ончозы кунугип, санаркажат,
Бойы бойлорыла жоптожот.
Учында карыган балыкчы чыкты,
Айландыра улуска бажырды,
Шууп алган сөзин айтты:

— Он колыма курч бычакты
Слер, жакшы улустар, берзегер,
Тенериге жетире таштайын,
Ол тужуп, бурулуны табар!
Обогонго курч бычак бердилер,

Буурул баи ажыра ол мергедеди,
Бычак куштый тенериге учты,
Сакыгылап турат, же ол тужпейт.
Улус тенери жаар кордилер.
Ончозы боргун нупчыгылап,
Унчукпай чук турдылар,
Тун карануй, бычак тужпейт!
Кол устинде кызарып таи атты,
Абызы кызарып кулумзирейт.
Бычак октолып жерге турген тужет,
Абызы журегине кадалат.

Жакшы улус тизелене тужти,
Кудайга олор мургуй бердилер:
— Мак сеге, кудай, чындыгын учун!
Ионаны карыган балыкчы алып,
Керженец жарык суу жаказында,
Корунбес Китеж город жанында
Ыраагындагы скитке апарат¹...

¹ Тамбовский губернияда, Барисоглебский уезднин Ключановка деп дуртунда бу чорчоктин оскө вариантын уккан, ондо бычак абызыны жаниндаган уулчакты олтирет (М. Горькийдин ажрузы).

Эртенгизинде мен ойгоңд келзем, көдүрө бойым кызыл чоокыр болгом, оспо башталган. Мени туранын үстинин киини жанындагы кыбына жатыргыскандар, мен ондо колымнан ла будумнан жалбак тагышкак ла бек тагдыртып, коркышту шыралап, кос жок узак жаткам,—мындый оорудан мен арайла өлбөгөм. Мени жаш бала чылап калбакла азыраарга, учы-бажы жок, жаантайынла жаны чорчөктөр айдып берерге меге жанысла жазнам келип туратан. Качан мен оорумнан жазылып клеедеримде, тагышкагымды чечип, бойымнын жүзимди тырмап болбозын деп, менин жанысла сабарларымды меелейлеп тагып койгон тушта, жазнам жаантайып келип туратан ойинег нениг де учун бир катап энирде оройтыган, онын оройтыгавы мени чочытты, ошон мен кенетийин көрзөм: ол туранын үстинин эжигинин ары жанында колын талбайтып алган көйкөрө жадыры, онын мойныны Петр өбөгөндийи чилеп, тал кабортозына жетире кезилип калган болды, толыктан тоозынду карануйдаг жажыл козин тазырайтып алган жаан киске жаанам жаар жууктап клсетти.

Мен тожогимнен тура жүгүреле, көзпөктин эки рамын колымла база ийинимле сындырып, кардын күрти жаар дворго чыга кондым. Ол күн энирде энемде айылчылар болгон, мени шилди кананда оодып, рамдарды сындырып турганымды кем де укпаган, меге карга эмеш узак жадарга келишти. Мен бойымнын сөөк-тайагымнан нени де сындартпадым, жанысла колым өжимненг чыгып, база шилдерге сүреген кылдырган, менин будым олү боло берген, мен бир үч ай кирези бир де эмеш базып болбой жаттым; турада габыш канайда там көптөн турганын, төмөниги эжикти канайда улам сабыначып, жаап турганын, улустар канайда көп жүрүп турганын жадып уктым.

Кунукчылду жоткон туранын жабынтызын кузиредип, туранын үстиндеги эжиктин сырт жанында салкын күүлөп, вьюшкалар тыркырап, түште каргалар каактап, жаланнан борулдердин кунукчыл улужы тымык түндерде угулып туратан, бу музукалардан улам жүрегим де өзүп турды. Онын сонгында жас келип, күнүг сайын жылып турган март айдик күннин чогы көзпөктөн өдүп, кискелер туранын үстинде ле жабынтызында мааражып, жакы табыштар стенени өдүп турды—туранын жабынтызындагы чөйбөйтө салактаган тожычактар сынгылап кайылган карлар туранын жабынтызынан жылбырап түшкилеп турган, шагнын уни десе кышкыдагызынан тыг угулып турды.

Жазнам келип туратан; ол куучындаганда, оозынан тудушла аракы тыг жытанып турды, онын сонгында ол бойыла кожо жаан ак чөйгөн экелип турар боло берди, оны менин орынымнын алдына сугуп, имдеп айдып туратан:

— Сен балам, айылдын ээ-иче таалана айтра!

— Сен менин учун ичип жадый?

— Унчукна! Чыдап келзең — бизин аларың.

Чайгоннын чоргозынан согуш ичип, эрлин жеңиле ир-чыла ол жалакан күлүмзиренеле, сурады:

— Же, сен, менин сударым, мев кече не керегинде куучындадым?

— Адам керегинде.

— Кажы жер?

Мен оны эске алындырарымда, ол оной ары узак айтты.

Адам керегинде ол меге ботом баштап куучындаган, бир катап кунукчыл, арып-чылап калган кал куучур келеде, айтты:

— Мен түш жеримде сенан алаңда кордум, менинда ореховый агаш тудунын алган, сыгырчы жаланла брытанан болгодый, онын кийининен ары десе чокотыр ийт илди калаандадып мантап отурды. Ненин же учун Максим Савватенч менин тужиме улам сайын кирит турар болго берди, — байла, онын токуналы жок до бскупе сөзөзил.

Онын жалбылу ончо историяларындык ок адамнын историязын ол бир кинча энирлерге узак жок куучындады: — Чидер болорго жетире служить эдеме, колындын улуста га кату болгоннын керегинде Сибирь жаар кымакага инялген солдаттын уулы адам болгон; анда, канда да Сибирьде, менин адам чыккан. Ого жадарга коомой болгон, ол сыранан кичивек те тушта айылынан кичин туратан, бир катап оны таадам аган оргозынан комон бедиреген, менин ийтүр бедиреген; база бир катап, тузун алала, сүрсөкөй соккон, аылдаштары базаны айырып алала очы сугуп салгандар.

— Огош балдарды жаантайын согуш жат на?— деп мен сурагам, жзнам карузын т кувалу берди турды:

— Жаантайын

Адамнын энеси эрте блуп калган, качан ого-тогус жзи болордо, таадам да олгон, адамды крес адазы—столяр боинна алып, Перм городтын цеховой мастерскойна чийдирип алаала, бойынны узанар ижине Худелин турар болды, же адам оной качала, ярмаркаларда көс жокторды жединия ж рди, оч алты жштуда Нижнийге келип, Колчининг пароходторунда подрядчикке—столярга иштеген. Жирме жшту тужында ол жакшы краснодеревщик, обойщик ле драпировщик болгон. Ол иштеген мастерской тавдамнын туразынан жанында, Ковалихада болгон.

— Чедендери бийик эмес улустары десе шулмус, — деп жазнам каткырынып айтты.— Бис Варяла экү садта агаш жийлек терип турганбы, кенетийин ол, сенин адам, чеденди ажып келди; мен оной коркый бердим: яблонялардын ортоз ла ак чамчалу, калин штанду, одук те жок, бөрүк те жок, узун чачын кайышла жаба буулап алган кичи келип

жаты. Ол кудаларга келген эмсир! Мен оны алдында да көргөм, көзүмдүн танынча бодуп туратан, оны көрбө, — кандай изкшы уул! — деп санап туратам. Мен оюн кандай келгенин сурадым бу сен, кудук, не жолула жүрбейзин? Ол десе тизе бажына туруп, айтты:— Акулина Иванова, мен бастыра жүрүмдө көдүрө бойым мында, Варя десе—бу; сен бисте кулайдан учун болушсан, бис алыжарга жазыбыс!—Мен алаатый береле. эрмек айдып болбодым. Көрзөм: сенин энең десе, кулугур, яблонянын кийинине жажынып алган көдүрө бойы кып-кызыл жыллекке үзери жыллектин ого темдек элип имдеп турды, бойунун көзүндө десе жан молдурет турды. Эх, шлемирлерди, слерди, же слердини баштагыладыгар? Варвара сенин сагыжын бойунда ба? Же сен де, кудук, санап көрбөн; сен күчин чыгар кайынды сындырып турун эмеш пе?—дедим. Таада оң тушта бай болгон, балдарды десе башка чыгарбаган оңо торт тура бар болгон, акчалу да болгон, жакшы ишчегени учун ады ччу да чыгып туратан, мынан эмеш озо, оң мынан алдынала тогус жылга цехте старшина болуп солотырбай турганы учун кажулап салган шляпа база мундир берген. — ол тушта ол жакшыркак болгон! Канада эдерин мен айдып, бойым десе көрүп турганыма тыркырап турадым, озор до меге ачу: акүмезинин же си каразык бол берди бу орто сенин аман айтты: мен билерим Василий Васильев Варяны меге оңи-бокон жогынан бербес, аяйдарда мен оны уурлап анаарарым, жанысла сен болуш; мичи мен болужатам! Мен ого талааны келдим, ол десе тууралабайт та:—таш ла да болзо сок. же болуш, мен севек түнейле артазым!—дейт. Ол ортозына Варвара ого келип, колын онын ичинине салаала, андат:—бистинг алышканыбыс удаган, маанда алышканыбыс, биске жанысла мечетке кирерге керек — Мен тортло кайкан бердим.

Жаанам көдүрө бойы силкинип, каткырып турды, онын сонында танкы жытан, көзүнүн жажы арчып, сүзүнчүлү үшкүреле, ошон ары багыды:

— Кизи алары—не учурлу болгонун, мечетке кирери—не учурлу болгонун сен мыны эмди билип болбозун, — быс кизи мечетке кирбей туруп, балж тапса, ол—коркуну ту төбөк! Сен ундыба, жаанам келзеп, кыстанды мундай керекке салба, ол сеге улу киличтик болор, кыс десе ырызы жок болуп, багазы законный эмес болор. — ундыба! Сен уй улустарга килес, ошонды жүрүмдө сүзүп жүр, мыны мен сеге жакшы болзын деп айдып жадым!

Ол отургуштын үстүне жанканып, санааркай берди, онын согында селт эделе, ойто багытады:

— Же канай атан? Мен Максимди магдайына соктым, Варвараны тулундидим. Максим десе чечен айтты:—керекти

согушла түзөп болбозыг!—Варвара база айтты:—слер озо баштап нени эдерин сананып алган болзогор, согыжарга дезде оның согында!— Сенде акча бар ба?—деп Максимнег сурадым.—Болгон, же мен Варяга жүстүк садып бергем,—деди.

—Сенде үч ле салковой болгон бо?—Жок, жүс салковойго жуук болгон,—деп карузын берди. Ол тужында дезде акча баалу болгон, неменин баазы жеңил болгон, мен оморды, энег ле аданды көрүп,—эх, тенектерди. слерди!—деп сананып турдым.—Мен ол жүстүкти слерди көрбүзин деп полдын алдына сугуп салгам, оны садып ийерге кем жок!—деп энег айдат. Же торт ло жаш балдар! Же, ондый да болзо, онойып-мынайып туруп, бис эрмектежип алдыбыс, омор бир неделениг бажында мечетке кирер болдылар, абысла дезде керекти мен бойым бүдүречи болдым. Бойым дезде сыктап, жүрегим тыркырап, таадагнан коркып турдым, Варяга да—коркышту. Же, жоптөштибис!

Жагысла сеян адага өштү бир шулмус мастер болгон, ол көдүрезин кажы жерде билип, бистин кийинибисген коруп жүретен эмтир. Мен бойымнын кара жагыс кызымды ондү кийимле жарандыра кийиндиреле, каалгадаг чыгарып бердим, толыктын ары жанында жеңилү үч ат сакуп алган, ол ого отуруп аларда, Максим сыгырып ийди—атава бердилер! Көстөн жажын тамырада, жапып клееттим—кенетейин меге ол штемир, кижн туштайла, айтты:—мен жакшы санаалу кижн, салымга киришпезим, жагысла сен, Акулина Ивановна, оның учун меге бежен салковой акча бер!—Менде дезде акча жок, бербезим де!—дедим.—Сен берерге молдонгон,—дейт.—Канайып оны молдонгон, оның согында дезде мен акчаны кандан алатам?—Же бап өбөгөннигнен уурдан аларга күч пе?—дейт. Оныла кожо куучындажыц, оны тудар керек болгон, мен тенек дезде оның жүзи-оозына түкуреле, гура жаар жүре бердим! Ол мененг озо дворго кире жүгүреле, түймееен чыгарды!..

Жазнам көзин жумуп алала, кулүмзиреш өткүре куучындзды:

— Ол болгон немелерди эске алынарга эмди де коркышту! Таадаг атыяланып чыкты,—бу ого кокыр ба? Ол кажы бирде Варвара жаар көрүп: дворяныгге, барыгге берерим деп, мактанып туратан. Вот сеге дворянин, вот сеге барин! Кемди кемле бириктирерин кудайдын агару эвези бистенг артык билер. Таадаг отко курчаткандый, двордыг ичинде ары-бери жүгүрүп, Михайлоны ла Яковты кычырып алала, чоокыр жүстү мастерди бази кучер Климди жокко кийдирип алды; мен көрүп турзам: таадаг кайышка буулаган гирка алды, Михайло дезде мылтык алды, бистинг аттар жакшы, ылгым болгон, жеңил эбыра,—же, жедетен туры!—деп санандым. Ол орто Варваранын коручыл-ангели меге

сзгыш алындырды, — мен бычак таап алала, айса јолдо бра-
дала, үзүле берер деп, хомуттын кулагын эмеш кезип кош-
том. Ол онойдо ло болды: јолдо улама чупчылып, таадаг,
Михайло ло Клим арайла өлтиртпедилер, озор јолдо удаа,
онон хомуттын кулагын јазап алала, церквеге јетяре ман-
тадып барарда, — Варя Максимле мечетке кирип алган, па-
пертте турдылар, кудай сеге, баш болзын!

Бистин улус Максимге өлүмдү јуула баргылагандар, је
ол күчтү болгон, онын күчяндий күч каа-јаала болгон! Ми-
хавлди паперттен чачып, онын колын шыркататты, Клиmdi
де шыркататты, таадан, Яков ло мастер онон коркыдылар.

Адан чугулданганда да сагыжын јылайтпайтан, таадана
зидып турды: — бычачынды чач, меге талайба, мен јобош ки-
жи, мен нени алгам, оны меге кудай бергея, кемге де былаап
аларга јарабас, меге сенен база бир де неме керек јок. —
Озор онон токтогылагандар, таадан абырага отурып алала,
кыйгырды: — эзен болзын, Варвара, сен менин кызым эмезин,
сени көјөр кўуним јок, керек болзо — јурта, керек болзо —
торолоп, ол. — Ојто јанып келеле, мени согуп, меге ады-
лып турды, мен јагысла кыркырап салып, унчукпай отур-
дым: — көдурези өдүп калар, болотон неме артып калар! — Со-
гында ол меге айтты: — је, Акулина, көрзөй: сенде кыс амди
кайдада јок, мыны ундыба! — Мен јагысла бойымдыйын сана-
нып турдым: јакшы көптөдө төгүнде, јеерен, — кородогов
ачыныш тош чылап јылуга јетире јадат!..

Мен лаптап, ачапту угуп отурдым. Онын куучынынын
кезик немелери мени кайкадып турды, энемниг мечетке
киргенин таадам меге сырапай ондый эмес эдип куучында-
ган: озордын бу алышканына ол јопсвибей турган, мечет-
ке кирген согында энемди айылына кишдирбеген, је оны
куучыныла болзо, энем мечетке јажытту кирген эмес, таа-
дам деркведе болгон. Озордыг кемизи чын айдып турга-
нын јаанамчан сурап угарга, менин кўуним келбей турды,
ненин учун десе јазнамнын историязы јакшы, меге суре-
кей келижил јат. Ол куучындаганда, кемелү јүзүп отур-
ган чылап тудушла јайканып отулар. Кунукчылдузын эме-
зе коркымчылузын куучындаза, кейде нени де тудуп турган
чылап колын ичкери сунуп алала, тыныда јайканып отура-
тан. Көзин ол тудушла јумуп, онын јаагындагы чырыштар-
га јалакай күлүмзиренгени јажынып, коју кабагы десе бил-
дирбезинен тыркырап туратан. Онын јакшынак куучыны
кезикте јүрегиме өдүп турды, кезикте десе јаанам кандый-
га јйделү сөс айдып, нени де кыйгырзын деп сурекей кўун-
зиредетен.

— Баштапкы өйлөрдө, эки недеде кире, Варя Максимле
кайда болгон, билбедим, онын сонында десе онон бир
омок уулчагаш јүгүрип келип, айткан. Мен субботты сақып

алала, түндө бажыарга барып жаткан болуп, бойым десе ологго бардым! Олор ыраакта, кыр оро чыккан Суем... ай жолдо, кичинек туратакта жаткан, ончо дворянда толт... ла узанар немелер, сорту, кырду, олог десе—кем жок, экиле-зи кискенин балдары ошкош омок ойнагылап турды Мен ологго арга-кучим жеткен немелерди: чайды, сахарын, жүзүң жүр көчөлөрдү, варельени, кулурды, кургадып койгон мешкелерди, тааданнан бир эместен уурдап алган акчаны, канча болгону сгыжыма кырбейт, экелип туратам—бойына эмес болзо, уурдаарга кем жок айине! Сенин адаң десе бир де неме албай, тарынат:—бис тон ло тербезси бе?—дейт.—Ах, мыны кайдатын эне?..—деп онын айтканына келиштире Варвара да айдың турды.—Тенектер, мен сеге кем? Мен сенин кудай берген энен, сеге, теңекке десе төрөгөн эне! Мени бөркөлөрдү жарар ба? Качан энепи жердин устине бөркөтсө, кудандын энеси теңериде ачу ылаар ийне!—деп мен ологго коңурладым. Же ол орозна Максим мени колына алала, горницада бијелеп, ары-бери басты.—күчтү болгон, ану! Варьса десе жаңы мааданла мактанганы чылып бөгөгөнле мактанга, алтын тогуз куштың басып, тудушла айлаңдыра көрүп, чыла үй кичи чилеп жөбө керегинде куучындаганын көрөргө до каткымчылу! Чайла жириге берген ватрушкаларына бөрү тижин сындырсады, салган таорогы десе козыр кумактың ооктолып туратан!

Онойып узак өйлөр өдүп, сен чыгар өй жедип келген, таадан десе өчөш неме, унчукпай ла жүрөт! Мен түнканынан ологго барып туратам, ол десе оны белин, билбени кичи болуп жүрөт, Варя керегинде үйде куучындабис эдин салган, кодурузи унчугушпайт, мен де база унчукпайдым, адаңдан жүреги узакка чыдашкан болоткан. Көңүлүмүз керегинде келди,—тун, шуурган шуулап, козноктордон десе айулар кирип турганды, трубалар кожондон, кодурузе көрмөстөр кыныларынан божонгонды болгон, бис таалаңла эку унуктап болбой жатканыбыс, мен айдып ийдим—мынды түнде жоктуга коомой, кемнин жүреги токувалу эмес, ого онон до артык коомой!—Кенегинин таадан сурады—олог кандык жадып жат?—Кем жок жакшы жадып жат,—дедим.—Мен кем керегинде сурадым?—деди.—Варвара кызын керегинде, Максим күйүн керегинде,—деп карузын бердим.—Олог керегинде сураганды сен канайып билдин?—деп сурады.—Сен, адабыс, токтозон, бу ойынды таштап ийген болзон, же—онон кемге сүгүнчилү?—дедим. Ол үшкүреле, айтты:—Эх, көрмө төрдү, слерди, боро көрмөстөрдү—Оноң сурайт:—Ол би жаңы тенек,—мынызы сенин адаң керегинде,—чыла тенек не?—Кем иштебей, өско кичинин мойында отурат, ол тенек, сен Яков ло Михаилди көрзон,—тенек

болуп жатканы оло эмес пе? Уйде кем ишт-п, кем жоожо ж-бйт? Сен. Олор сеге жазн болушчылар ба?— деп айттым. Бу тушта ол меге чугулдады, тенок те деп, же канайда ла айттырып алдым! Унчукпай отурдым — Корбогоя, уктаган кижиге сен канзып карузыган?— дейт. Мен унчукпай турдым, же ол чылай бер-де, айттым:— Олордыг кандый жатканын сен барып, коргон болзон жакшы жадып жат ийве.— Олорго коп мак болор, керек болзо, бойлоры келзин..— дейт. Ол тушта мен сугунгениме торт ыйлап ийдим, ол менин чачымла ойноорго суййтен чачымды жазып, кимирек тенди:— ыйлаба, тенок, менде куун жок деп пе?— Бистиг таадак алдында сурекей жакшы болгон ийве, же бойынан сагышту кижн жок деп санаган кийинниде, онон ло бери казыр да, тенок те боло берген.

Je, агору кунде, воскресенде адан ла энеи келгиледи, экилези жазн, кип-килен, ару; Максим таадаанын алдына туруп— таадыгынын сыны онын ийинине жетире болгон,— айдит:— Василий Васильевич, мен слерден энчи аларга келген деп, кудадын учун санабагар, мен шумниин адазына кунду эдин келгем.— Таадаана ананда айтканы жарады, ол каткырынып айдат:— эх, сен, тонокчыл! Je, баштактанарга болор, мениде кожо жадыгар.— Je онызы Варянын куунинде, меге десе тунейле!— деп Максим кебин соотты. Ол ло тарый чугулдажарын баштадылар— канайын та жоптожип болбой турдылар! Мен сенин аданды колло имдеп, столдыг алдынаг бутла теш те турзам, бойындынын ла айдат! Онын кози жараш болгон: сугунчилу, жарык, кабаты десе кара болгон, онызын турганда кози жабылып, чырайы катуланан, очош боло берген, ксиди де укпай, жангысла мени угатан; мен оны бойындыг балдарымнаг да артык суййтем, ол десе мыны билди, мени база суййген! Мени кабыра кучактанып туратан, ол эмесе кучактанып алала, горницада ары бери бачып, айдит туратан:— сен сырагайла менин чын энем, мен сени Варварадан да артык суййдим!— Сенин энег десе ол тужында сурекей омок баштак болгон, ого тап эдип, кийгырып турар:— андын састорди сен канайын айдасын, пермяк, кулугур?— Учү ойноп туратаныбыс; бис жакшы жатканыбыс, бамам! Адан каз-жаада бижелейген болгон, жакшы кожондор бялетен— кос жоктордонг уренин алган, кос жоктордон артык кожончылар жок.

Олор садта кичинек турачакка кочуп алгандар; сырагайла тал туште адаг ажанарга клеедерде, сен десе ого удуря ондо чыккан. Ол коркышту сугунип, бала чыгаратаны коркышту неме чилеп энеге гартло амыр бербеди! Мени ийинине отургызала, база баланныг балазы табылды деп тзадаана айдарга, дворды кечире барды.— Эх, шилемир ле сен, Максим!— деп керек десе таадаан да каткырды.

Сенин таайларың оны сүзбейтендер, — ол аракы ичпей-тен. тили чечен, база нени де эдерин сананып табарга сүрекей болгон — озор ого ачу корон жетиргендер! Канайып та улу орозо керегинде, салкын ойгонгон, кенетийин кодүре турада кожондоп, коркышту күүлөй берди — ончозы алаатый бердилер, бу не куулгазын болотон? Таадаг тортло коркыйла, кодүре жерге лампадкалар камызып, мургуур керек, — деп кыйгырып, жүгүрип турды. Кодүрөзи кенетийин токтой берген — бастыразы оног артык коркыгылаган. Оны, байла, Максим эткен болбой кайтсын, — деп Яков билиниди. — Туранын жабузынын ачык көзюгини жүзүн-жүүр болуштонтор тургускылап саларымда, озордын оосторына салкын согуп, кажызыла бойындынынча күүлөгөн, — деп онын сонында Максим бойы айткан. — Бу кокырларың сени ойто Сибирь жаар бурбазын, Максим! — деп таадаг оны кезетти.

Бир жылда сүрекей соок болгон, жандардан городко бөрүлөр кирип, ийттерди жара тарткылап, аттарды коркыдып, эзираак каруулчыкты жип туратандар, озордон көп кол-эббндөр болуп туратан! Сенин адаг дезе мылтык алып, чачна кийип алала, түнде жалаң жаар жүре беретен, оног көрзөн — бөрү сүүртең келер, кезикте экүни экелер. Терезин сойуп, көстин ордына шил кос кондырганда, тирү бөрүге бұдүштөш болотон! Бир катап Махайло сенек жаар керегине барган, озорг чачы агырайып, көзү тазырайып калган. тыныжы буулып, нени де айдып болбой, кенетийин ойто кайра жүгүрип келди. Онын штаны түжүп калган, ол дезе ого торсукталып жыгылала, — бөрү! — деп шымыранды. Кодүрөзи кемнин колына не киргенин алала, сепек жаар бэрдылар — көрөр болзо, кайырчактан бөрү бажы чыгарып алган! Оны соккылаган, оны аткылаган, ол дезе бажылада, сылт та этепеген! Јазап көрөр болзо, жагысла тере де куру баш, колдорын дезе кайырчакка кадуларла кадап койгон! Таадаг ол тушта Максимге сүрекей чугулданган. Мындый кокырга Яков то кожолды: Максим картонног башка түней эдиң кезип, јелимдейле — тумчук, оос, кос эделе, чачтың ордына кендирдин чиймегин јапшырып алала, Яковло экү оромло жүгүргалел, коркымчылу бұдүштүни көзюктөргө сунуп туратан, улус дезе коркып, кыйгырыжып туратандар. Түвдерде дезе простындар јзмынала, баргылап, абысты коркыткандар, ол будка жаар жүгүргөн, будочник дезе коркыган боынча караул кыйгырган. Мынайып озор көд кылыяндар, озорды канайып та токтодып болбос; токтогор деп мен де, Варя да айтканыбыс, — јок, токтобогондор! — Болор-болбос немеден коркып, улус бажы-көзүн јаргадый жүгүржиң турганын көрбөргө јилбилу! — деп Максим каткырып турар. Оныла куучындажып көрзөн...

Онын мынайып кокырлаганы арыйла олүмге жетирбеген:

Михайло тазинн кодуре бойы таадандый ачынчак, өштөн-
көй, сенин аданды жоголгорго сананып алган. Бир катап кыш
башталып турарда, тортү айылдап жүрөлө, келгилеп жаткан:
Максим, таайларын ла база бир дьячок—ол бир извозчик-
ти өлгөнчө сокковнын сонында, онын чачын кайчылап сал-
ган, Ямский оромло клееделе, уулчагаштар жынылаганы чы-
лап бут бажына тошло жынылаарга Максимди куйбурткан-
дар, куйбуртып апарала, Дюковтын буунтызындагы сууал
гыш төмөн йиде салып ийгендер—оны мен сеге куучында-
ганым...

— Таайларым ненин учун чугулчы?

— Олор—чугулчы эмес.—деп жаанам, тазымайын жытап,
токувалу айтты. Олор тегянле—тенексүлөр! Миша сүмелү,
база тенексү, Яков дезде—ондый ла, ак санаалу эр... же, олор
оны суу жаар ийде салып ийгендер, ол ойто чыгала, сууал-
гыштын кырынан тудунып алган, олор дезде онын колына
соккылап, онын ончо сабарларын чоңчойло балбарта тепки-
легендер. Эрүүл болгоны—онын ырызы, олор дезде—эзирик,
ол кудайдын болужыла тоштын алдынан сууалгыштын тал
ортозына канайып та жүзүп келеле, жүзүн өрө эдип, тынып
турган, олор дезде ого једип болбогондор, бир кезек өйгө
онын бажына тошло аткылап турала, бойы да чөнө берер
деп бодойло, жүре бергендер. Ол дезде чыгып ла алала, по-
лицияга жүгүрикле барган, полиция бу тушта площадьта
болгон. Бьстин бастыра билебисти ле оны кварталный ба-
лер болгон:—бу канайда болгон?—деп сурайт.

Жаанам крестенип, кундулу куучындады:

— Кудай Максим Савватеевичи сенин килинчектү эмес-
терикле кожо токунат, ол ого турар! Ол керекти полиция-
дан јажырган вине:—мен бойым эмеш ичинип алала, буунты
суу жаар барала, сууалгышка түшкөм,—деп айткан.—Чын эмес,
сен ичлеятен!—деп кварталный айтты. Узак өй өткөн бө,
ас өй өткөн бө, полицияда оны аракыла жыжып, кургак
кийимнен кийдиреле, некей тоило ороп, айылына экелген-
дер, оныла кожо кварталный бойы, база экү келгендер.
Яшка Мишкала экү келгелек, трактирлер сайып жүрүп, ада-
энезинин адын чыгарып жүргендер. Бис энеиле экү Максим
јаар корзөбис, ол дезде бойына түней эмес, бастыра бойы кара-
ра кызарып, сабарлары экчелип калган, каны сызылап турды,
шыкшытарында кар ошкош, же кайылбайт—шыкшыды буу-
райып калган.

Варвара кыйгыла кыйгырат:—сениле нени эткендер?—
Квартальный кодүрезин јыткарып, сурайт, менин жүрегим
дезде сезип турат,—ох, коомой! Мен Варявы кварталный
ла эрмектеш дейле, бойым дезде не болгонын Максимушка-
дан угуп аларга, араайын ченеп сурап турдым.—Баштапла
Яков ло Михайлоны уткып алала, олор мениле Ямскийде

анырылыжып, бойлоры Покровкага јетире баргылап јүргөн, мен дезе Прядильный проулок јаар бурулган лезиндер деп оморды үредигер! Јастыра айттыгар, оной өскө полициядан түбек болор!—деп Максим шымыранды. Мен таздата кандый шок болгонун куучындап береле, кварталымыды бултаарт, мен дезе уулдарымды каалганын арч жанына барып, сакыйын дедим. Таадан кийинип, тыркырап, кимиректенет:—мен ондый болор деп билгем, ондый болорын мен сакыгам!—Төгүндөп јат, нени де билбеген! Је, мен уулдарымды јүзине тажып, уткыдым. Мишка дезе кожкыганна торт серий берди. Ящакачак, көөркин дезе сос то айлың болбойт, је андын да болзо балы айт:—мен эн иемс билбесим, мыны очкозын Михайло баштаган ол мене јан!—Квартальныйды бис јук арайдан токунаттыбыс—ол јакшы господин болгон!—Ох, коригер, слерге кандын коомой чыгар болзо, кем бурулузын мен билерим!—депте, јүре берген. Таадан дезе Максимге базыл келеле, айтат:—је быланым јетсин сеге, сенин ордында өскө кижн болгон болзо, мынаып этпес эди, мен мыны билип јадым! Сеге де кызым, јакшы кижни адагынын айылына экелгенин учун быланым јетсин!—Таадан, качан куучындаар кууни тугей, јакшы куучындайтат, мынызы онын сонында тегегинен улам унчукпай барды. Бис учу артканыбыс, Максим Саввиичеяйылап, улазып тургандый болды:—олор мени ненин учун онойткон, мен ологорго не жамап эткем? Эне—ненин учун?—Ол мени эне дегенде, кичинек бала чылап айдатап, је бойынныг мынык-јапы да бала ошкош болгон.—Ценин учун?—деп сурайт. Мен—айлап турдым, меге база не аркан? Менин балдарым иине, ологор меге ачымчылу! Сенин энег кофта мыдагы топчыларын көдүре үезде согуштын кийининдги иеме чылап, самтырап калган, чынчырат:—Јүре берелик, Максим! Карындаштар биске баштылар ологордун коркын јалым јүре берелик!—Мен ого адылгам:—печке јаар чоп таштаба, онызы јокко до үйде угар!—Ол орто тайдан бу ташкерт јиматты таштазын деп сураарга ийген, энеи Мишкага таш эделе, онын јаагы орто меч берип ийген.—је ват јаманын таштаганы! Адаг дезе комудыйт:—слер кайтыгар, карындаштар? Слар мени кенедип салар эдигер, колы јокко мен кандый ишчи болорым.—Је, јук арайдан јоптөшкөндөр. Адаг о-рып јети недедеге јаткан, унчукпай-унчукпай турала, айтат:—эх, эне, бисле кожо өскө город јаар јүре берели.—мында кунукчылу!—Удабады, ого Астрахань јаар барарга келишти; ондо јайгыда каан келер деп сакый турган болгон, сенин адана дезе триумфальный каалга этсин деп јакаргандар. Баштапкы пароходло ологор бардылар; мен оной тынымнаы айырылганы чылап арткам, ол база кунукчыл болгон, мени Астрахань јаар барарга тудушла сумелеп туратан Варва-

ра десе сүгүнөтөн, керек десе бойунчиг сүгүнөтөн де жакыр-байтан, уялбас... Анайып жүрө берген тер. Же — көдүрөзи...

Ол бир ууртам аракы ичеле, тазымайып жытап алала, көз-нөк өткүрө кок кыскылтым теңери жаар кунукчыл көрүп ичеле, айгы:

— Ээ, бис сениг аданла каныбыс төмөгөн эмес болгоны-быс. же жүрегибис десе — жагыс

Кезикте, ол куучындап турар тушта, таадам кырип, жоон-мойуну чырайын өрө көдүрүп, сүүрү тумчугыла кейди жытап жаанам жаар серемжилү көрүп, онын эрмегин угуп, кимиренетен:

— Төгүндө, төгүндө..

Сакыбас жанынан сурап туратан:

— Лексей, аракыны ол мында чыти бе?

— Жок.

— Төгүндөп жазып, көзигнен көрүп турам.

Эренистелип, жүрө беретен, жаанам очун кийининен арчымдеп ичеле, кандай бир кокыр айдатан:

— Авдей, өгсөн, аттарды коркытпазан...

Бир катан ол комнатанын тал ортозына турала, пол төмөн көрүп, араайын сурады:

— Энебис?

— Ай?

— Сен керекти көрүп турун ба, жок по?

— Көрөдим.

— Сен нени сананазын?

— Адабыс, салым! Сен тудушла дворянин керегинде куучындап туратанын, сагыжына кирет не?

— Ээ.

— Бу ол бойы.

— Тастаракай.

— Же бу мывызы онын кереги!

Таадам жүрө берген. Кандый да жакшы эмести сезип ийсе, мен жаанамнан сурадым:

— Не керегинде слер куучындагыгыр?

— Көдүрөзин ле билерге турарың — дел ол менин бу дымды арчы, арбанганду эйтти. — Жаштан ала көдүрөзин билип алган — карып келзең, сурар да неме жок ботор... — Бажын жайкап, каткырды.

— Эх, таадак, таадак, кудайдыг көзичде сен оогонч тоо-зынак! Лёнька, сен жагысла бу керегинде унчукпа! Таадам эш немеги жок болуд, жоксыраган чине! Бир баринге сүрекей жаан көп акча-мунды берген, барин десе жоксыраган...

Ол күлүмзиренип, сананалп узак иччүкпай отурды, онын жаан жүзи каразымакталып, кунукчыл болуп, чырышталат.

— Сен не керегинде сананып жатың?

— Сеге нени куучындап беретенин сананадым, — ол селт

эди, айтты. — Же, Евстигней керегинде — кем жок по? Мынайда:

— Евстигней деп дьяк журтаган,
Абыстарда да, боярларда да,
Сырамай карыган ийтерде де
Онон сагыштузы жок деп санайтан!
Пырий чилеп тееркеп жүретен,
Бойун Сирий куш теп бодойтон.
Коштой жаткавдарды үредип жүрер,
Көдүрөзи ого жарабай турар.
Черквеяи көрэй—жабызак!
Ором жаар кылчайза—чичкечек.
Яблоколор ого—кызыл эмес!
Евстигнейге мени де көргүссө,
Ол дезе:—

Жаанам жаагын бултыйтып, козин тазырайтып турды, онын
жалакай чырайы тенеңсү ле каткымчылу болуп, ол жалку үн-
ле куучындады:

— Мынайып эдерге бойым да билерим,
Бу немени мынан да артык эдер эдим,
Же чөлбө жок болодым.*

Ол унчукпай отурала, күлүмзиренип, араайын оног ары айтты

— Дьякка түнде көрмөстөр келгендер:
„Дьяк, сеге мында кем жок по?
Таамыга бисле кожо баралы,
Ондо көмүрлөр жакшы куйет!..— дешти.
Сагышту дьяк бөрүгөн кингелекис.
Көрмөстөр оны табаштарыла кангылар.
Улужып, кычымайлап, апардылар,
Экузи онын ийинине отурды,
Таамызгагы жалбышка оны сукты.
„Бисле кем жок по, Евстигнейюшка?“ — дешти.
Изуге быжып, дьяк арыктанат,
Колдорыла мыкынданат.
Чимесркеп, эрдиң, бултыйтат.
Таамыгарда слердин угарлу!*— дейт.

Жалку, жоон үниле басняны божодоло, ол чырайын кубул-
тып, араайын каткырып, меге жартап айтты:

— Евстигней бакпаган, бойындыйна тыг туруп жат,
очош, бистинг таадак ошкош! Же, уйукта, ой жеткен...

Эвем меге туранын үстине каа-жаала чыгып, мениле ко-
жо узак артпайтан, түргөвдеп ле куучындажатан. Ол тамла
жаранып, тамла жакшы кийиниң турды, же ондо жаанам чылзп
менен жажырып койгон жаңы не де барын мен билип, сезип
турдым.

Жаанамнын чөрчөктөри, керек дезе адам да керегинде
куучындаганы мени жалбиркетпей, жарты жок, же кунун саанын
өзүң турган чочыдуны токунатпады.

— Адамнын жүреги недең улам токуназы жок болот?— деп
мен жаанамнаң сурагам.

— Мыны канайып билер?—деп ол козин жумуп, айтты.— Бу кудайдың, тегеринин кереги, бис билетен эмес...

Жылдыстар тегериле канайда жылыып турганын мен уйку жогынан тун сайын чагкыр кознок откүре коруп, кандый да кунукчылду историялар сананып таап туратам—олордын көп сабазы адам керегинде болотон, ол жаантайын жагыскап, колында агашту, кайдаар да барып жадатан, онын кийининде желбер ийт...

XII

Бир катап мен эгиргери уйуктайла, ойгондым, буттарым, база ойгонгон деп билидим, оларды орыннап тужурип ийгем, олар катап олү боло берди, же буттарым будун, мен базып жүрерим деп иженип турдым. Мынызы сүрекей жакшы болгон, мен сүгүнгение кыйгырып ийгем, бут бажына туруп чыгала, жысылгам, же алдында жаткандар көдүреси мени көрүп ийеле, канайда кайкашкай не деп ол ок тарый бодоп, баскышла эжик жаар жылтым.

Мен энемнин комнатазында жаанамнын тизезинде канайда болгонымды билбейдим; онын алдында кандый да өскө улус тургандар, каткак, жажыл карыган эмеген көдүрө үндерди тундырып, кату куучундан турды:

— Ого агаш жийлек ичиреле, бажыла кожо туй орогор...

Ол бастыра бойы жажыл болгон: платьези де, шляпазы да, козиянын алдында соолду чыраны да, керек десе соолдоги бир кезек туктери де олондий болгон. Алдындагы эрдин тужурип, үстиндегизын көдүрүп, сабары жок кара кружева перчаткалу колыла козин бектеп алган, жагысла тижи көрүнип турды.

— Бу кем?—деп, мен коркып, сурадым. Таадам карузын жаман үниле берген:

— Бу сего база жава...

Энем күлүмзиренип, мен жаар Евгений Максимовты ийтти.

— Же бу адан...

Энем нени де түрген, жарт эмес куучундай берти; Максимов козин сыгалап, мен жаар эңчейип, айтты:

— Мен сего будуктар сыйлаарым.

Комнатада сүрекей жарык болгон, алдындагы толыкта, столдын үстинде беш свечиден монун канделябрлар¹ куйуп турды, олардын ортозында таздамнын сууген „Мен керегинде ыйлаба, эне“—деген кудайдың сүри турды, ризанын жемчугу суркурап кайылып тургандый болуп, кыскалтым альмаандиндер венецтердин алтынында жалтырап турды. Көзноктин каразымак шилизине тыш жагынап тегерик теерт-лектий бозомтык будүштер табыш жок жапшынып, жалбанып

¹ К а н д е л я б р —свечи тургузатан неме.

калган тумчуктар жапышып, айландыра көздүрөзү кай-
даар да жылып тургандык болду. Жыял эмеген десе сөөк
колыла менин кулагымнын кийининеги тудун айдып, турды:

— Кыялтаным жок, кыйалданым жок...

— Мыңырай берди, — деп жаанам айдала, мени эжик жаар
апарды.

Же мени мыңырабагам, тегинде козимди жумуп алгам, ка-
чан ол мени баскышта бөрү түрүндө, оңоң сурагам:

— Бу кереметте мени меге нениг учун айтыпкан?..

— Же сен үчүкпа!

Стертер тогуучилер...

Ол мени орын асатын коюло, бажыла дастыкка суксы-
рыла жидып, көздүрө бөрү тыркыражып кыйлай берди: оныг
ийини төргөн кымыктанып турды; ол каарыла, каарыла ки-
миректенди:

— Же сен кыйлап алзан... кыйлап алзан...

Мениг кыйлаар күүним жок болгон. Тураныг үстинде ка-
рачкы да, сөөк то болгон, мениг тыркырап турганым
орын жайканып, чыкырап турган, жажыл эмеген мениг кызым-
нын алдында тургандык болуп, мен уйуктап турган кижидий
жада бердим, жаанам жүрө берди.

Канча канча керемет жок күндөр бир түнөй болуп өтөт:
эрмектешкенин санында нем кайдаар да жүрө берди, үй-
де шын эчил калган тымсык болду.

Кынайып тиз өтөн түрү таадам колында стамескалу келе-
ле, кышкы раманан шыбангазын кодорды, жаанам тапта суу-
лу, бажы чибире куу келди, таадам оңоң араайын сурады:

— Не карыган?

— Же не?

— Сүгүний турган ба?

Жаанам меге баскышта антканы чылап карузын берди:

— Же сен — кем жок, үчүкпа!

Тегин састар эмти кандый да амызу болуп, ологго ку-
нукчылдуу куучындарга жарабас, көздүрөзү билетен, кандый
да жаан учур бар болгон.

Таадам раман чебер додороло, оны кедери апарды, жа-
нам кызын кайра ачып ийди — садта кары баарчыктар ко-
жондоп, боро кышкыктар чыйыктажып турды: эриген жер-
дин жыты кызылтанга урулду, печкенин тууразын кееркеде
кезин, чүмдөп эткеннин олоттирим жаркыны кажайа берди,
оноор көрөргө да сөөк болгон. Мен тожогимнен полго
түштүм

— Жыланаш баспазан, — жаанам айтты.

— Сад жаар ба атам.

— Оңдо кызык эмес сакып алзан кайдар!

Оны учур күүним кылып турды, керек десе жаан улусты
да көрө күүним жок болду.

Садта јаш блон јердеи өзүп, яблоняларда бурчактер көп, жарылгылап турды, Петровнаыи туразынын жабынгызындагы јенес јакшынак јажарып, бастыра јерде көп куштар болгон; сүгүнчилу табыш, ару јатту кей башты јакшынак айландырып турды. Петр обогон бычактанган ородо кар сындырган сары баргаан оро оро тыжып калган јатты, — оро јаар көрөргө до эби јок, о до јастыи бир де кебери јок, кара турун кунукчыл корунип, оро көдүреси кижинин купка блжын јимиредип, эш кереги јок болды. Ородогы баргааны ачурканып јулуи, сындырып, кирпичтердин, турундардын оодыктарын чыгарып, кереги јок немелерди ончозын кедери эдил, ондо јалатан ару јер јазап алала, јазн улус јокко јангыскан јадар күүним келди. Керекти эдерин мен ол до тарыи баштадым, айылда болуп турган көдүре немеден бу керек мени узукка да, јакшынак та кыймыттырды, эмдиге јетире сүрекей бөркөмчилу де болгон болзо, је кунун сайын јилбуун јылытып турды.

— Бу сен эрдинди неге бултыйтып алган?— деп јаанам ол эмезе энем сураган деп туратан, — олардын онойып сураганыва эп јаксындым, мен ологго ачынбагам ийне, је айылда ончозы мег тегиде оскө улус боло берген. Туште ажанар тушта, эгиргери чийтарда, эиирде ажанарда јажыл карыган эмеген эш чедендеги чирик казык чылап тудушпа отурып јадар. Онниг көзин көрүнбес учугашла јузине јава көстоп салганыи болгон; качан кудай керегинде ол куучындаганда, кози потолок јаар көрүл, эрмек үйдеги керектер керегинде бол ондо, томбн көрүл, көдүрезин аярып көрүп, көстин сөөки, орозында сүрекей эпту јылыжып турды. Онык кабагы сыранайла саадыи, јелимдегендий болды. Колын каткымчылу бүктөп, чычалыгын сырайтып алып, оозы јаар сукаан немелерди көдүрезин онын куу, јалбак тижитыбыш јок кезе тишгеп турды; онын кулагынын јанында бо чок сөөичектер јылыжып, кулагы кыймыктап, јескинчилу ару, чыдыш, сары терде сөөлдин јажыл түктери јылыжып, кыймыктаныжып турды. Ол бастыра бои уулындыи ок ару болотон — ологго тийерге эби јок то, коомой до болгон. Баштапкыла күндерде ол боынын өлу колын менин эрдиме тилерин турч, колынаи казанский сары самыла ладон јытаныи туратан, мен туура бурулып, качып туратам.

Ол улам сайын уулына айдып туратан:

— Уулчакты кышалтазын јогынаи сүрекей воспитывать эдер керегин билип турын ба, Жевя?

Ол бажын уккур кекип, кабагыи жуурып, унчукпай турды. Бу јажылдын көзинче ончолоры кебин жуурып туратандар.

Мен ол карыган эмегенди ле оныг уулын јаантайын көрөр күүним јок болгон, бу уур санаа меге көп согулталар

эжелген. Бир катап түште ажанып отурала, ол козин коркышту тазырайтып, айтты:

— Ах, Алёшкачак, ондый јаан болчокты жиирге сен нениг учун мынайып мендейзин! Сен каарыларын, кёөркий!

Мен болчокты оозымнан ойто чыгарала, оны ойто вилкага кадайла, берип айттым:

— Карамданып турган болзогор, алыгар...

Энем мени столдон чыгара тартты. мен уятка тужеле, тураныг үстине сүрдирдим, — јаанам келди, оозын жаба тудунып каткырды:

— Башла болзын! Же, сен баштакла база, Христос сениле...

Оозын жаба тудунганы меге жарабады, мен онон качып, тураныг жабынтына чыгала, ондо трубаныг ары жагында узак отурдым. Ончо улуска коронду состор айдарга, баштактанарга мениг кууним сүрекей келип турды, бу кууви дендеерге куч болгон, ондын да болзо, дендеерге келишкен: мен бир катап ой адам болотон адамнын база жагы жаанамныг отургыштарын вашневый желимле уумагам, оло экүлези жапшыгылап калган; бу сүрекей каткымчылу болгон, же качан мени таадам токлоктоп саларда, тураныг үстине меге энем келип, мени бойына тартып, тизезиле тыг кыпсыла, айтты:

— Уксан, — сен нениг учун чукулданып жадын? Меге бу кандый ачу корон болуп турганын сен билген болзон!

Онын козиенг жарык жаш мөлтүрөп келди, ол мениг бажымды бойынын жагына жаба тартты, — мынзы сүрекей уур болды, онын ордына мени соккон болзо, торт болор эди! Максимовторды качанда бөркотлозим, качанда, жагыслайлаба деп мен айттым.

— Чын, чын, баштактанбас керек! — деп ол араай айтты. — Бис удабас мечетке кирерибис, онын согында Москва жаар барарыбыс, онын согында десе ойто буруларыбыс, сен мениле кожо жадарын. Евгений Васильевич сүрекей жакшы да, сагышту да, сесе оныла кожо жакшы болор. Сен Гимназияда уренерин, онын согында эмди Евгений Васильевич кандый, ондый ок студент болорын, онын согында десе доктор болорын. Неле болойын дезен, болорын, — учёный неле болойын десе, болуп турар. Же, бар, ойно...

„Онын согында“ деген онын бу ээчий-деечий айткан собтори мени онон туура, кайдаар да томон терен, карануй жаар, кара жагыскан болорго баратан тепкиштий болуп бодолды, — мындый тепкиш мени сүндирбеди.

— Кудайдын учун, кижиге барба, мен сени бойым азыраарым! — деп энеме айдарга кууним сүрекей келип турды.

Же мынзы айдылбаган. Энем бойы керегинде тудушла сүрекей жакшынак санаа санандыратан, же бу санааны чыгарайдар деп мен качанда сананбадым.

Менин керегим садта јакшы барган: мен баргааларды одоп, чалгыла кезеле, балкажы јемарилип турган ороныг кырына айландыра кирпичтердин оодыктарын салып, олордон отураар элбек јер эткем,—ого јадарга да кем јок болгон. Јүзүн-јүзүр өндү шилдерди база аяк-казанныг оодыгын көптөн јууп, олорды кирпичтердин ортозындагы јарыктарга той балкашла шыбап салгам,—качан орого күн тийгенде, бу кодүреза церкведеге чилеп солоныдый жылтыражатам.

— Эпту сананып тапкаг!—бир катап тзадам менин ижимди ајыктап көрөлө, айткан.—Сени јангысла баргаа базатан эмтир, сен тазылдарын артыргызып койгон! Мен јерди темир күрекле катап казайын,—барып, экел.

Мен темир күрек экелгем, колына ол түкүрип алала, семис јерди тереп касты.

— Тазылдарын чачкыла! Оныг сонгында мен сеге мында күн кузуктар ла мальвалар отургызып берерим,—јакшы болор! Јакшы...

Ол кенетийин күректинг үстине бөкойип, унчукпай, тым тура берди; мен оны лаптаа көрзөм, онын инттяг көзиндий, сагышту көзинен оогош јаштар улам сайын тамчылап турды.

— Сен кайттын?

Ол селт эделе, алаканыла јүзин арчыйла, мен јаар өчөмик көрди.

— Мен терлегем! Көрзөг дә,—чойлошкондор каяча кирези!

Онын сонында јерди ойто казып турала, кенетийин ле айтты:

— Мыны кодүрезин сен тегинле јерге эткен! Тегинле јерге, карындаш. Бу тураны мен удабас садып ийерим не. Байла, күскери садарым. Энеини энгазине акча керек. Ондай ла. Ол до јакшы јадатан болзо, кудај оныла...

Ол темир күрегин чачып, колыла јангыла, мылчачын кийини јаар, садтыг тоныгына барды, ондо онын парниктери болгон, мен десе јерди казрын баштайла, ол ло тарыин будымнын сабарын темир күрекле кезип алдым.

Мынызы меге энемди мечетке кирерге үйдежерине чайтык эткен, мен каалгадан јүк арайдан чыгып, энем Максимовло колтыкгажып, бажын төмөн эдип алган тротуардын кирпичине ле онын јарыктарынаг көрүнген јажыл олонине чебер базып турганды браатты.

Той тымык болгон; церкведен келип, чайды сүгүнчилу эмес ичкилегендер, энем ол ок тарый кийимин солып кийеле, кайырчакка саларга, уйуктаар кып јаар барган, бөй адам менин јаныма отурып алала, айтты:

— Мен сеге будук сыйлачы болгом, мында городто јакшызы јок, бойымдыйин десе мен берип болбозым, онын ордына мен сеге будукты Москвадан ийеин...

- Мен оныла нени эдетем?
- Сея жураарга сүүбейдинг бе?
- Мен журап билбезим.
- Же, мен сеге оско неви-нени ийерим.

Энем басып келди.

— Бис удабас ойто келерибис ийне, адаг экзаменди тудул, уренерян божодор, бис ойто кайра...

Олор мениле, жаан кижичилеп куучындажып турганын жакшынак болгон, же сагалду кижичилеп эмдиге жетирире үренип турганын угарга канайда да санбашка болды. Мен сурадым:

— Сен неге үренип жадын?

— Же кемчилик керекке...

Ол не керек болуп турганын мен сурап угарга, жалкуурдым. Тураны кунукчулду табыш ла түктенг эткен неменин кандый да шылырты толтырып турган, кашагайла тун киретен болзо, деп кунузирегем. Таадим жардыла печкеге жолонип, козин сыгалап алган, козюк жаар коруп турды; жажыл карыган эмеген энеме тожок саларга болужып, арбанын, овтоп турды, тал түштен ала эврик жаанамды, онын учун уйатка каларга болбой, туранын үсти жаар уйдежеле, ондо бектеп салдылар,

Энем эртенгизинде эртен тура эрте атана берген; ол атанардын алдында мени жерден жеңилчек кодуруле, кабыра кучактаган, менин козим жаар кандый да таныш эмес козиле короло, окшоп айткан:

— Же, жакшы болзын...

— Менин сөзимди уксын деп ого айт, — таадам чанкыр теңери жаар коруп, куну-куч жок айтты.

— Тааданды ук, — деп энем мени крестейле, айтты. Ол оско нени де айдар болор деп мен сакагам, таадам энеме чаптык эткен учун ого ачындып.

Олор жеңил абырага отуруп алдылар, неге де илинип калган платьезинин эдегин энем ачынып, узак айырыды.

— Болушсан, айса корбой турун ба? — деп таадам меге айтты, мен тын эригип болушпадым.

Жеңил абырада отургандар, кок шланду Максимов бойынын узун будын эптештире мендеп салып турды, жаанам онын колына кандый да туунчектер берди, ол оларды бойынын тизезине салып, ээгиле тудул, куу чырайын коркымчулу чырчытып, чойо айтты:

— Боо-ло-ор...

Экинчи жеңил абырага жажыл эмеген офицер болуп турган жаан уулыла кожо отурды, — ол эмеген бичип салгандый отурды, уулы десе улдузинин сабыла сагалын тарап, өстөп турды.

— Анаварда, слер жууга барарыгар ба? — деп таадам сурап турды.

Өлөр женил абырага отурып алдылар...

— Кыялтазы жогынак.

— Жакшы керек. Турокторды согорго керек.

Атана бердилер Энем пладыла жанып, канча-канча катап кайа көрди, жаанам колыла туранын стенизине тайанып, көзүниң жажын төгүп, колыла уйдежиң база жанып турды, таадам дезе ыйлап, үзүктөп арбанды:

— Болбос... мында жакшы... болбос...

Мен тумбанын үстине отуруп, жеңил абыралардын секирип бразткавын көрүп турдым.—олор, тодыктын кийини жаар бурулдылар, төжимде не де жик жок бектеле берди.

Тан эртен туралардын көзүнөктөри ставняларыла жабылу болуп, ором ээн турган—мынды тым ээн болгонун мен качанда көрбөгөм. Пастух ыраакта калажыраганду ойноп турды.

— Чай ичерге баралык,—таадам менин ийинимнен тудуп, айтты.—Сенин салымын мениле кожо жадар болуп бүткөн эмтир, серенке кирпичке жыжылганы чылап сен меге жыжылып жүрөп туруун!

Эртен турадагы ала энирге жетире бис онала кожо садта кере тужине унчукпай иштендибис, ол грядалар казып, агаш ижилекти танып, яблонялардан мешкечектерди кодурп, курттар өлтүрдү, мен дезе бойыма жадар жер чүмдөн жазадым. Таадам күйгөн тоормоштын учун кезип, жерге агаштар кадаган, мен ологго кушкаштарлу клеткелер илгилегем, кургак баргазанды чыйрак өрмө өрүп, кун ле чапчанын коруланып, скамейканын үстине оны жаба тарткам,—ол меге сырагай жакшы болды.

Таадам айдат:

— Сен бойыга келиштире эдин аларга, үренип турганын ол сүрөөн керектү.

Мен онын сөстөрүн сүрекей баалап туратам, Ол кажы бирде менин жоңло жаап жазаган отуратан жерге жадып, сөстү жүк арайдагы андып, токуналу үредип турган.

— Эмди энен ле сенин ортон ырап калган, энеде өскө балдар болор, олар ого сенин жуук болор. Жаанам аракы ичерин баштады.

Тындып тургандын узак унчукпай отуруп, ойтоло күүнү күч жогынак уур сөстөр айдат:

— Ол эквиңчи катап ичип жат,—качан Михайлого солдатка барарга келижерде, ол база ичкен. Ого рекрутский квантация садып алып берер деп, карыган тенек мени мекелеп салган. Айса, ол солдат болгон болзо, өскө болор эди... Эх слерлер-р... Мен дезе удабас өлүп каларым. Анайдарда—сен жаныскан артып каларын, бойынын жүрүмин табачы кодүрө бойун мында,—билдик бе? Же, ондый. Бойун бойына ишчи болорго үрөн, өскө улуска дезе жендирбе! Арзанын, токуналу, же бойынын санаанла жат! Ончо улусты

угуп, эдерин десе кайыда этсе, сеге жакшы болор, онойдо
эдин жүр...

Мен жайыла, жаашту күндөрдөн башка күндөрдө, садта
жаткам, жылу түндөрдө жаанамнын сыйлаган кийизине керек
десе уйуктап туратам, кезикте жаанам бойы да садта конуп
туратан; бир кучак өлгөн экелип, оны меншик жавыма жайып
салала, ого жадып:

— Көрзөн — жылдыс түшти! Бу онызы жер-энезин санайла,
кемнин-кемнин жүреги кувуккап туру! Анайдарда, — амдиале
кайда да жакшы кижини туулган, — деп бойынын эрмегин кенети-
нин үзүп, меге не-не керегинде узак куучундайтан.

Эмеле меге көргүзүп туратан:

— Көрзөн, жаңы жылдыс чыккан! Кандый жаан! Ох, сен,
тенеря-тенеричек, кудайдыг жарык риза-тоны...

Таадам арбанып туратан:

— Генектер, соокко алдырып, оорырыгар. Уурчылар
келип, тумалап салар...

Күн ажып, тенери кызарып токтогон сомында, карагуй
кирип, эбярде ончо немелер билдирлеу жаандап, күнге топ-
сыган жалбырактар төмөн ээлип, өлгөндөр жер жаар бөкөйүп,
көдүрө неме тамла жымжак, көбү болуп, музыкадый
эрке жүзүн-жүрү жыттарла араайын тынып туратан — лагерьде
ойноп турган музыканын да үни ыраактагы жалаңнап угу-
латан. Түн кирип, оныла кожо энеинин жакшы эркезиндин
жүрөк жарыдатан күчтү не де көгүске урулып, тымык жылу
желбер колыла жүректин жымжак сыймап, күннин бастыра ачу,
огонш тоозынын ундылып калатаны чылап көдүрөзи уядылын
туратан. Жылдыстар тегерини учы-түбү жок тереңжидин, ка-
найда мызылдажып турганын азыктап, чалкойто жадарга
жакшы болгон; бу терең тамла бийиктеп, жаңы жылдыстар
ачып, сени жеңилчек өрө көдүрүп тургандый болотоң, — сан-
башка болгон — та көдүрө жер сеге түнөйлөтүп, кичинек-
телген. та сен бойың эбярде неле бар немеле биригип,
кайкамчылу өзүп, жаандайла, кайылып жадын. Тамла кара-
нуйлап, тамла тымык болуп, же көдүрө жерлерде көрүнбөс
сескир струндар тартып койгондой болуп, кажыла табыш —
түш жеринде куштар кожондожып ийзе бе, ёж мантаза ба,
эмесе кижинин үни кайда да араай угулза, — көдүрөзи түш-
тегизиндий эмес болуп, жылбилу сескир тымыкка аңыланатан.

Чурана ойноп, үй кижинин каткызы ла тротуардыг кир-
пичине тийген үлдүнүн табыжы угулып, ийт каңылайтан, —
мынызы көдүрөзи эш кереги жок, ол күн ажып, энир кирип
турганы болгон.

Кенетийин жалаңда, оромдо эзрик кижинин кыйгызы
угулып, кем де тын басып жүргөн түндөр болуп туратан,
— мынызы кижини темиктирип, ажарындырбайтан.

Жаанам колын бажынын алды жаар эдил ала, узак уя-

чуклай жадып, мен онын куучындаганын угуп тургам ба, айса жок по, ого бир де эмеш килебей, арайынан нени нени куучындап туратан. Тунди онон артык, оног жакшы эдер чорчокторди ол жаантайын табарга билетен.

Онын табылу эрмегин угуп жадала, мен аярбазынан уйуктап, кушкаштарла кожо ойгонын туратам; кун чикеле жуске таяип, эртен турагы кей жылып, яблонялдардыг жалбырактары чалынды тужурип, чыкту жажыл олон жарык болуп, тамла жаркындалып, онын устинде кичинек буу коддурилетен. Кыскылтым апзгаш огду тенерида кунниг чогы коптол, тенери чапкырланып турды. Коско корунбес бийикте талан-килен кожондоп, коддуре ондор, табыштар токуналу сугунчи чыгарып, капшагай турарга нени ле эдерге ле коддуре айландыра тынду вемелерле нак жадарга кунди ойгозып, журекке одуп туратан.

Менин бастыра журуминин сыранайла токуналу база не-ле немени коруп, билип турган ой бу болгон, анчадала бу райда бойымнын кучиме иженечи санаа табылып, ости. Јаныскан журуп урене бердим; Овсянниковтын балдарынын кыйгызын угуп туратам, је оноор барар куним жок болгон, карындаштар келгилегенде, мени эмеш те сугундирбейтен, садтагы менин постройкаларымды — менин башташкыла алдынан башка керегимди оотнозын дев чочып туратам.

Таадамнын онтулу, арбышту эрмегин де укпай бардым. Ол улам сайын жаанамла керижерин баштап, оны айылдаг чыгара суруп турды, жаанам Яков таайыма, эмезе Михаил таайыма барып турды. Кажы бирде ол бир каяча кунге айылына ойто жанбайтан, таадам аш-курсакты бойи эдип, колын кундирип, арбанып, сыктап, аяк-казанды оодын туратан, карамы иле боло берди.

Таадам кажы бирде мениг жанажыма келип, жондорго эптен отурып алала, унчукпай мена узак аяктап, аярбас жанынан сурап туратан:

— Не унчукпай отурыг?

— Тегинле. Не боло берди?

Ол уредерин баштайтан:

— Бис — бариндер эмес. Бисти уредер кижиге жок. Биске коддурезин боймыбыска билип аларга керек. Оско улуска кытаптар чийгилеп, училище тудуп салган, биске дезе бир де неме эткелек. Ончозын бойи ал...

Санааркап, кыймыктабай, торгло тили жок кижидий болуп, чоркышту боло беретен.

Туразын кускиде ол садып ийген, садардан озо, удаган жок эртен тура чайлап отурала, жаанам айткан:

— Эе, энебис, мен сени азырагам, болор! Калашты бойи на бойи. Таап ла.

Бу систо, эдин айдыларын алдында билип, оны сакыган

неме чйлеп жаанам токуналу угуп турды. Танкы салгышты мендебей алып, бешпек тумчугыла тазымайын жыгап, айтты:

— Је, канайдар база! Ондый болзо, ондый ла болгой...

Кырычактын алдында, оромнын учындагы эски туранын подвалынан таадам эки карануй комната алган. Квартирага кочборибисте, жаанам узун буулу эски тарыска одукту алып, оны печенин алды жаар чачала, тизезин буктеп отурып, айылдын эезин кычыраын баштады:

— Айылдын ээзи —бу сего чавак, бисле кожо јаны јерге, оскө ырыска атан...

Таадам двордог көзнөк өткүре көрүп ийеле, кыйгырат:

— Апарарым деп сананба, еретица! Мени уйатка салып көрзөн...

— Ой, адабыс, коргин, коомой болор,— деп жаанам јакарды, је таадам казырланып, айылдын эезин адарарын токтогты.

Ол атыланып садмжыл, чугулданып, мебельди ле јузуң-јууң немелерди эски-саскы јууп турган татарларга уч кунге кодүрезин садып ийди, жаанам дезе көзнөктөн көрүп, араайынан кыйгырын кезикте ыйлап, кезикте каткырап та турды.

— Апар-р! Сындыр...

Бойымнын садым, жапажым ачымчылу болуп, мен де ыйлаарга белен болгом.

Эки абырага тартып көчкөнбис, бор-ботко немелердин ортозында мен отуран абыра мени јер јаар чачып ийерге тургандый коркышту силкип турды.

Мени кайдаарда чачып ийерге турганын мен сезип, энем олөргө јетире эки јылга јүрдям.

Таадам подвалга көчүп келгенин кийининде, чырайы куугарып, јаманданып калган, кайкамчылу суркурап турган јаан көсту энем удабай келген. Энем адазын, энезин ле мени, баштапкыла катап көргөн неме чялеп тудушла көрүп, унчукпай турды, оой адам дезе араайын сыгырып, јөдүлдөп, колын бели јаар эдип аяла, сабарларыла ойноп, комнатын ичинде чылабай базып турды.

— Бу сен кандый коркышту өзүп турын!—Энем менин жаагымды изү алаканыла јаба тудуп, айтты. Онын кийингени јараш эмес,— ичинин үстинде кокпөйип калган элбек, сары платье.

Оой адам меге колын сунды.

— Эзен, карыядыш! Је, сен кандый јүринг, а?

Кейди јытайла, айтты:

— Билеригер бе,— слерде сүрекей чыкту!

Олор экулези узак јүгүргендий арыгылап, бастыра кийим уужалып, оны чыгып калган болды, олорго не де керек јок болуп, јанысла јадып, амыраарга турдылар.

Чайды эрикчеен ичкиледи, көзүңкүтүң шилин жанмыр канайда жүнүп турганын таадам көрүп, сурап турды:

— Анайдарда-көдүрөзи күйгөн бе?

— Көдүрөзи, — деп өйи адам айтты. — Бис бойбыс жүк арайдан чыктыбыс...

— Же ондый. От кокырлабай жат.

Энем жаанамнын тийинияе жапшынып, онын кулагына нени де шымарады, — жаанам көзине күнниң чогы тийип турган чылап сыгалап күүрүп турды. Тамла эрикчеен болуп турды.

Кенегийин таадам өчөп, токуналу, сүрекей тың айтты:

— Евгений Васильевич, сударь, орт болбогон, көдүрөзиз сен көзүңкүтүң ойнотырган деп, меге табың угулган...

Погребтегидий тым болуп, самовар бортылдап, жанмыр көзүңкүтүң шилизине жаап турды, онын соңында энем айдып ийди:

— Ада...

— Не-е, ада? — деп таадам тың кыйгырды. — База не болор? Одус жирмеге барба деп, мен сөге айтпаган бедим? Бу сөге, — бу ол — чичке! Дворянка ба, а? Не, кызым?

Тортү көдүрөзи кыйгырышты, ончозынан тың өйи адам кыйгырды. Мен сенек жаар чыгып, одынниң үстине отурала-кайкаганым та тоно бергендий боло бердим: энемди тортло солып койгон немедий, ол алдындагызынды эмес болды. Комнатада бу сүрекей онойун билдирбес болгон, же мында, караңгуда, онын алдында кандый болгону сагыжыма жап-жарт кирип турды.

Онын соңында, канайып та билбес жанынан, мен Сормовтогы турада эмтирим, анда көдүрөзи жаны, стезезин кееркетпеген, тоормонштың ортозындагы күделиде тоозы жок көп таракандар болды. Энем ле өйи адам ором жаар көзүңкүтү эки комнатада, мен десе жаачамда эки туранын жабузы жаар жагыс көзүңкүтү кухняда жатканымыс. Туранын жабузынын ары жанынан заводтын трубази тенери жаар сырайып, койу. быжыраш ыш чыгарып, кийик саякка ишти көдүрө деревнеге таркада согул турды, бизниң соок комнатабыста күйгөн немениң ачкын жыды жаантайып жатанып турды. Эртең тура гудок бору чилеп эрте улуп турды:

— Хвоу, оу, оу-у...

Тактачакка туруп алза, көзүңкүтүң үстиги шилизинең, туранын жабузы ажыра карыган тебозенниң тижин жок кара оозыдый заводтын фонарьларла жарыылган ачык каалгазына оогош улус кыймыражып, кирип турганы көрүнөт. Тал түште — базала гудок; каалга кайра ачылганда, ором жаар заводтон улус чыгып, желбер, ак саякын оморды аялдарына сурүп, мергедеп, оромды сын куустыра согул турды. Деревненан үстинде тенери сүрекей ас көрүнөтөн; туралардын жабузынын, күртелген кардын үстинде ишла

тезеп койгон, жалбак база бир жабу күнүн күнге турган, сагышты кыскартып, ол бойынын эрикчөөн жаңыс жузун өңиле кости талдыртып турды.

Бозомтук кызыл тандак трубалардын учтарын жарыдып, эмирлерде заводтын үстиде элбендеп туратан, трубалар жерде тенериге көдүрүлүп турган эмес, бу ышту булуттаг жерге түжүп, кызыл тынышла тынып, улуу, куулеп турганына түңей болгон. Мыны ончозун көрөр куунам жок болуп, эриккенеме жүрегим сыстап турды. Жаанам курсак белетеп, пол жүнүп, одын жарып, суу экелип, кухарканын ордына иштеп турды, ол эрте турадан ала эмирге жетире иштеп арыйла, онтоп уйуктаарга жадатан. Кезикте ол курсакты белетеп салзала, ватный кыскачак кофта кийип, юбказын бийиктеде кыстанып алала, город жаар браадып, айдат:

— Карыган өбөгөн ондо кандый жатканын көрөргө...

— Мени кожо алзат!

— Жотконды көрзөн, тонорын!

Карлу жалаңдарда жылыып калган жолло жети километр-ге ол барып туратан. Саргарган жүстү барлу энем сооксынып, жыртылып калган чачакту боро шалла оронуп турды. Энемвин жаан жакшынак бүдүмүн үрөп турган бу шалды мен көрөр куунам жок болуп, чачактарынын учун үзүп турдым, тураны, заводты, журтты көрөр куунам жок болуп туратам. Энем сүрекей жаан ичи селендегенче жөдүлдөп, элел калган пималу базып жүретен, онын көк боро көзи чугулду суркурап, куру стенелерге желимделгендий болуп, улам сайын ого токтоп туратан. Кажы бирде ол бир частын туркуныва көзпөктөгү ором жаар көрөтөн; келишпес жаңы жаан тиштер корчойто-терченге эп жок кондырылып, олардын жарчымызы карыганынан карарып, жарымызы түжүп калгандый ээке ором түңей болды.

Ненин учун бис мында жадыбыс?—деп мен сурадым.

Ол карузын айтты:

— Ах, сен унчукпа...

Ол мениле ас куучындажып, жагысла жакарып туратан:

— Бар бер, экел...

Мени оромго каа-жаала божодып туратандар, мен айылыма жаантайын балдарга соктырып алган келетем.—согужып жүрери менин сок жанис сүүген соодым болуп, мен согужарын сүрекей сүүп туратам. Энем мени кайыш курла сокты, же сокконунун согында мен оной тын ачынып, балдарла, алдындагызынан да артык согушкам,—энем мени оной до тын соккон. Ол мени согорын токтотпос болзо, мен онын колын тиштеп, жалаң жаар качала, ондо тонуп каларым деп, мен ого канайып та бир катап айткам,—ол кайкап, мени бойынан ийде салып, комватала базып барала, арыганынан тыныжы буулып айтты:

— Анычагаш!

Јурегимнин тирү сүүйтөсү токтоп, оочозына ачурканар санаа улам сайып көптүл, бу жүдек, коомой жандыды жүрегим сүзбөй, сок жаныскан жүрөргө санаа табылып турды.

Өбй адам меге кату болуп, энемле көп эрмекгөшпейтен, тудушла сыгырып, јөдулдеп обедин кийининде күскүнин алды орто туруп, түнөй эмес тиштерин лучинала кичееп, узак чучкыл туратан. Энемле ол тамла керижип, оны „слер“ деп чугулду айдып турды, — слер деп айдатаны мени сүрекей ачындырып туратан. Керижип турар тужында кухня јаар турган эжикти ол тудушла јык эттире јаап туратан, бэйла, мени овыг сөстөрүн укпазын деп турган болор, је ондый да болзо, мен онын тунгаксу јоон үнинин табыжын угуп туратам.

Бир катап ол јерге тебеле, кыйгырды.

— Слердин јаан ичигер учун мен бир де кижини меге келип айылдагар деп кычырып болбой јадым, слер торт уй.

Мен мыны угала, кайкап, каныканду өөркөп, палаттан өрө туруп јадала, бажым потолокко согулып, тилимди кан акканча тиштенип ийтириям.

Суббот сайын ишмекчилер өбй адема заводской лавкадан аш-курсак алатан бичигештер садарга, ондорло келип туратандар; бу бичигештерди ологго акчанын ордында төлөйтөн, өбй адам дезе олонды јарым баазына алып туратан. Кухнядагы столго ол отуруп, чемеркеп, кабагы јуурып алала, ишмекчилерден бичиктерди алып, айдатан:

— Будун јарым салковой.

— Евгений Васильевич, кудайдан коркызан...

— Будун јарым салковой.

Бу аалы-бажы јок карануй жүрүм узак болбогон; энем бала табардан озо мени таадема апарып салгандар. Ол катан ок Кунавинде, Изольный церквенин сөөк салар оградасына, кырдын эдеги јаар тушкен Песчаный оромдогы эки этаж турада, двор јаар эки көзнөктү, орус печкелү тапчы коштатада јаткан.

— Не е?—деп ол мени уткыйла, чыгырууш үниле айдып, каткырды. — Төрөгөн энеден јакшы најы јок деп айдылатан, быыл дезе: төрөгөн эне эмес, карыган көрмөс таадак деп, баила, айдары ыс! Эх, слерлер-р.

Лагы јерди ја кшы короргө јеткелегимде, јаанам ла энем балазыла једип келди, өбй адамды ишмекчилерди картап јигени учун заводто. сүруп ийген, је ол кандаар да барып жүргенинин согында, сны ол ло тарыйын билеттер садар кассир эдид, вогзалга а. тандар.

Көп куру өйлөр өткөн, мени таш туранын алдындагы эгажына катапла энеме экетгендер, энем мени ол ло тарыйын

школга кайдыргов; баштапкы ла куннег ала школды корор кууним жок болды.

Мен школго энемниг башмагын, јазнамнын кофтазынан коктогон пальточокты кийип алып, сары чамчалу база „шалмарлап кийген“ штанду келгем, балдар мыны ончозын ол ло тарыйын электеп, сары чамчам учун меге „виманын тузы“ деп чоло ат бергендер. Уулчактарла мен удабай јаражып алдым, је уредучи ле абыс мени суубейтендер.

Уредучи айзи башту, сары болгон, онын тумчугынан тудушла кан агып туратан, тумчугынын уйдин ватала ол боктоп алала, класска келип, столго отурала, урокты тумчугыла кынырап сурайтан, кенетийан сустин тал ортозына токтоп, тумчугынан ватаны чудча тартала, бажын јайкап, оны ајыктат туратан. Онын јузи јалбак куулы ошкош, јузинин чырыжында кандый да јажыл неме болды, бу јусти акчата-ла уреп турган неме ого сырагайда кереги жок теленярдай кос болгон, онын мындыг кози мениг јузиме эби жок јашынып тургардын болгонунаг алаканымла јаагымды јаагтайын арчып ийерге туратам.

Бир канча кунге мен баштапкы отделениеде, уредучинин столына јуук алдындагы партада отурдым, — ончына чыдажып болбос болгом, ол менен окко бир де кижини корббй туры деп бодолотон, ол тудушла кынырап отурап:

— Песко-ов, чамчанды сели-ни! Песков, будыгды булагдатпа! Песков, сениг одугиннег базала туунти суу агып калган!

Мен анзу баштактанып, мынын учун оног очим алып туратам: бир катап тонуп калган јарым арбус алып, оны јарымдай карануй сенектеги эжиктин илјирмезине учукла буулап салдым. Уредучи эжикти ачарда, арбус орө кодурилген, јабарда дезе, арбус шляпа чылап онын айан бажына кийиле берген. Каруулчык киж мени уредучининг бичиген бичигежиле кожо айылыма апарган, мынын учун мени сабадыр.

Экинчизинде мен онын столынын кайырчагына тазымай танкы уруп койгом; ол чучкуришке чыдажып болбой, бастыра классты „Кудай каанды козула“ база „Эх, сен, јай м, мениг јайымым“ — деп кожонды кожондочы офицерди, бойынын куйузин бойынын ордына ийеле, класстан јуре берген. Кем јастыра кожондогодо, офицер линейкала бажына канайда да агылу табыштандыра ла каткымчылу, је ооруикай эмес согуп турды.

Закон уредечи, јараш, јиит, быјыраш чачту абыс менде „Озогы ла јаны заветтин священний исторязы“ жок болгон учун ла онын эрмегине отконип туратам учун мени суубейтен.

Класска ол кирген ле бойынча озо баштап менег сурайтан:
— Пешков, книганы экелдин бе, айса жок по? Ээ, Книганы?

— Жок. Экелбедим. Ээ,—деп мен карузын беретем.

— Не—ээ?

— Жок.

— Же, айылына жан! Ээ. Жан. Овоң өскө мен сени уретпезим.

Ээ. Уретпезим.

Мынызы мени сүрекей ачындыртпайтан, мен класстаң чыгып, уроктын учына жетире слободаның балкашту өромдорыла, онын табышту жадынын көрүп тегинде базын жүретем.

Абыстың чырайы Христостың агару кептү чырайы өшкөш, үй кижинин көзүндий эрке көстү, колго кирген немелерди эрке тудар кичивек колду болгон. Кажыла немени—книганы, линиканы, пероны, ручканы—сырагай тирү одыла беретен неме чилеп ол кайкамчылу жакшы алып, сүрекей сүүп, чебер эмес тудушла оны үрееринег коркып туратаң. Балдарга ол ондый сүрекей эрке эмес болгон, же ондый да болзо, озор оны сүүйтендер.

Мен кем жок то үренип тургам болзом, же мени коомоң кылыгым учун школдон чыгарарга турылар деп меге удаан жокто айттылар. Мен кунуга бердим,—мынызы мени уду ачу коронто кезетти: энем тамла ачынып, мени улам сайың согор болды.

Школдо мениң керектерим түзелди,—айылымда коомоң история боло берди: мен энемнен салковой уурдап алдым. Мыны мынайда эдерим деп ажындыра санабаган, жарабас кылык болды: бир катап энирде энем мени балала кожо айыл сакырга артыргызып койоло, кайдаар да жүрсө берген, мен эригеле. Өбй адамнын кингаларынан Дюма-аданың „Вредин бичиги“—деп бир кингазын алып ачала, страницаларды ортозынан ол салковойдын эки биледи деп салковой жүргенин көрдим. Книга жарт эмес болгон, мен оны жабала, салковойга жанысла „Священный историяны“ садып алар эмес, же байла, „Робинзон“ деп кинганы да садып алар деп, кенетинин шүүндим. Ондый кинга бар деп, мен мының алдында удаган жок школдо билип алгам: соок күнде, перемени тузжында, мен балдарга чөрчөк айткам, кенетинин озорды бирүзи кату аитты:

Чөрчөктөр—төгүн, Робинзон десе, ол—чын история!

Робинзонды кычырган база бир канча уулчактар табылды, кодүрези ол кинганы мактагылап турды, жанамын чөрчөги озорго жарабаганына мен ачынзала, Робинзон ол—төгүн!—деп айдарга, ол ло тарыйын мен оны кычырарым деп шүүндим.

Эртеңгизинде мен школго „Священный историяны“, Андерсеннин чөрчөктөрүнүн үлтүрөп калган эки томын, үч фунт ак калаш ла бир фунт колбаса экелдим. Владимирский церквенин ортозындагы карануй, кичинек лавкачакта сары кадарлу, калын эмес Робинзон деп кинжачак болгон,

онын баштапкы лизинде тереле кыптаган таакыйакту, ийинин анын терезиле жабынган, байбак сагалду кижн журап койгон, — мынызы меге жарарады, чорчоктордиг тыш жаны ултуруп те калган болзо, корургө жакшынак болгон.

Жан переман тушта мен уулчактарла калаш ла колбасаны улештим, оной бис „Соловей“ — деп кайкамчылу чорчокти кычырарын баштадыбыс — онызы ол ло тарыйын меге жарады.

„Китайда кодуре журт улус — китаилар, император бойы да — китаи,“ — деген бу фраза бойынын чуми жок, сугунчилу кулмузиреп турган музыказы ла база кайкамчылу жакшы незиле де мени жакшынак кайкатканы санама кирет.

„Соловейди“ меге школдо узе кычырарга келишпеди — бй жетпеди, айылыма жанып келеримде, энем колында скородникту шестоктын алдында туруп, жымыртка каарып, менен санбашка, жжык уиле сурады:

— Салковойды сен алдың ба?

— Алгам; кннгалар — бу...

Сковородникле ол мени тыныда сокты, Андресенин кннгаларын десе менен алала, кайдаар да жаантайынга жажырын салды, мынызы сокконынак да ачу болды.

Бир кайча кундерге мен школго барбадым, бой адам бу кундердин туркунына менин кылыгым керегинде оныла кожо иштеп тургандарга айткн, олар бойлорынын балдарына айткан болгодой, олардыг бир узи историяны школго жетириптир, казан мен уренерге келеримде, мени уурчы деп чоло атла уткыдылар. Кыска ла жарт, же — жастыра салковойды алганымды мен жажырбаган ийнем. Мыны жартап айдып оорерге ченедим — меге бутнегендер, ол тушта мен айылыма жанала, школго барбазым деп энеме айттым.

Тенек кижинин козиндий, кыйвалган косту, куугарган чырайлу энем катап барлу болуп, козноктин алыдна отуруп алган, Саша карынджымды азырап, балык чылап оозын ачып алала, мен жар коруп турды.

— Сен тогундеп жадыг, — деп ол араайын айтты — Сен салковойды алган деп кем де билбес.

— Бар, сура.

— Сен бойын айдынып ийген. Же айт — бойынын ба? Коруп ал, оны кем школго жетиргенин мен эртен бойым билип аларым!

Мен уренчиктин адын айдып бергем. Энем жузин ачымчылу чырчыйтып, ийлады.

Мен кухняга барып, печкенин кийининде кайырчактын устине сэлган бойымнын тожогиме жадала, энем комнатада каяайда араай ыйлап турганын уктым.

— Банла болзын, башла болзын...

Изиирде жытанып чыккан усту чибиректин жаман жыдчна

мен чыдажып болбой, турала, двор жаар браатсам, энем кыйгырды:

— Сен кайдаар браадын? Кайдаар? Мен жаар кел...

Онын сонында бис полдо отурганыбыс. Саша энемнин тизезине жадып алган, онын платъезивин топчыларын тудуп, айдып турды:

— Топсы мынызы топчы дегени.

Мен энемнин мыкынына жапшынып алган отургам, ол мени кучактанып алала, айтты:

— Бис—жокту, биске кажыла акча, кажыла акча...

Изу колыла мени кабыра тудуп, нени де тудушла жетире айтпай турды.

Эх, эш кереги жок... эш кереги жок!—деп ол кенетийин айтты. бу состорди мен оной бир катап уккам.

Саша гакып айты:

—Эс кереги жок!

Бу санбашка уулчак: эби жок, жаан башту болгон, ол араай күлдүмчиреп, нени де сакып тургандый болуп, жап-жараш кок козиле эбиреде ончозын көрүп туратан. Ол эрмектен тенин тили чыгар ойинен озо баштаган, тудушла тым омок болуп, ол качанда ылабас болгон. Күчи ас болуп, жүк арайдан эимектеп жүретен, мени көргөндө, сүрекей сүгүнип, оны кучактанзын деп суранып туратан, менин кулагымды кичинек жымжак сабарларыла уужаарга сүүйтөн, онын сабарларынан ненин де учун фиалка деп чечектин жыды жытанатан. Ол оорубай, сакыбас жанынан олгон; эртең тура жаантайындагызындый ок тым омок болгон, энирде дезде тунде мүргүйтенине шан согуп турар тушта, качан ок столдо жаткан. Экинчи бала, Николай чыкканнын сонында, бу керек удабай болгон.

Энем молжогонун будирип салган, мен школга катап жакшы кирип алгам, же мени таадама ойто апаргандар.

Бир катап, энирде чайлагылап турарда, мен двордон жухвяга киреле, энемнин үзүлгөн кыйгызын уктым:

— Евгений, мен сени сурап турым, сурап турым...

— Тенек эр-чек-тер!—деп өйй адам айтты.

—Же мен билеп жадым ийне,—сен үй кижини жаар барып жадын!

— J-je?

Бир канча секундка экүлезин унчугышпай барды, энем жодүлдеп, айтты:

— Сен кандый чугулчы, эш кереги жок неме.

Энемди ол канайда сокконья мен угуп, комната жаар тап эделе, көрзөм: энем тизе бажына жыгылала, төжин күрдейтип, бажын кайра эдип алган, кыркырап, көзи коркышту суркурап, отургушка чанчагыла, белиле жөлөнүп алган отурды, от дезде ару кийинип алган, жагы мундирлү, оны

бойнын узун будыла тожине тееп турды. Мен столдог мүүс сапту, мөнүн бооколду бычакты ала койдым, — ошыла калаш кезип туратан, адам өлгөнни кийининде энемде арткан сок жаңыс неме бу болгон. — алган ла бойынча, бастыра кучимле өй адамнын кабыргазына кададым.

Ырызы болуп, энем Максимовты ийде саларына соңдободы, бычак мундирди сого кезип, кабыргазынын терезин жүкле сыйыра согуп, көндүрө өтти. Өй адам олтоп ийеле, кабыргадын тудунып, комнатадан чыга конды, энем десе мени ала койоло, өрө көдүрүп, ый-сыгытла жер төмөн чачып ийди. Өй адам двордон келеле, мени айырып алды.

Орой энирде, өй адам андый да болзо, айылынан жүре берерде, энем меге печкенин кийинине келеле, чебер кабыра кучактап, мени ошкоп, ыйлады.

— Жаманымды ташта, бурулу! Эх, көөркий, сен кавайттын? Бычакла ба?

Неви айдып турганымды мен жарт билинип, өй адамды бычактап, бойым база бычактанып саларым деп, ого айттым. Мен мыны эдип ийер эдим деп сананадым, этпезим де, же ченеп көрөр эдим, өй адам энемниг тожине буттын бажыла тееп, штанында кантту,¹ кейде сырандап турган шлемир узун будын мен эмди де көрүп турым.

Орустын жүдек жадын-жүрүмнinin корголжынды уур болгонун эске алынып, ол керегинде айдарга жараар ба? — деп бойымнан тудушла сурайдым. — Жараар, — деп жапырткан будумчиле бойым карузын берелим; ненин учун десе мынызы — жоголбос, шлемир чынык, ол бүгүнге жетире өлбөгөн. Бу чындыкты кижинин санаазынан, жүрегинен, биегин уур ла уятту жүрүмбистен тазылыла кодорып чачарга, тазылыла жетире кыйыш жоктон билип аларга керектү болуп жат.

Жүрүмнinin уур болгонун мени журазын деп турган очондо артык өскө учурлу шылгактар бар. Көрөр куўнибис жок, жүдек жүрүмнinin ууры көп жакшынак улусты өлгөнчө бычып, бисти жаба басып та тургав болзо, оны женип турган, женийтен орус кижини су-кадык та база онын жүреги де жиит.

Бистиг жадын жанысла жүдек, уйан жүрүмле толганынан жакшынак болуп турган эмес, же кандый да болзо, бу жадын өткүрө жарык, чындык ла творческий, кижинин — жакшынак кееркемжилүзи база бистиг жүрүм жаркындалып жаранарына ижемчвлү болгоны жеп деп өзүп турганы болуп жат.

XIII

Мен катап ла таадамда болдым.

— Не, товокчыл? — деп столго колыла жүдуруктап, ме-

¹ К а и т — штанга сын куустыра көктөгөн кызыл каази.

ни уткыды.—Je, эмди сеия азырабазым, јаанан азыразым!

— Азырарым,—деп жаанам антты.—Немеле база, көрзөн!

— Je, азыра!—деп таадам кыйгырып чыгала, же ол ло тарыйын токунап, меге жартады:

— Бис оныла торт айырылыжып калганыбыс, бисте эмди көдүрөзү башка...

Жаанам кружева түргөв түрүп, козноктин алдында отурды, крючектери сүлгүнчилү тырсылдап, куулы көн булавка кадап салган жастык жаскы күннин чогына алтын ёжтый жалтырап турды. Жаанамды бойын да тортло куулыдан уруп салгандын—куулбайт! Таадам десе тамла каткак болуп, жүзи чырчыйып, онын сары чачы бороро берди, чимееркеп токуналу кыймыктанатаны изү көлзөөнлө солынып, жажыл көзи серемжилү көрүп турды. Таадамла экү жоожони канайда үлөшкенин жаанам меге куучындады: ол ончо горшокторды, бастыра аяк-кызанды жаанамга береле, зйтты:

— Мынызы сенин, менен бир де неме база катап сураба!

Онын соңунда озогы ончо платьелерди, киимдерди, тилкунин терезинен көктөгөн салопты жаанамгай былаап алала, бастыразын сегис жүс салковойго саткан, акказын десе фруктала садыжып турган еврей-крес балазына процентке өзөр эдип берген. Ол тортло керигинеи ооруп, уядаын дыйлайтып салды: ремесленный управада кожо иштеген алдындагы таныитарына, бэй койоймдарга барып, балдарым жоксыраткан деп комудап, олардои акча сурап турар боло берген. Улус ого куунзеп көнтөн, жаап билеттер беретендер, таадам билетле жаанамнын тумчугынын алдына жагып, мактанып, бала чылап оны өчөштирип туратан.

— Көрдин бе, тенек? Сеге мынын жүзинчи де үлүзин бербес!

Ол жууп алган акказын слободкага Хлыст деп адаткан, агыи терезин илеп, будуктайтан, узун сынду, айан башту бойынын жагы наязына ла онын эжезине, кара көстү кызыл жаакту тепчек лавочник үй кижиге процент оскүрөргө беретен.

Үйде ончозы кату агылу болгон: бир күнде обедти жаанам бойынын акказыла садып алган аш курсагыла белетейтен, эртенгизинде аш курсагты ла калашты таадам садып алып туратан, таадам садып алар күндерде обед жаантайын коомой болотон; жаанам жакшы эт садып алатан, таадам десе буур, окпо, ич-карын алатан. Чайды ла сахарды кажызыла башка салатан. Же чайды жагыс чөйгөнгө азып туратан, таадам чочып айдатан:

— Акыр, сагы,—сен канча кире салдын?

Чайычакты алаканьяз уруп, оны жакшы тоолойло, айдатан:

— Сенин чайын менининеи оогош, анайдарда мен ас салар учурлу, менин түшкүр.

Жаанам чайды ого ло бойына койузын тўней эдип урзын, чайды канча айак ичер, ол база анча ок ичсин деп, ол сўрекей кичееп коруп туратан.

— Калганчыдан уратан ба, кайдатан?—деп жаанам калганчы чайды кўдүрезин уардан озо сурайтан.

Таадам чўйгондя карап кўрблө, айдатан:

— Же,—калганчыдан болзын!

Керек дезе кудайдын сўринин алдында тургузатан лампадкаларга саржуны да кажызыла бойына садып алып туратан,—мынызы жарым жүс жыл кожо иштегеннин кийининде болгон!

Таадамнын бу кылыктары меге каткымчылу да, жаман да болуп кўрүнди, жаанам дезе жангыла каткымчылу.

— Сен дезе токто!—деп жаанам мени токунадып турды. — Же, не боло берди? Карый жажына жеделе, жүүлет! Ол сегизен жашту ийне,—анча кирези жүрүп кўрзон! Жүүлгейле, кемге ачу? Мен дезе сеге ле бойыма курсакты иштеп табарым, коркыба!

Акча таап иштеерин мен база баштадым: байрам күндерде, эртен тура эрте таар алала, сөөктөр, чибиректер, чаазын, кадулар жүурга, дворлор ло оромдор сайын барып туратам. Эски-саскы садып алып туратан улуска вуд чаазынды, чибиректи ле темирди жирме акчадан, пуд сөөкти он акчадан ла сегиз акчадан садатам. Мен школдон жаным келеле, бу ишти тегинде күндерде иштеп, кажыла суббото жүуп алган жүзүн-жүүр бор-ботконы одус, бежен акчадан, бирде онон до баалуга садып туратам. Жаанам менен акча алып, оны юбказынын кармавына түрген сугуп, көзин төмөн коруп, мени мактайтан:

— Же, сеге быйаным жетсин, балам! Бис сениле азыранып болбос по,—бис? Сўрекей жазв керек беда!

Бир катап менин беш акчаларымды алакавына ол салала, оларды кўрүп, араай ыйлап отурганын, көстин өчөмик жажы онын бешпек тумчугунда салактап калганын мен кўргөм.

Оканы жаратай агаш складтардан эмезе Кумак деп ортолыктагы ярмарка тужында темирле садыжатан удурумга иткен жапаштардан тес ло одын уурдаары бор-ботко жүушын арткы астамду болгов. Ярмарканын кийининде жапаштарды бузала тесторын ла жерделерин чогул салатан, олар оядо, Кумак деп ортолыкта, жаскы суу кирерине жетише жадатан. Айылдын ээзи машандар жакшы тесты он акчадан алып туратан, күнине эки, учти де уурдагадый болгон. Уурдаварга тут күндер жакшы болгон, качан шуурган эмезе жаш болгондо, карулчыктар жажынарга тоскылай беретендер.

Нак нөкөрлөр жүулган: тиленчик мордва ўй кижинин анька Вяхирь деп жажынак, эрке, жаантайын токуналу жарак жүрер он жашту уулчагы болгон: жаан кара көстү, омок-

сырак Кострома деп оскүс уул — ол он үч жаштуда, кичинеж жашту уурчылардыг колониязында буунып блгон, оноор ол эки күүле уурдаганы учун кирген, Хаби деп залакай, жакшынак он эки жашту бөкө татар уулчак; кижинин соогни салар јердин карулчыгынын ла соок јууитаннын моко тумчукту, балык ошкош уичукпас, сегис жашту Язь деп уулчагы болгон ол „кара оору“ деп оорудан шыралап турган, жажыла сыранай жааны кииним көктөп турган тул үй кижинин Гришка Чурка деп, јудуруктажып согужарын сүүп туратан шуултелд. чындык уулы болгон; көдүреза — жагыс оромнон.

Ууры слободада килинчекке бодолбойтон, ненин учун десе јарымдай торологон мешандардыг јак-кылыгы ла азы; ранаган кара јагыс средствозы болгон. Будүн јарым айга болуп турган ярмарка курк жылына азырап болбойтон. илдүн сүрекей коп күндүзү өлери сууда иштенгилеп туратан — суу кирерде келген оындарды ла тоормошторды тутуулап, оогошторын доско чанагаштарга салала, тажыгылайтардар, је анчал ла баржадан уурдангылап туратан. Волгада база Окада „мартышничать“ эди, коомойло салган немелерди көдүрезин көпкылап туратандар. Јаандары байрам күндерде бойынниг уурдан алган немелериле мактакыжатап, оонин балдар оны угуп, үренип туратандар.

Аскида, ярмаркадан өле ичү илдердө, слободанын оромдору эңирлерде эзирик улустарла, улаачыларла, база јууи-јууи ичмелни улуста толуп калган — слободада јаткандардыг балдары олордын кармаштарини јаангайы колдорын сүүзү тоногылап туратандар, чындык занзаний иш болуп, јаандарынын көзинче бир де көркыглабай, эдетендер.

Платинтерде инструменттерди, јенгил неме тартар улаачылардан гайка толгоор талкуулерди, уур неме тартар улаачылардан дене шывоштарын, өбөрнниг осинен темир подоскаларын уурдайтандар. — бестин компания мынайып уурдакбайчандар; Чурка бир катеп јартынча айткан:

— Мен уурданбазым, мени өнем уурдандырбай јат.

— Мен десе аиркин уулам! — деп Хаби айткан.

Кострома уурчыларды сүүбейтен „уурчы“ деген сөсти ол анчалала тын айдып, өскө улустын алдары эзирик кижини тоногонын көргөндө, оларды сүүрөп туратан, уулчакты тудууларга келишкенде, оны тыг соготон.

Јаан көстү, јердак эмес бу уулчак бойни јаан кижиге бодоп, крочник чилеп јайкылап аңылу базатла базып, кату јалас эрмештерге албаданын туратан, ол сәгилка алдырткан карыган кижидий бастыра бойы кату болгон. Уурдангыни салышса деп Јаандарь бүтүздөтөн.

* Уурчылык — баржадан неме гажыйтан кижиге.

Je Кумак деп ортолыктан төс ло жерделерди тажыганы киличекке бодолбойтон, бистин кемибис те мынап коркыбайтан, биске бу керекти эдерге сүрекей жеңилтетен элтерди бис таап туратаныбыс. Энирде, карагуй киргенде, эмезе тут күнде Вяхирь ле Язь затон ажыра, коби калган суулу тошло Кумак деп ортолык жар баратан, — оморды карулчыктар ажарзын дса омор албаданып, бойлорын коргүзе баргылайтан бис торгу десе оморго корубен, башка-башка баратаныбыс. Карулчыктар Язь ла Вяхирьден чочугылап, оморды ажыктап турарда, чогуу салган төско жуулыжар деп ажындыра эрмент шкен жерге бис келип, жүгүрикчи нокорлорибис карулчыктарды өчөштирип, бойлорынын кийининен жүгүртип турарда, бойыбыска жүкти талдап алала, онто буралатаныбыс. Бистин кажыбыста ла буу бар, онын учында десе бүктөп койгон жан каду, ого төсты эмезе жердени каптыртып алала, бис оны карла, тошло сүректөп апаратыныбыс, карулчыктар бисти сырамай ажарбайтандар, ажарып та ийгенде, жеңил болбойтондор. Эжелгенибисти садала, бис алган акчабысти алты үлүгө элейтенибис, — беш акчадык, кажы бир де жети акчадан келижетен.

Бу акчала бир күндө сүрекей ток-тойу өткүргендий болгон; Je Вяхирь эезине шкалик эмезе косушка аракызга акча эжелдесе, ол оны чогуу туратан. Кострома акчазын күл-ле андаган неме садап аларга, жууу туратан; Чурканын эези оору болгон, ол кайчала кой иштеп аларга кичеснетен, Хаби бойынын чыккан городын бараага тергенип, акчаны база жууу туратан, төзын оны Ижнийге эжелдесе, сууга тужуп бази калган. Городтын адын Хаби ундып койгон, ол жаниса Камала Болганын жуугында тургангай болор.

Бу город бисти неник де учуу сүрекей каткыртатан, кыл чыр көстү татарчакты өчөштирип, кожондойтоныбыс:

— Город Камала,
Кайназын бис бабезин!
Колло туруп болбос,
Була базын жетпес!

Хаби озо баштап биске ачынган, Je бир катап чоло атты актап, Вяхирь каду айтты:

— Ся кайайки турин? Нокорлорине кизи ачынат па?
Татарычак уфалала, Камалагы город керегинде бойы да кожондой берди.

Чабиректерди ле соокторди жууры төс уурдаарынан биске кандында бозо артык болгон. Бу анчадзла жаскыда, качан кар кайылып, куру ярмарканын түзейте жазган оромдорун ару жузатан жааштар өткөннин соңында жакын болгон. Оңдо, ярмаркада, канавалардын кадуны, темирдің сөзүктерин кой жууу алгадын болгон, бис акчаны, жести ле

монунди таап туратаныбыс, је рядский карулчыктар бисти еурбезин деп, таарларыбысты былаап албазын деп, ологго төлөөргө, эмезе жалынып узак бажыарга керек болгон. Биске акча жеңил берилбейтен, је бис кажы бирде эместең кережип те турзабыс, сүрекей нак јатканыбыс;—бистердин ортобыста бир де согуш болгоны менин санаама кирбейт.

Бистин ортобыста оон чыгарбас кижин Вяхирь болгон, ол кандый да аңылу сөстөрдн биске ойинде айдарга билетен; тегин сөстөр,—бисти кайкадып, уйалтырып туратан. Сөстөрдн ол бойы да кайкап айдатан. Язь оны ачындыра айтканда, ол өөркөбөйтөн, коркыбайтан, ол бастыра јаманды эш кереги јок неме деп, токуналу айдып јаратпайтан.

— Је, бу база не керектү?—деп ол сурайтан, неге де кереги јогын бис јарт кбрүп туратаныбыс!

Бойынын энезин ол „менин мордовкам“—деп айдатан, —мынызы бисти каткыртпайтан.

— Менин мордовкам кече айылына базала эзярик келген!—деп алтын ондү тегерик көзи суркурап, ол сүгүнчилү жуучындады.—Эжикти кайра ачала, бозогого отурып, такаа чылап кожондоп, кожондоп турат!

Чурка сурады:

— Нени—кожондойт?

Бахирь алакааныла тизези орто чабынала, чичкечек үниле энезинин кожонун кожондоды:

— Ой, тал-табыш—

Јинт пастух,

Ол—көзниктөн токултатты,

Бис оромго јүгүрдис!

Пастух Борька,

Эгирдеги тандак,

Шоорло ойнойт—

Деревнеде ончо јобожыйт.

Ол мындый омок кожондорды көп билип, оларды сүрекей элтү кожондойтөн.

— Чын,—деп ол онон ары баштады,—ол ондойоло бозогого уйуктап калала, горницаны соодып салган, кандый түбек, мен көдүре бойым калтырап соокко арайла тонуп калбагам, оны үйге кийдирерге, кучим јетпеген. Бүгүн эртен тура мен ого айттым: сен ненин учув мынайда коркышту аракызак? Ол дезе айдат:—кем јок, эмеш чыдаш, мен удабас өлүп каларым!—

Чурка чыныркап айдат:

— Ол удабас өлүп калар, көдүре бойы тижип калган.

— Сеге ачымылу болор бо?—деп мен сурадым.

— А база?—деп Вяхирь кайкайт.—Энем јакшы ийне...

Мордовка Вяхирьди согуш турганын билип те турзабыс, ол јакшы кижин деп бис көдүребис бүдүп туратаныбыс; ка-

чая ырызы жок күн болуп, неме таппаганыбыста Чурка ай-
датан болгон:

— Вяхирьдин энезине аракы алып берерге, бир акчадам
жууйлыктар, оноң өскө эвези осы согор!

Бистин компашыяда бичик билетендери эку болгон—Чур-
ка ла мен; Вяхирь биске сүрекей куйунип, бойын чычканнын
кулагы ошкош кулагынан тартып, айдатан:

— Бойымнын мордовкамнын соогун жууп салала, база
училящеге барарым, мени алзын деп уредучянин будына
бажыарым. Уренип алала архирейге эмезе кааннын бойына
садовник болорго жалданарым!..

Жаскыда мордовка ла храм тударына акча жууп турган
карыган өбөгөнниг устине одын жемирилген, олорло кожо
болуштоп болгон; үй кижини больница жаар апарган, Чурка
дезе Вяхирьге айтты:

— Менин айылыма жадарга баралык, мениг энем сени
бичикке уредип салар...

Ас үй өткөнниг кийининде, Вяхирь бажын бийик канкай-
тып алала, вывескалар кычыратан:

— Балакейная лавка...

Чурка оны түзедип туратан:

— Бакалейная, кикимора!

— Мен көрүп турым, же буквачактар бойы бойлорын ажы-
ра калыгылап туру.

— Буквачактар!

— Олор секирип турулар, — оларды кычырып турганына
сүгүнип жадылар!

Агаштарды ла өлөндөрдү бойынын сүүгениле бистерди
көдүребисти ол сүрекей каткыртып, кайкадып туратан.

Анда-мында туралар турган кумакту слободада озум ас
болуп, жүкле каа-жаа жерлерде, айылдардын жанында, талдар,
эмеген агаштын тыртык жыраалары жаныстан сырайыжып,
чедендердин алдында боро кургак комыргайлар жажынгылап
калган болды; бистин кем-кемибис онын устине отуруп
ийгенде, Вяхирь чугулданып арбайтан:

— Же, өлөндү нениг учун тактайзыгар? Устине отурбай,
кумакка отурза, слерге түней эмес пе?

Онын көзинче боро талдын будагын сындырарга, эмеген
агаштын чечектеп турган сабагын үзерге эмезе Оканын жа-
радындагы талдан чыбык кезерге эп жок болгон—ол жаан-
тайын ийяния тыртындадып, колын жайып, кайкап туратан:

— Мениг учун слер көдүрезин сындырып жадыгар? Көр-
мөстөр ло база!

Онын кайкап турганынан очозына уятту болгон.

Бис субботтордо сүгүнчыл? ойын эдип туратаныбыс,—
ого оромдордон эски тарыска өдуктер жууп, оларды жажыт-
ту толыктарга чогуу, неделениг туркувына белетенип тура-

таныбыс. Субботто, энярде, качан Сибирский пристань-нан¹ бир канча крочниктер-татарлар айылына жанганда, бис кандый бир жолдыг белтирине турала, татарларды тарыска одуктерле аткылайтаныбыс. Озо баштап бу оморды ачындырып туратап, омор бистин кийинибистеин жүгүрип, чугулданып туратандар, је удаган јок бойлоры ойындарга јилбиркеп, оморды сакып јат деп билип, коп тарыска одуктерле јепсенип алала, јуулајар јерге келгилсјтен, ого үзери, — јуулајар немелерди бис кайдаар сугуп турганыбысты көрүп алала, бисти омор јаныс хатап тоногон эмес, — бис оморго коштонгонибыс:

— Бу—ойын эмес!

Ол тушта омор тарыска одукти үлештрип, тал ортозин биске берип туратандар, онын сонгында — јуу башталатан. Омор јантайын ак јерге тургулайтын, бис оморды тарыска одукле аткылап, кийгы-кышкыла айландыра жүгүријип туратаныбыс, качан бистерден кем-кем жүгүрип отурала, будына эпту чачкан тарыска одук тийип, будүрилеле, кумакка бажыла көмүлгенде, омор база чынырыжып, кулакты тундыра каткырыжып туратандар.

Ойын узакка, кезикте карагуйга јетире болуп туратан, мешандар јуулыжып, толыктардын кийинине көргилел, порядок тургузарга арбап туратандар. Тоозынду боро тарыска одуктер каргалар чылап кейде учкылап туратан, кажы бирде бистердин кем-кемибиске тыг једижетен, је адышканынын јакшызы оорункайдан ла ачыныштап артык болотон.

Татарлардын куузы бистен ас эмес кирип турган; јуулажып божойло, улам сайын бис оморло артельге баратаныбыс: ондо омор мааланын ажынан каннаткан кандый да агылу курсакла, малдыг амтанду эдиле бисти эзырайтан, ужинниг кийининде амтанду тестеден болчоктоп өткөн, тамсыкту калашла койу чай ичетенибис. Ол јан, өско улустар биске јарап туратан, омордо балага түней, сүрекеј јарт не де бар болгон—мени анчадала омордын ачынбазы, эрепистелбес, јакшызы ла бойы бойлорына вагы кайкадып турды.

Көзинијг јажы акканча омор көдүреси эн артык каткырыжатан, омордын бирүзи—касимовец, оодылган тумчукту, чөрчөктөгидий чакту эр кажи, ол бир катап јирме јети пуд шагды баржадан сууын јарадына јраак анарып салган, — ол каткырынып, улуп, кыйгырып турды:

— Вву, вву! Сөстөр—өлог, сөстөр десе—оогош акча деједилер, је чынывча айтса, сөстөр—ол ок алтын акча!

Ол бир катап Вяхирьди алаканына отургызып, оны байык көдүреле, айткан:

— Бу мында јуртта, тежеринниг балазы!

¹ Пристань—пароход токтоор јер.

Јут кундерде бяс Язьта, кижинин сөөгин салар јерде, онын адазы карулчык болуп турган турада јуулатаныбыс. Ол кандый да сары көзин јакшынак јумуп, түрген айдышла кими ректенетен.

— Уйуктап болбозыя кудај бербезин! Ух!

Бис уч золотвяк чай, осьмушка сахар, калаш, Язьтын адазына шкалик аракыны кыйыжы јогынан садып алатаныбыс. Чурка ого кату жакаратап:

— Јаман эр киж, — самовар ас!

Язьтын адазы каткырынып, тала самовар асты бис чайды сақып, бойыбыстын керектерибис керегинде шууштибис, ол биске јакшы јоп-сүме айдып берип турды:

— Күригер — сонзун Трусовтордо өлгөн кижинин түртөннчи куйи, јаан күндү болор, — ондо слерге сөөктөр көп табылар!

— Трусовтордо сөөктөрдү кухарка јууп јат, — деп ончозын билетен Чурка айтты.

Кижинин сөөгин салатан јер јаар Вяхирь көзнөктөн көрүп, саянанып отурды.

— Удабас агаш аразында јүрерибис, эх, сени!

Язь көдүребисти кунукчылду көзиле лаптап көрүп, јаантайын унчукпай отуратан, ол бойынын ойындарын: — чөптү ородон тапкан агаш солдаттарды, буды јок аттарды, јестин сыныктарын, тоцчыларды биске унчукпай ок көргүзетен...

Онын адазы столго јүзүн-јүөр аяактарды, кружкаларды, садып, самоварды тургузатан. — Кострома чай урарга отуратан, Язьтын адазы дезе бойынын шкалигин ичип, печкеге чыгып алала, онон узун монынын чөйүп, укунин көзиндий көзиле бисти ајыктап, арбанатап:

— Ух, слер өлөтөн болзогор, — уулчактар эмес онкош нинегер? Эх, урочылар, уйуктап болбозын кудај бербезин!

Вяхирь ого айдатан:

— Бис сырагайда уурчылар эмес!

— Је, анайдарда уурчычактар...

Язьтын адазы бистин күүнибиске тийгенде, — Чурка ого азынып кыйгыратан:

— Токтозон, јаман эр киж!

Качан бу киж кажы айылда оору киж барын, слободада јаткан улустардан кем удабас өлөрин тоолоп баштаганда, меге, Вяхирьге ле Чуркага сүрекеј келишпей туратан, — ол керегинде ол бар ле килебей куучындайтан, онын эрмеги биске јарабай турганын көрүп, бисти коркыдып, өнөтүйин өчөштирап туртан:

— Ага-а, коркып јадыгар ба, шымыраначылар? Ол ло! Је удабас бир течпек киж өлөр, — эх, ол узак јыдыр!

Оны токтотконыбыста, ол бисти укпайтан:

— Слерге де өлөргө керек ийне, жаймты төгөтөн ордон эски-саксы кабырып, узак жадыл болбозыгар!

— Же, андый, өлөрибис, бисти ангелге алар...—деп Вяхирь куучындап туратан...

— С-слерди бе?—деп Язтыг адазы кайкаганына эрмектенип те болбой, айтты.—Бу—слерди бе? Ангелге бе?

Өлгөн улустар керегинде жүзүн-жүзү эки кереги жок неме куучындап, каткырып, базала бисти өчөштиретен.

Же кажы бир де бу кижини шыркырууш, жабыс үнле саг-башка нени де куучындаарын кенетийин баштайган.

— Угыгар, балдар, токтогор! Бир үй кижинин сөөгүн жууганынан бери үч конды, балдарактаа, ол кандый андый үй кижини болгон керегинде мен история уккам.

Үй улустар керегинде ол улам сайын куучындап туратан, куучуну жаантайын быяр сөстү болгон, же онын куучынында не де суракту, комудалду болгон, ол бисти оныла кожо сананарга кычырып тургандый болуп, бис оны лаптап угуп туратаныбыс. Ол бойунун эрмегин сурактарла улам сайын үзүп, учуры жок эттире куучындайган, же онын куучындарына кижини токунатпас кандый да кыска эрмектер сагышта артып туратан:

— Үй кижини сурагылайт:—кем куйдирди?—Мен куйдиргем! Кандайып-анайып, тенек? Ол түнде сен үйде жок болгон, сен больницада жаткан!—Мен куйдирип салгам!—Ол нени учун анайтты не? Ух, уйуктап болбозын кудай бербезин...

Кижинин сөөгүн салатан кунукчыл, ээн турган жердин кумагына көмүлгөн слободада жаткандардын кажызынын ла жүрүмүнүн историясын ол билетен, бистин алдыбыстагы туралардын эжигин ол ачып тургандый, бис десе ого кирип, улустын канайда жатканын көрүп, сүрекей керектү нени де эзегендей болдыбыс. Ол бастыра түнге так атканча куучындагадай болгон, же бозом кирип, карулчыктыг туразынын көзүнө карагуйлай бергенде, Чурка столдон туратан:

— Мен—жанатам, оной өскө энем коркыыр. Мениле кожо кем барар?

Бастырабыс баратаныбыс; Язь бисти оградага жетире үйдежип, кзалгазын жабала, карамак, каткак чырайын решеткага жапшырып, түнгак үнле айдатан:

— Эзен болзындар!

— Эзен болзын!--деп бис ого база кыйгырып туратаныбыс. Оны сөөктөргө артырарга жаантайын эби жок болгон. Бир катап Кострома каа көрөлө, айтты:

— Же, эртен ойгоноп келзебис, ол десе өлүп калган.

— Язька жадарга көдүрезинег коомой,—деп Чурка улам сайын куучындап туратан, Вяхирь десе жаантайын мойнойтон эди:

— Биске сыраңайда коомой эмес...

Мен де көргөндө, бис коомой эмес жатканыбыс, — оромло жүрүп, бир де немедең камаазы жок болуп жүргөн жүрүм ме-ге сүрекей жараган, ийкөрлөрүм база жараган, озор меге кандый да жаан эс алындырып, мен озорго кандый-бир жакшы неме эдерге, жаантайычла токуналы жоктон сананатам.

Школдо меге ойто уур боло берди. Уренчиктер мени нек-сак жууытан, тыленчи деп, электеп каткырыжар болды, бир катап дезе керриштин соңында, менен жаайынты уратан ороло жытанып жат, мениле коштой кижн отурып болбос деп уредучиге коптонгондор. Бу коптонышка мен сүрекей ачынганымды база онын кийининде меге школго барары уур болгонун эске алынадым. Ачурканала, коптонорын сана-нып таап алгандар: мен кажыла эртен тура сүрекей жаап жунунып алып, эски-саскы жууган кийимимле школго качан-да жүрбегем.

Же, арт учында; мен учинчи класска экзаменди тудуп, сыйга евангелиени, Крыловтын кадарлу басняларын ла ба-за жарт эмес титулду „Фата-Моргана“—деп кадары жок книж-ка алдым, бого узери меге мактулу бичик бердилер. Бу сыйды мен айылыма экелеримде, таадам сүрекей сүгүнди, мыны көдүрезин чеберлеер керек деп, книгаларды бойым-нын книга салатан жериме салып койорым деп айтты, жаанам бир канча күндерге оору жаткан, ондо акча жок болгон, таа-дам калактап, чыгырып туратан:

— Слер мени сөөгиме жетаре вчип-жип браадыгар, эх слерлер-р...

Мен книганы лавкага апарып, бежен беш акчага садала, акказын жаанама бергем, мактулу бичикти дезе кандый да неме чийип урейле, ол ло тушта таадама бергем. Чаазынды жайып, менин баштактанып салганымды ол көрбөй, оны че-бер сугуп салган.

Школдог айрылып алала, мен базала катап оромнон эски-саскы неме жууп жүрдим, эмди алдындагызынан артык боло берди, — жас келип, иштеп алары көптөгөн, воскресень күндерде бастыра компания эртен турадан ала эгирге же-тире жаланга, койу карагайлардын ортозына барып, онон слободага орой энирде, жакшынак арып, бойы бойлорыбыс-ка онон артык нак болуп жангылайтавыбыс.

Же бу жүрүм узакка болбогов—ой адамды ижинен чы-гарып ийерде, ол базала катап кайдаар да табылбай кал-ган, энем кичинек карындажым Николайла кожо таадама көчкөн, мен бала алачы кижн болдым, — жаанам город жаар барган, ондо бай коjoyымнын айылына жадып, покровты жаан бөскө чүмдеп көктөп турган.

Кулагы укпас, каткак болуп калган энем көдүрезине кор-кышту көзиле көрүп, жүк арайдан базып турды, карында-

жым золотухалу, кажыгында балулу болуп, тын ыйлайтан да, чагы да жок болгон, жанысла аштаган тушта оштоп туратан, тойу болзо, уйку аразында сагбашка тынып кискечек чилеп араайын кыркырап, уйуктап жадатап.

Таадам оны лаптап сыймап көрөлө, айтты:

— Оны жакшы азыраарга керек эди, же менин курсагым слерге ончоорго жетпей жат...

Энем толықта төжөгинин устине отурала, кыркырууш үнле айтты:

— Ого көп керек жок...

— Ого—көп эмес, мынызына—көп эмес болуп, көп жуулып жат...

Ол колыла жаныла, меге айтты:

— Николайды жанымга, күнге, кумакка тудар керек!..

Мен ару кургак кумакты таарла тажып, оны күн тийетен жерге козноктин алдына чоғоло, таадамнын айтканы зайынча, карындажымды мойнына жетире көмүп салдым. Уулчак кумакка отураарга күүнзиреп, чаккыр көзүн жакшынак сыгалап, мени көрүп турды.

Мен карындажымнан ол ло тарыйын сыраңай айырылбай бардым.

— Өлөри—улу ойгор эмес, сен жадыл билетен болзон!— айдып турган таадамнын уни угулган көзноктин жаныдагы кумакка оныла кожо коштой жадып, не керегинде саваннап турганымды ол көдүрезин билип туры деп меге бодолот.

Энем чөйбө жөдүлдейт...

Уулчак колычагын чыгарала, ак чачту бажычагын жапкап, мен жаар уланып турды; онын суйук чачы буурайган чачтый болуп, чырайы дезе карыган кижяниин ойгор чырайынды болды.

Биске куш, киске жууктап келгенде, Коля оморды узак көрүп, омон мен жаар көрөлө, жүкле билдирлу күлүмзиренип туратан, оныла кожо отураарга меге эрикчеген болуп, оны артырып салала, ором жаар жүгүрө берерге турганымды ол сезип салды эмеш пе?—деп саванарымда, мени бу күлүмзиреш эп жоксындырып турды.

Двор—кичинек, тапчы, чөп-сапту болгон, каалгадан ары кирееле жарган агаштын кыртыжынан эткен сарайчактар, одын салар жер ле погребтер узада барып, омон омор бурулып, мылчага токтогов. Жабулардын устинде кеменин сыныктары, оындар, досколор, чыкту такпаилар чогуп салгандар—мыны көдүрезин тош түжүп, суу кирип турарда, Окадан мешандар туткан. Бастыра двор жузуи-жуур агаштардын жуунтызыла эби жок чогулып калган, сууга көбү калган агаш жыдып,—жыдыганнын жыдын таркадып, күнге чирийт.

Коштойында—оок мал өлтүретен жер, кажыла күн эртен

Таадам баланы тизезкине отургызала, бойы азырады.

тура оядо бозулар моороп, кучалар маарап, канла жытанып туратан, кажы бирде бу жыт тоозынду кейде жарык кыскылым сетка чылап элбендеп туры деп меге бодотып турды.

Малтанын төбөзиле мұузунин ортозына соккон табышка олуп турган малдыг кыгыстаган табыжы угулганда, Коля козин сыгалап, эрдин бултыйтала, угулган табышка, байла, өткөвип айдарга турган болгой кайтсын, же жанысла кейди чыгара тынып турды:

— Ффу...

Таадам тал түште бажын көзнөктөн чыгарала, кыйгырды:

— Ажанарга келигер!

Ол баланы твезине отургызып алала, кортошканы, калашты чайнайла, тыртык сабарыла Колянын оозычагына сугуп, онын жукачак эрдин ле ээгин уймап, бойы азырады. Эмеш азырайла, таадам уулчактын чамчазын өрө көдүрүп, онын чербек ичине сабарыла кадап, угустыра сананып айтты:

— Болотон бо, кандый? Айсз база беретен бе?

Эжик жанындагы карануй толыктаг эмемнин уни угулды:

— Слер көрүп турысар ийне, — ол калаш аларга улазып туры ийне!

— Бала тenek! Канча кире жийтенин ол билбей жат...

— Чайнап салган немени ол базала катап Колянын оозына сугуп турды. Бу азырашты көргөмдө, уйалып, тыныжым буулып, күүним булгалып турды.

— Же, болор! — деп таадам арт учында айтты. — Ме, оны энезине апзрып бер.

Мен Коляны аларымда, ол онтоп, стол жаар уланды. Корболорын сындырып алган чиби ошкош чичкечек, узун сынду энем каткак колын сунуп, меге удурз кыркырап чыгып клеетти.

Ол торто тили жок кижидий болуп, сөсти каз-жаала жүк айрадан айдып туратан, эмезе кере түжине толыкта унчукпай жадып, олуп туратан. Онын олуп тургавын мен сезип, билип турдым, анчадала эфирлерде, качан тышкары карануйлап, жыдыган неменин жыды көзвөктөг кирип турарда, таадам да өлүм керегинде тог өткүре кон куучындайтан.

Таадамнын орыны төрдө толыктагы сыранайла кудайдыг сүрлернин алдында турган, кудайлар ла көзнөк жаар ол баштанып жадатан, жадала, карануйда узак арбатан:

— Же, — өлөтөн өй келген Кандый чырайыбысла кудайдын алдына турарыбыс? Нени айдарыбыс? Бастыра чакка көлзөбшкөнбис ийне, нени де эткевибис... Неге жеттибис?..

Мен печке ле көзнөктиг ортозында, полдо уйуктайтам, ондо меге кыска болуп, мен будымды печкенин алды жаар тееп, алгамда, таракандардын жоргологонына буттарым кычыкайланып туратан. Бу толык меге ачу коронды ас эмес жетиретен, — таадам курсак белетеп турала, күлкү ле капкыштын

учыла көзүңкүң шилизин тудушла оодып туратан. Оо мындый сагышту кижиге капкыштыг сабынын учын кезип салары сагыжына кирбей турганы каткымчылу да, кайкамчылу да болгон.

Бир катап, онын горшогында не де ажа кайнай берерде, ол горшокты чыгарарга мендеген бойынча, капкышла рамнын туура агыжын сындырала, эки шилини ооткон, горшокты печкениг шестогына ычкынала, оны оодып ийген. Карыган сүрекей ачынала, жерге отурып, ыйлай берди:

— Кудай, кудай...

Туште, качан ол жүре берерде, мен калаш кезетен бычакты алала, капкыштын сабын үч сөөм кирези кезип саягам, же таадам менин ижимди көрөлө, адылды:

— Каргаткан көрмөс, — кирееле кезер керек болгон ийне, кирееле! Учтарынан скалкалар чыгар эди, оларды садып та ийерге жараар эди, көрмөсти сени!

Колыла жаныла, ол сенекке чыга жүгүрди, энем дезе меге айтты!

— Сен киришпейтен болзон...

Энем августа, воскресень күнде, тал түшке жуук өлгөн. Өй адам бойынын жорыгынан жанып ла келеле, база катап кайда да иштеп турган, вокзалдын жанындагы ару квартирага жаанам Коляла экү качан ок өй адам жаар барып алган, удабастан оноор энемди де апарып аларга тургандар.

Өлөр күн эртен тура энем меге алдындагызынан жарт араайын айткан:

— Евгений Васильевичке бэрала, оны келзин деп айт.

Колыла стенеге тайанып, төжөгинен өрү көдүрилип отурала, кожуп айтты:

— Капшагай жүгүр!

Ол күлүмзиренип туры деп, онын көзиңде жангы не де жарып туры деп меге бодолды. Өй адам түштеги мүргүйтен мүргүүлде болгон, жаанам мени будочкада садыжып туртан еврей үй кижиге танкыга ийген, белен танкы жок болгон, ол үй кижин танкы уужап божоговчо, сакыырга келишкев

Качав мен таадама ойто келерямде, энем кыскалым ару көк платье кийип, чачын жараштыра тарап алган, алдындагызындый жакшынак отурды.

— Сеге жакшы боло берди бе?— деп мен ненин де учун чочып сурадым.

Мен жаар коркымчылу көрүп, айтты:

— Бери кел! Сен кайда тенип жүрдик, а?

Мен карузын берерге жеткелегимде, ол менин чачымнан тудала, бир колына киреенден эткен ээлгир узун бычакты алала, мени канча-канча катап бычактын жалбагыла согордо, бычак онын колынан чупчыла берди.

— Көдүр! Бер...

Мен бычакты көдүреле, оны столдун үсти жаар чачып айдям, энем мени бойынаг ийде салды, мөң печкевиң отур-гужына отуруп алаа, коркып, оны аяктай турдым.

Отургуштаг турала, ол бойының толыгы жаар араай ба-рып, тожбгине жатып алаа, терлеп калган жүзин, платла арчып берди. Оның колы жастыра кыймыктап, эки кагад жүзинен жастыгына тужуу, плагла жастыктык үстин жалмай согуу ийди.

— Суу бер...

Мен сууны көңөктөн аякты сузуп берерямде, ол жүк арайдан бажын көдүрүп, кичинек ууртайла, тын тынып, мениң колымды соок колымда ийде саады. Оның сонында толыктагы кудайды сүртерине королө мен жаар көрди, каткырынып турган чылап эрдин кыймыктадала, узун кир-билге көзине араайын тужуу. Оның чаччагы мыкынына тын жапшынып, колы десе сабарыла чинези жок кыймыктап, тамагына жууктап, көксө жаар жылды. Оның жүзинин саргара берген терези жуурт артылып, тумчыгыч узатып турды. Оо-оо кайтамчылу ачык та болзо, же тыныжы угулбай турган.

Оның жүзи куутарып, кадып баятканын көрүп, мен эне-мийн тожобгынн жанын колымда аякту узак турдым.

Таадам кирип келерде, мен ого айттым:

— Энем өлб берди.

Ол тожок жаар көрди.

— Не төгүндөп турун?

Печке жаар барала, солонко ло листти кулак тундыр-га-дай катырадып, парог чыгарды. Энемнин өлүп калганын мен билип, таадам мени качап билген не деп, оны көрүп турдым.

Ой адам апагаш бос шиджакту, апагаш фуражкзду кел-дй. Отургушты табыш жок алып, оны энемнин тожбгн жаар апарды кенегейин отургуула жерге согуу, жес труба чылап тык кыйгырды:

— Олуп калган эмитир көр-өгөр...

Таадам козин тазырытып алаа, көс жок кижн чилеп будурилип, колында заслонкалу печкеден араанын клеетти.

Качан энемнин межегн кургаккумакка коморло, жаанам кос жок кижн чилеп кандаар да сооктордин ортозы жаар браадып, крестье табарала, бойының жүзин оодил алды. Яз-тыг адазы оны бойыны каруулык болуп турган туразына апарды, жаанам жунуанча, токунадачы сөстөрди ол меге араайын айдып турды:

— Эх, сени—ми, ктап болбозын кудай бербизин, сен не, а? Бу—андый керек... Жаанак мөн чий айдял жидирим ба? Бай да, тегин де кижн болзын, жол жаанс, бастыразы жерге комулер,—ондй ба, жаанак?

Көзүңк жаар көрөлө, ол кенетийин турадан чыга жүгүрдү, же ол ок тарыйын Вяхирьле кожо каткырып, жардак болуп, ойто келди.

— Сен корзонг де,—деп ол меге сынып калган шпорды сунуп айтты,—көрзөнг кандый неме! Мыны бис Вяхирьле эку сеге сыйлап жадыбыс. Корзонг,—тегилегеш пе, а? Магат жок—казак кийип жүреле, таппай калган...Бу немечекти мен Вяхирьден садыа аларга санагам, жети акча бергем...

— Сен не төгүндеп жадыг,—деп Вяхирь араанын, же ачынып айтты. Язтыг адаазы десе менниг алдыма секеяп, ого көзиле имдеп, андыл турды:

— Вяхирь бе, а? Кату кижиле! Же,—мыны мен эмес, ол сеге сыйлап жат, ол...

Жазнам жунунып алала, тажип калган көк жүзин платла танып алала, мени жанарга кычырды,—улус эменниг өлгөн күнни эске алынып, аракы ичеле, байла, бөркөжөр болор деп, мен бодойло, мойногом. Михаил таайым церкведе болордо, Яковко айдып турган:

— Бүгүн ичин ичелик пе, а?

Вяхирь мени каткыртарга кичеенип турды: шпорды ээгиле каптырала, тилеле оны жедип алып турды, Язтыг адаазы десе төгиниле тын каткырып турды:

— Сен көрзөнг, ол мени эчиде жат!—Же бу көдүреси мени сүгүндирбей турганың көрөлө, ол зитты:—же—болор, билдизен! Көдүрөбис өлөрибис, керек десе куш та өлүп жат. Мындый неме:—мен сенин эменниг сөгичин устине жөн салып беренин:—керек пе? Эм иле жаланга сен, Вяхирь, мен барарыбыс; менин Саныкам бисле кожо барар; жонди кезеле, сөөкти жондо жараштыра саларыбыс!

Эменниг сөөгүн жууганнын сонгында бир канча күндердин кийинде, таадам меге зитты:

— Же, Алексей, сен—медаль эмениг, менин мойным сенин гадатан жерин эмес, сен улустарга иштеп, курсагың азыраарга бар...

Мен улустарга иштеп, курсагым азыраарга бардым.

Горно-Алтайский государственный университет
* БИБЛИОТЕКА *

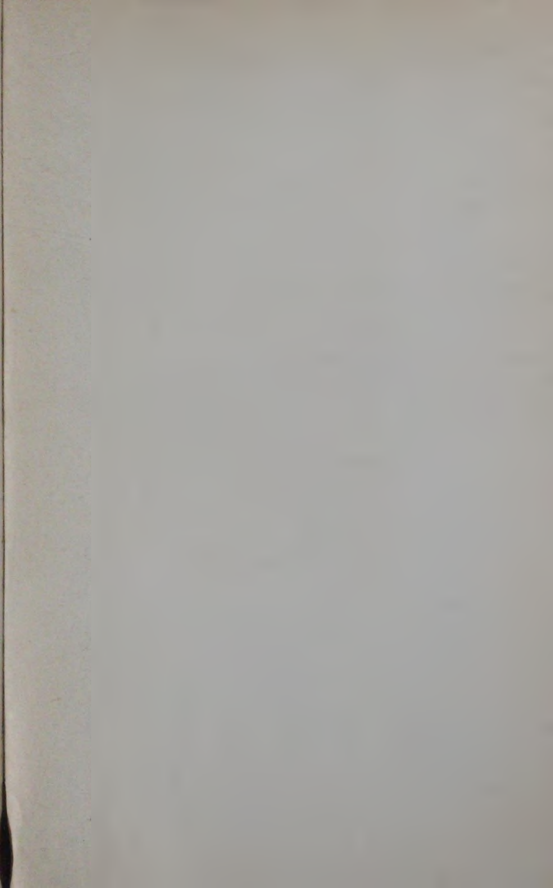
Ответ. редактор перевода А. П. КУЧИЯК.
Технич. редактор С. А. СУРАЗАКОВ.
Корректор Н. А. КАЛАНКОВ.

АН 27204. Сдано в набор 12/IV—1948 г. Подписано к печати 25/IV—1948 г. Бум. форм. 58X90. Печатных л. 12 (тил. зн. в 1 п. л. 44. 785) Уч. авт. л. 11,2, уч. изд: 11,9. Тираж 2000 экз. Заказ №
Цена без переплета 6 руб. Переплет 0,80 коп.

г. Горно-Алтайск, Типография облисполкома.

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

ЖАСТЫРА БАЗЫЛГАНЫ

Страница	Словызы		Базылгагы	Кычырары
	устивен тбиоя	алдынар орб		
41	9	—	коомой	күчтү
59	1	—	таадам	таадыг
62	10	—	Куучынынг	кучавыг
67	5	—	жоман	јавам
70	23	—	вемелердий	кемелердий
77	—	17	эвешиниг	эвешиниг
78	4	—	ввчозы	ончозы
78	5	—	уудай	кудай
83	8	—	ого	оныг
85	—	1	бско	эске
87	6	—	туратам	туратам
89	—	23	погреб ле та	погреб ле
104	—	20	болуп база	болуп барбай
115	14	—	таадам	таадама
118	12	—	кб-тб-	сбсто
121	13	—	де	је
124	1	—	биреле	эбиреле
143	—	19	жениг	жениг
170	23	—	ордында	ордына
177	—	7	машандар	мешандар
178	—	16	түлкүлерди	тулкүурлерди
182	22	—	кийиниге	кийинивег

Всего 6 с. 80 эк.
Цена 6 р. 80 коп.

А. М. Горький
ДЕТСТВО
На алтайском языке